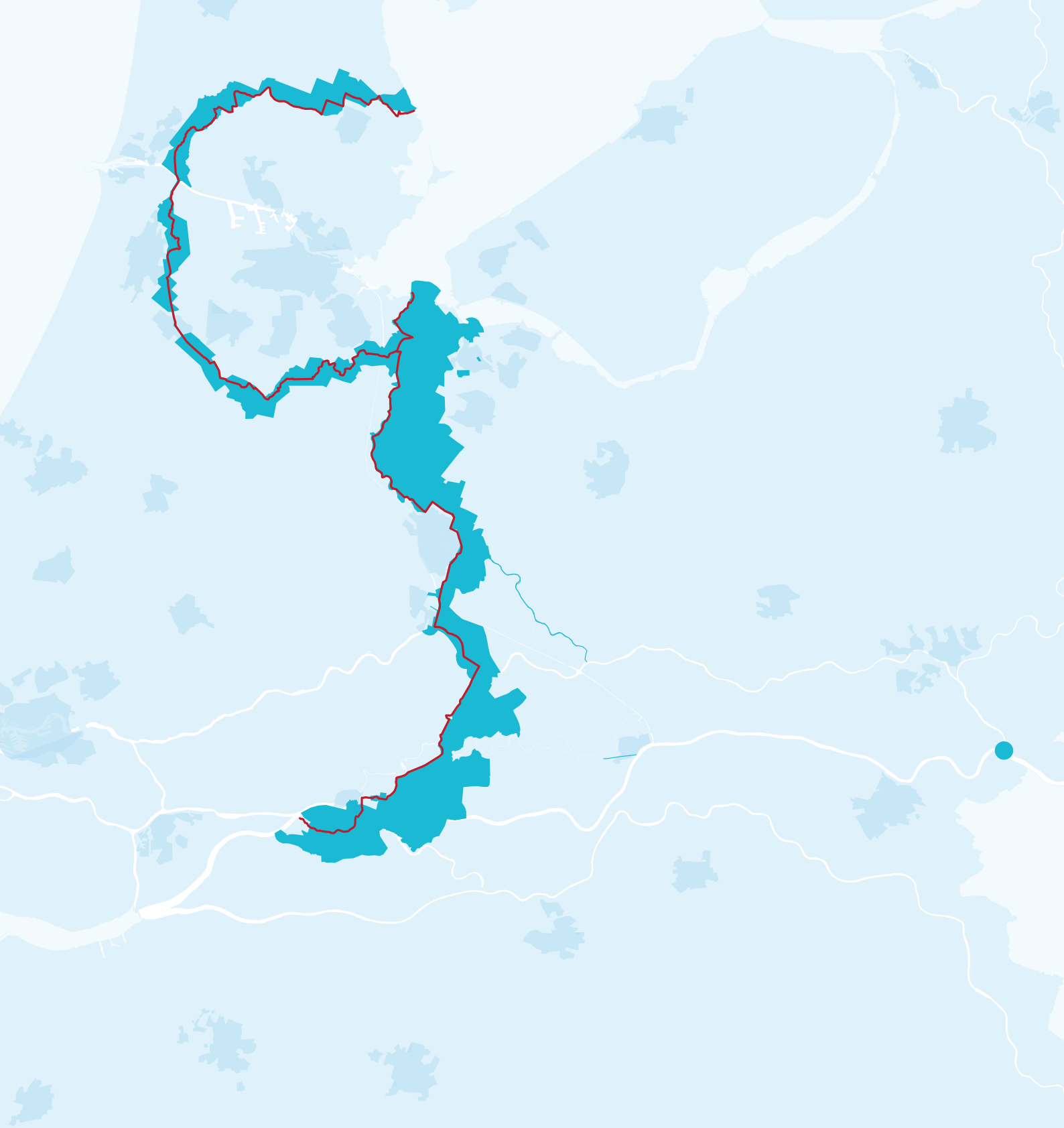

Managementplan

STELLING VAN AMSTERDAM EN NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE SAMEN STERKER!

COLOFON

Nieuwe Hollandse Waterlinie Uitbreiding van de Stelling van Amsterdam

Organisatie: Nationaal Project Nieuwe Hollandse Waterlinie
Post adres: Postbus 406, 3500 AK Utrecht
Bezoek adres: Archimedeslaan 6, 3584 BA Utrecht
Tel: (030) 258 36 03
E-mail: nieuwehollandsewaterlinie@provincie-utrecht.nl
Web adres: www.nieuwehollandsewaterlinie.nl

Rapportage: Nominatiedossier Nieuwe Hollandse Waterlinie uitbreiding van de Stelling van Amsterdam
Versie: 5.0
Datum: 4 mei 2017
Door: Kernteam UNESCO & Linieteam

Disclaimer: In deze concept versie is nog niet van al het beeldmateriaal de bron achterhaald. In de definitieve versie wordt getracht alleen beeldmateriaal te gebruiken waarvan de bron bekend is.

Managementplan

STELLING VAN AMSTERDAM EN NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE SAMEN STERKER!

NOMINATION FILE

NOMINATION BY
THE KINGDOM OF THE NETHERLANDS
FOR INSCRIPTION ON
THE UNESCO WORLD HERITAGE LIST
2017

Inhoud

0. MANAGEMENTPLAN STELLING EN LINIE	1
0.1 INTRODUCTIE EN DOEL: VAN NATIONAAL PROJECT NAAR WERELDERFGOED	3
0.2 OPBOUW MANAGEMENTPLAN	5
0.3 LOOPTIJD	5
0.4 SAMEN STERKER!	7
DEEL I STELLING EN LINIE SAMEN STERKER!	8
1. BESCHRIJVING VAN DE STELLING EN LINIE ALS WERELDERFGOED	11
1.1 IDENTIFICATIE VAN DE SITE	11
1.2 STATEMENT OF OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE	14
1.3 MEERWAARDE VAN DE UITBREIDING MET DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE	19
1.4 HEDENDAAGSE BETEKENIS VAN DE STELLING EN DE LINIE	21
2. KOERS VOOR DE TOEKOMST: SAMEN STERK	27
2.1 KORTE TERMIJN: UITBOUWEN VAN DE SAMENWERKING	29
2.2 LANGE TERMIJN: VAN LINIEPERSPECTIEF NAAR AGENDA 2030	37
DEEL II NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE	40
1. NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE	43
2. EIGENSCHAPPEN VAN DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE	46
2.1 LOCATIE EN AFBAKENING	49
2.2 OPERATIONALISEREN STATEMENT OF OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE	49
2.3 HEDENDAAGSE BETEKENIS VAN DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE	53
3. BORGEN IN WET- EN REGELGEVING	56
3.1 WORLD HERITAGE CONVENTION	59
3.2 NEDERLANDS NATIONAAL STELSEL TER BESCHERMING VAN HET WERELDERFGOED	60
3.3 IMPLEMENTATIE OP VERSCHILLENDE NIVEAUS	63
3.4 WERELDERFGOEDBESCHERMING OP NATIONAAL NIVEAU	64
3.5 PROVINCIES: STRUCTUURVISIES EN CULTUURNOTA	66
3.6 GEMEENTEN: GEMEENTELIJKE STRUCTUURVISIES EN ERFGOEDBELEID	74
3.7 WATERSCHAPPEN	77
3.8 RUIMTELIJKE KWALITEIT	79

4. ORGANISATIE	80
4.1 EIGENDOM EN BEZIT	83
4.2 NETWERK VAN PARTIJEN	86
4.3 PROGRAMMAORGANISATIE	86
4.4 PROGRAMMATISCHE AANPAK	87
4.5 VANAF 2019 EEN GEZAMENLIJKE INVULLING VAN DE ROL ALS SITEHOLDER.	89
5. BEHOUD EN BEHEER VAN HET WERELDERFGOED	90
5.1 INLEIDING BEHEER EN ONDERHOUD	93
5.2 ONDERZOEK HUIDIGE CONDITIE	93
5.3 AANPAK BESCHERMING EN BEHOUD	96
6. UITDRAGEN VAN HET WERELDERFGOED	98
6.1 VISIE, DOEL EN KERNBODDSCHAP	101
6.2 COMMUNICATIE, MARKETING EN PROMOTIE	101
6.3 KENNIS, EDUCATIE EN VOORLICHTING	103
6.4 DUURZAAM TOERISME	105
7. OMGAAN MET EXTERNE INVLOEDEN	106
7.1 INLEIDING EXTERNE FACTOREN	109
7.2 LIGGING IN EEN DRUKKE EN HOOGDYNAMISCHE OMGEVING	109
7.3 BEWUSTWORDING OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE	109
7.4 INVESTERING IN DE LINIE: HERBESTEMMING EN VERGROTEN BELEEFBAARHEID	112
7.5 OVERZICHT MOGELIJKE ONTWIKKELINGEN IN OMGEVING	112
7.6 THEMATISCHE SCHETS VAN ONTWIKKELINGEN EN MAATREGELEN	112
7.7 OVERIGE TRENDS EN ONTWIKKELINGEN	117
7.8 NATUURRAMPEN, CALAMITEITEN EN RISICOMANAGEMENT	117
8. FINANCIERING	118
8.1 BUDGET SITEHOLDER	121
8.2 CAPACITEIT SITEHOLDER	121
DEEL III STELLING VAN AMSTERDAM	122

MANAGEMENT- PLAN STELLINGEN LINIE

0. Management plan Stelling en Linie

0.1 Introductie en doel: van Nationaal project naar Werelderfgoed

De Stelling van Amsterdam (vanaf nu te noemen Stelling) en de Nieuwe Hollandse Waterlinie (vanaf nu te noemen Linie) hebben een gezamenlijk verleden én een gezamenlijke toekomst. Met dat uitgangspunt is dit managementplan geschreven. Het managementplan is erop gericht de Stelling en Linie verder naar elkaar te laten groeien, als herkenbaar merk en in de bestuurlijke samenwerking, om zo het Werelderfgoed te beschermen, beheren en ontwikkelen.

De Linie heeft aanvullende Outstanding Universal Value voor de Stelling. Samen vormen zij het meest grootschalige en complete monument dat de ontwikkeling laat zien van de unieke manier van verdediging die gebruik maakt van water. Nederland is gelegen in een delta en bevindt zich deels onder de zeespiegel. Voor Nederlanders is omgaan met water een tweede natuur: Leven van water en leven met water. Water bepaalt waar er gewoond en gewerkt wordt en hoe Nederlanders zich verplaatsen. Water is van belangrijke invloed op hoe er in Nederland geleefd wordt. Het gebruik van water als verdedigingsmiddel vloeit daaruit voort.

De Stelling en de Linie vormden in het verleden een verdedigingslinie, die bedoeld was om het bestuurlijke en economische hart van Nederland te beschermen tegen vijandelijke legers. Deze verdedigingslinie hield twee eeuwen stand, maar al vroeg in de Tweede Wereldoorlog bleek dat landsverdediging door het onder water zetten van gebieden achterhaald was. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog verloren de Stelling en Linie hun oorspronkelijke militaire functie. Tot 1963 bleef de Kringenwet van kracht waardoor de groei van steden en dorpen werd tegengehouden. Dankzij deze militaire wetgeving is de defensielinie tot op de dag van vandaag herkenbaar in het Nederlandse landschap. Nadat de Stelling en de Linie hun verdedigingsfunctie verloren, lagen de forten, dijken en sluizen verloren in het landschap, totdat in de jaren '90 de aandacht ervoor opbloeiende. Het begon bij de restauratie van enkele forten en groeide door tot een brede aanpak van restauratie en herbestemming van zowel de forten en elementen in het post-militaire landschap van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Gaandeweg werden steeds meer onderdelen openbaar toegankelijk.

In 1996 werd de Stelling van Amsterdam door UNESCO opgenomen op de Werelderfgoedlijst. In de jaren daarna bleven ondernemers, maatschappelijke organisaties en overheden investeren in het opknappen en herbestemmen van verschillende onderdelen van de Stelling. In 1999 werd de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangewezen als Nationaal project. Er werd een programmabureau opgericht en een Liniecommissie waarin bestuurlijke vertegenwoordigers van Rijk en provincies zitting hadden. De herontwikkeling kwam goed op dreef, dankzij de gezamenlijke investeringen van private en publieke partijen. De afgelopen jaren (2000 – 2016) is voor enkele honderden miljoenen geïnvesteerd en zijn veel forten opgeknapt, sluizen gerestaureerd, dijken hersteld en recreatieve verbindingroutes aangelegd. Vanwege de omvang van de Linie werd de uitvoering van het Nationaal project verdeeld in verschillende regionale 'projectenveloppen'. De uitvoering werd aangestuurd door vertegenwoordigers van provincies, gemeenten, waterschappen en de grotere forteneigenaren. Op deze manier werd in het Nationaal project de verbinding gelegd met regionale en lokale partners.

Naast de fysieke aanpak van Stelling en Linie nam gedurende het Nationaal project de aandacht toe voor het delen van kennis, publiekseducatie, communicatie en marketing. Enkele aansprekende voorbeelden zijn:

- Publieksevenementen zoals het Fortenseizoen, waarin op aansprekende wijze de forten onder de aandacht worden gebracht bij recreanten en toeristen;
- De ontwikkeling van een reeks van brochures, boeken en folders over de verschillende forten van de Stelling en de Linie. Anno 2017 zijn er al tientallen brochures en boeken verschenen;
- Verschillende onderzoeken, onder meer over het beheer in forten waar beschermde vleermuizen leven (www.hollandsewaterlinie.nl);
- Informatiepanelen en buitenmeubilair, om de herkenbaarheid in het landschap te kunnen beleven;
- Het Waterliniemuseum, geopend in 2015 op Fort Vechten. Hier wordt op aansprekende wijze de geschiedenis van Stelling en Linie getoond.

- Een museum op het gebied van cartografie en navigatie in het Fort bij de Nieuwe Steeg . Zij werken onder de naam GEO-fort. In 2016 is het uitgeroepen tot het beste museum voor kinderen ter wereld.

Al vanaf de jaren '90 in de vorige eeuw leefde de ambitie onder betrokken partijen om ook voor de Linie de status van Werelderfgoed aan te vragen en werden voorbereidende stappen gezet. De Nieuwe Hollandse Waterlinie stond immers al op de tentativelist van Nederland. In 2011 besloot Nederland het erfgoed te nomineren voor een plek op de Werelderfgoedlijst. In 2019 hoopt de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangewezen te worden als Werelderfgoed, als uitbreiding van de Stelling van Amsterdam. Stelling en Linie hebben dus niet alleen een gezamenlijk verleden, maar krijgen via de weg van het Werelderfgoed ook een gezamenlijke toekomst.

0.2 Opbouw managementplan

Het managementplan beschrijft hoe de bescherming van de Linie nu is georganiseerd en geeft aan welke stappen zorgen voor een integrale bescherming van het beoogde Werelderfgoed 'Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie'. Dit managementplan heeft betrekking op drie jaar. Indien de nominatie succesvol is zal zodra het huidige managementplan van de Stelling van Amsterdam (2015-2020) afloopt, een volledig integraal managementplan vanaf 2021 worden opgesteld. Tot die tijd geldt voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie dit managementplan, dat gezien kan worden als een aanvulling op het bestaande managementplan van de Stelling van Amsterdam (2015-2020).

Het managementplan bestaat derhalve uit drie delen:

Deel I: Stelling en Linie samen sterker: strategie voor het samengaan van Stelling en Linie

- Deel I: Stelling en Linie samen sterker: strategie voor het samengaan van Stelling en Linie
- Deel II: Nieuwe Hollandse Waterlinie: beschrijving huidige management van de Linie
- Deel III: Stelling van Amsterdam: het huidige managementplan voor 2015 – 2020.

0.3 Looptijd

Deel I is de koepel die deel II en III verbindt en gaat over het samengaan van Stelling en Linie. Daarvoor is een looptijd gereserveerd van drie jaar. De 'Resource Manual: Managing Cultural World Heritage (November 2013)' vormt de leidraad voor de opbouw van dit deel van het managementplan.

Deel II beschrijft de huidige situatie van het management van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dit deel sluit zoveel mogelijk aan op de inhoud en de structuur van deel III van het managementplan van de Stelling van Amsterdam. De looptijd is van 2018 tot en met 2020, zodat het gelijk eindigt met het managementplan van de Stelling.

Deel III bevat het huidige managementplan van de Stelling van Amsterdam. Dit managementplan is opgesteld in 2012-2013 en is vastgesteld door de Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Holland (2014) en Utrecht (2015). De samenvatting van dit managementplan is eind 2015 verzonden naar het World Heritage Comité (UNESCO).

Deel III bevat het bestaande managementplan van de Stelling van Amsterdam. Dit managementplan is vastgesteld door de Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Holland (2014) en Utrecht (2015). De samenvatting van dit managementplan is eind 2015 verzonden naar het World Heritage Comité (UNESCO). De inhoud van deel II en III volgt grotendeels de opzet zoals beschreven in "Management Plans for World Heritage Sites, A practical guide by Birgitta Ringbeck".

Structuur managementplan Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie

Deel I: Stelling en Linie samen sterker (koepelnotitie)

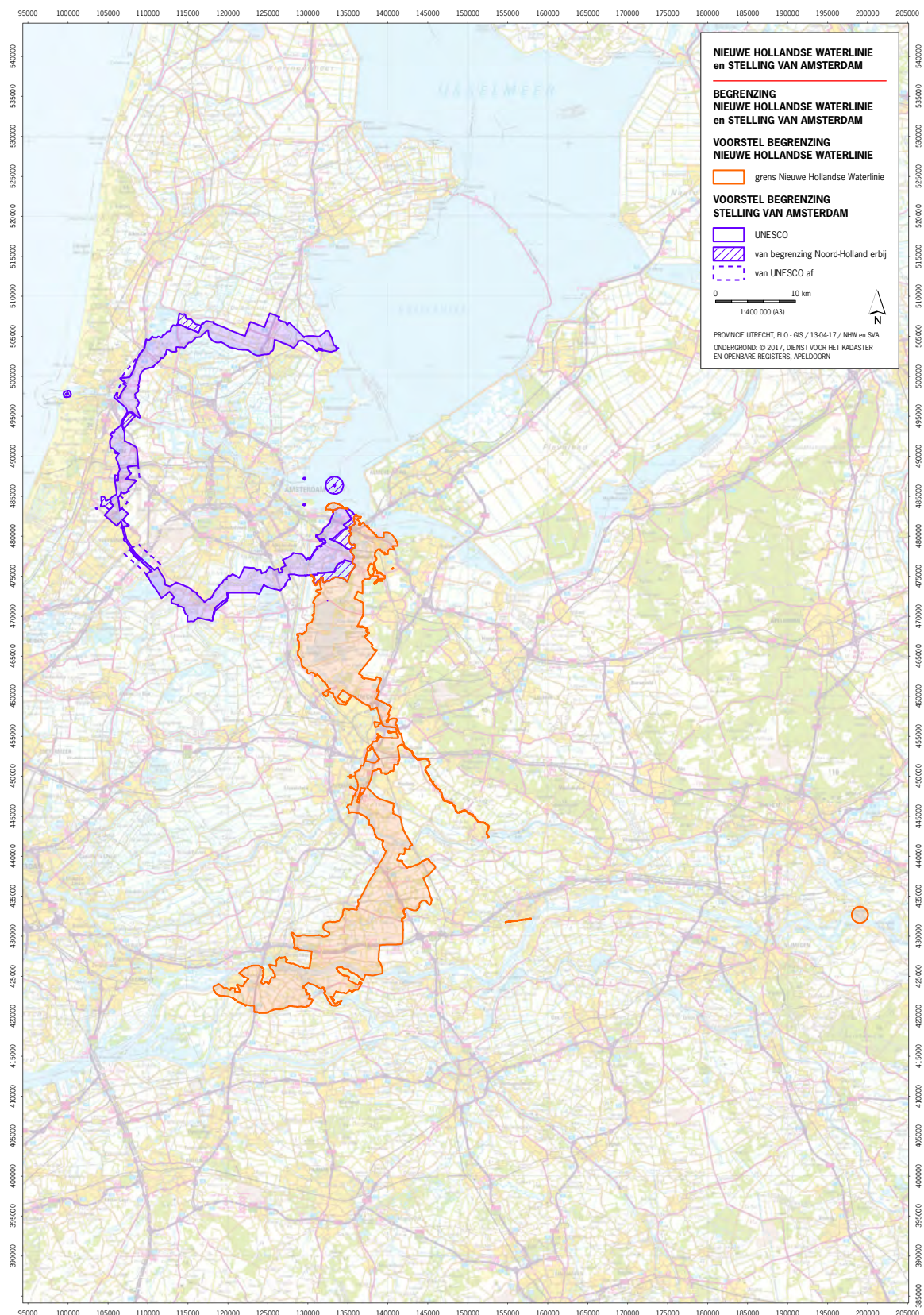
- Doorlooptijd 2018 t/m 2020 met perspectief (2021-later)

Deel II Nieuwe Hollandse Waterlinie

- Doorlooptijd 2018 t/m 2020

Deel III Stelling van Amsterdam

- Doorlooptijd 2015 t/m 2020

STELLING VAN AMSTERDAM (WERELDERFGOED) EN NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE (BEOOGDE UITBREIDNG)

0.4 Samen sterker!

De afgelopen twintig jaar is voor behoud en ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam een uitgebreid netwerk van betrokken partijen ontstaan. Het is een mix van veel verschillende partijen die met verschillende belangen samenwerken. Zoals private partijen (ondernemers, eigenaren, beheerders en vrijwilligers), en overheden op verschillende niveaus: waterschappen, gemeenten, provincies en de rijksoverheid. Bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie is de afgelopen jaren een soortgelijk netwerk ontstaan. In de Stelling van Amsterdam treden de provincies Noord-Holland en Utrecht op als 'siteholder'. Voor het toekomstige Werelderfgoed "Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie" zullen de samenwerkende provincies Noord-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant samen als siteholder op te treden. De siteholder is het eerste bestuurlijke aanspreekpunt voor zaken die betrekking hebben op de hele Werelderfgoedsite.

Een beperkt deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie ligt in de provincie Zuid-Holland. De projecten in dit gebied zoals destijds opgenomen in het Programmaplan Nieuwe Hollandse Waterlinie Diefdijk/Loevestein, zijn de afgelopen jaren gerealiseerd. De vijf provincies hebben afgesproken dat de andere vier provincies zich als siteholder ook ontfermen over het Zuid-Hollandse deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De provincie Zuid-Holland betuigt wel haar adhesie aan de UNESCO-nominatie en voert zelf haar kerntaken uit op het gebied van de planologische bescherming. Met de ondertekening van de bestuursovereenkomst, oktober 2014, hebben de provincies Noord-Holland, Gelderland, Noord-Brabant en Utrecht het startsein gegeven om op volle kracht door te werken aan een voldragen nominatiedossier.

Dit managementplan heeft het motto 'Samen sterker!' meegekregen. Dat is niet nieuw; de samenwerkende provincies Gelderland, Noord-Holland, Utrecht en Noord-Brabant hanteren het motto al vanaf het begin van het nominatietraject (2011) van de Linie. In het aanloop nominatiedossier uit 2014, werd de aanpak van de nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als uitbreiding van het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam toegelicht. Met 'Samen sterker' wordt niet alleen bedoeld dat Stelling en Linie vroeger als verdedigingslinie samen sterker waren dan afzonderlijk. Er wordt ook bedoeld dat de status van Werelderfgoed voor Stelling en Linie meerwaarde heeft voor de bescherming van beide linies.

DEEL

An aerial photograph of a coastal town. A river or harbor winds through the landscape, with a large industrial area and shipyard on the left. A residential area with many houses is at the bottom. A large green field is in the center. The text 'STELLINGEN
LINIE SAMEN
STERKER' is overlaid in white, bold, sans-serif font.

STELLINGEN LINIE SAMEN STERKER

BESCHRIJVING VAN DE STELLING EN LINIE ALS WERELD- ERFGOED

1. BESCHRIJVING VAN DE STELLING EN LINIE ALS WERELDERFGOED

1.1 Identificatie van de site

Dit hoofdstuk beschrijft op hoofdlijnen de historie en werking van beide erfgoederen. Ook wordt onderbouwd wat de Outstanding Universal Value is en waarom het de status van Werelderfgoed verdient.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is als beoogd Werelderfgoed een uitbreiding van het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam. De Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn gelegen in Nederland in de provincies Noord-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant en Zuid-Holland. De Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie overlappen elkaar in de provincie Noord-Holland.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is aangelegd vanaf 1815 tot 1940. In 1874 viel het besluit om de Stelling van Amsterdam als verdedigingsgordel om Amsterdam aan de hoofdverdediging toe te voegen. Tussen circa 1880 en 1920 is de Stelling is aangelegd. Het aanleggen van Stelling en Linie is één van de grootste infrastructurele projecten die ooit zijn uitgevoerd in Nederland. De ingenieuze hydrologische militaire systemen van beide verdedigingslijnen lopen naadloos in elkaar over. De Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie maken gedeeltelijk gebruik van hetzelfde watermanagementsysteem en delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn aangepast voor de Stelling van Amsterdam.

Het verdedigingssysteem is gebaseerd op het onder water zetten van een groot gebied, waar het water te diep is om door heen te waden en te ondiep om over te varen.

De Linie is 85 kilometer, bestaat uit zo'n vijftig forten en vijf vestingsteden (Muiden, Weesp, Naarden, Gorinchem en Woudrichem) en loopt vanaf de voormalige Zuiderzee tot aan de Biesbosch. De Stelling is 135 km lang en bestaat uit 46 forten en een groot aantal batterijen, dijken en sluizen. Samen vormen de Stelling en de Linie een op inundatie gebaseerde verdedigingslinie van 220 kilometer.

Drie hoofdkenmerken

Het beoogde Werelderfgoed Stelling en Linie is het grootste culturele erfgoed van Nederland. Het bestaat uit drie samenhangende lagen, de hoofdkenmerken: het Strategisch Landschap, het Watermanagementsysteem en de Militaire Werken. In het nominatiedossier worden deze hoofdkenmerken uitgebreid beschreven. Deze drie hoofdkenmerken zijn de dragers van de Statement of Outstanding Universal Value van Stelling en Linie.

Attributen geven uitdrukking aan de Outstanding Universal Value. De attributen zijn gerangschikt volgens de hoofdkenmerken Strategisch Landschap, Watermanagement en Militaire Werken. In hoofdstuk 2.A.3 en bijlage 2 zijn de attributen nader uitgewerkt in (sub)categorieën. De tabel op de volgende pagina geeft de hoofdindeling van de attributen weer.

HOOFDKENMERKEN VAN DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

STRATEGISCH LANDSCHAP	WATERMANAGEMENTSYSTEEM	MILITAIRE WERKEN
Hoofdverdedigingslijn	Inundatiekaden	Vestingen
Komkeringen	Rivieren	Forten, werken en batterijen
Inundatiekommen	Inundatiekanalen	Stellingen en verspreide werken
Accessen	Toevoerkanalen	Groepsschuilplaatsen
Verboden Kringen	Uitlozings- en kwelkommen	Andere militaire objecten
Houten huizen	Hoofdinlaten	
	Sluizen en dammen	
	Schotbalkloodsen	
	Gemalen	

TABEL MET DE HOOFDINDELING VAN DE BESCHREVEN ATTRIBUTEN

Historie en werking

Voor de realisatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie werd nauwkeurig gebruik gemaakt van het onderliggende landschap en de reeds aanwezige structuren, hoogtes en laagtes. De natuurlijke landschappelijke opbouw vormde samen met het door de mens ontgonnen cultuurlandschap de basis voor de aanleg van het ingenieuze inundatiesysteem. De hoofdverdedigingslijn wordt grotendeels gevormd door vaak al aanwezige dijken en kaden en vormt een ononderbroken lijn van noord naar zuid. Het tracé van de hoofdverdedigingslijn van de Stelling van Amsterdam werd in 1894 definitief vastgesteld. De afstand van de hoofdverdedigingslijn tot Amsterdam mocht niet te klein zijn (i.v.m. beschietingen), maar ook niet te groot, vanwege transport en communicatie. Een straal van 15 km tot het stadscentrum was het gemiddelde. Bovendien ontstond er zo binnen het veilige gebied van de verdedigingsring voldoende ruimte om voedsel te produceren in tijden van bezetting.

Het verdedigingssysteem was in de eerste plaats gebaseerd op het gecontroleerd onder water zetten van een gebied van circa vijf kilometer breed. Een laag water van ongeveer een halve meter tot maximaal een meter zorgde ervoor dat een gebied doorvaarbaar noch doorwaadbaar was. Hiervoor werden de in het landschap aanwezige laagtes gebruikt. De lagere delen moesten zo snel mogelijk, maar gecontroleerd geïnundeerd kunnen worden. Elke inundatiekom bestaat uit een aantal polders, met onderling geringe hoogteverschillen. Voor de aanvoer van water werd gebruik gemaakt van al aanwezige rivieren, kanalen, vaarten en sloten en waterstaatkundige werken als gemalen, sluizen en dijken. Soms groef men speciale inundatiekanalen om zo het water vanaf het inlaatpunt snel naar een inundatieveld te kunnen voeren. Op andere plekken waren extra waterwerken nodig om het water met voldoende snelheid in de polders te laten stromen. Daarnaast werden er extra sluizen aangelegd om de hoogteverschillen tussen de verschillende polders op te lossen.

De accessen waren zwakke plekken in het verdedigingsmechanisme van Stelling en Linie. Hier was een actieve verdediging nodig dus werden op deze plaatsen forten, batterijen en schuilplaatsen aangelegd. Bij de Stelling van Amsterdam zijn de forten ook bij de accessen gebouwd maar ze zijn bovendien op regelmatige

afstand van elkaar geplaatst. De onderlinge afstand tussen de forten mocht niet groter zijn dan het geschut van zo'n fort kon dragen. Ook het open zicht tussen de forten onderling speelde daarbij een rol. Bijzonder is de inpassing van de verdedigingswerken in het landschap. De verdediging was enerzijds gebaat bij een goed uitzicht vanuit de forten en een ruim schootsveld. Anderzijds was het van belang dat de verdedigingslijnes onzichtbaar in het landschap waren voor de naderende vijand. De meeste forten hebben een groene zijde gericht op de buitenzijde en het 'onveilige' landschap, en een meer stenige zijde aan de 'veilige' kant. De tijdlijn van de fortenbouw begint in de Middeleeuwen met kastelen als het Muiderslot en Loevestein. Daarna volgen de zestiende- en zeventiende-eeuwse vestingsteden als Naarden en Gorinchem. Kenmerkend voor de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn de bouwperiodes van bakstenen forten uit de negentiende eeuw tot en met de veelal kleinere betonnen constructies uit de twintigste eeuw.

De betonnen werken uit de vorige eeuw waren nodig om weerstand te bieden tegen de toegenomen vuurkracht van de artillerie bij oorlogsvoering vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw, als gevolg van de uitvinding van de brisantgranaat. Deze strategisch gepositioneerde militaire werken zijn onlosmakelijk verbonden met het watermanagementsysteem en dienden ter bescherming van het inundatiesysteem.

De Kringenwet (1853 – 1963) en de Inundatiewet (1896 tot heden) hebben een uniek landschap achtergelaten door de ruimtelijke ontwikkelingen te sturen volgens duidelijke richtlijnen en controlemechanismen. Dankzij deze wetten is de structuur van de verdichte 'binnenzijde' en de open 'buitenzijde' ontstaan. Dit is op veel plekken nog te zien in het landschap. De Kringenwet heeft ervoor gezorgd dat grote delen van het (polder)landschap relatief open en onaangetast zijn gebleven, zelfs in dichtbevolkte gebieden rond de hoofdstad Amsterdam en de stad Utrecht.

1.2 Statement of Outstanding Universal Value

Op de volgende pagina is de Statement of Outstanding Universal Value weergegeven. De verantwoording voor de nominatie is opgenomen in hoofdstuk 3 van het nominatiedossier.

MAQUETTE FORT VECHTEN, WERKING VAN HET INUNDATIESYSTEEM

Statement of Outstanding Universal Value

a) Korte synthese

De Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam vormen tezamen een militair verdedigingswerk van meer dan tweehonderd kilometer lengte, gebaseerd op het principe van tijdelijke inundatie van het land. Beide waterlinies maken zichtbaar dat de Nederlanders niet alleen een eeuwenlange strijd voeren tegen het wassende water, maar er ook in zijn geslaagd het water tot bondgenoot te maken in hun strijd voor onafhankelijkheid. Dit grotendeels negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse militaire verdedigingswerk is gebouwd ter verdediging van het bestuurlijke en economische hart van Nederland. De Stelling van Amsterdam vormde daarbinnen het nationale reduit, waarmee de hoofdstad (als laatste) stand zou kunnen houden. De Nederlanders vertaalden de inzichten en ervaringen uit de Europese traditie van militaire verdediging naar de omstandigheden in de Lage Landen; de ervaring met waterbeheer en kennis van waterbouwkunde werd ingezet voor verdedigingsdoeleinden gebaseerd op inundatie.

Beide verdedigingslinies bestaan uit drie hoofdkenmerken: het strategische landschap, het watermanagementsysteem en de militaire werken. De topografie van het bestaande landschap vormt de basis van het systeem; het bepaalt de ligging en omvang van de hoofdverdedigingslijn en de inundatiekommen. Het uiterst complexe en vernuftige watersysteem zorgde voor het inunderen van de afzonderlijke polders, ieder met een eigen waterpeil en omgeven door dijken. Aanvoerkanalen, kaden en sluizen werden speciaal voor dit doel ontworpen. De diepte van inundatie was een kritische succesfactor; de waterhindernis tot kniehoogte was slechts moeizaam te doorwaden en te ondiep om te bevaren. Op strategische posities werden forten gebouwd, die dienden ter bescherming van het inundatiesysteem en de verdediging van de accessen, waar rivieren, wegen of spoorwegen de Linies doorkruisten.

Bij de aanleg van de Nieuwe Hollandse Waterlinie werd ook gebruik gemaakt van twee middeleeuwse kastelen, een aantal vestingsteden en enkele zeventiende-eeuwse forten van de Oude Hollandse Waterlinie. De verdedigingslinies geven daarmee een compleet beeld van meer dan driehonderd jaar Nederlandse vestingbouw en hun relatie met militair waterbeheer. De militaire werken zijn telkens aangepast om te anticiperen op de veranderende aanvalstactieken en methoden die kenmerkend waren voor de wapenwedloop. De bouwwerken variëren van vestingsteden als Naarden, kasteelvestingen (Muiderslot en Loevestein) en de gebastioneerde bakstenen forten uit de negentiende eeuw (vooral Nieuwe Hollandse Waterlinie) tot de betonnen forten en groepsschuilplaatsen uit de twintigste eeuw (vooral Stelling van Amsterdam).

b) Verantwoording van de criteria

Criterion (ii)

De Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam representeren een uitzonderlijk voorbeeld van de ontwikkeling van een verdedigingssysteem met behulp van water in de moderne tijd. De Nederlanders brachten het militaire concept van verdediging gebaseerd op inundatie naar een tot dan toe ongekende schaal en met een hoge mate van complexiteit. Inundatietechnieken, landschapsinrichting en militaire werken leidden samen tot een samenhangende verdediging. De verdedigingslinies zijn het resultaat van een periode van grote innovaties in de krijgskunde, wapensystemen, militaire bouwkunde, materialen en constructies, waarbij de samenhang en integraliteit van strategisch landschap, watermanagement en militaire werken steeds behouden bleef. Het verdedigingssysteem deed vanaf de negentiende eeuw tot na de Tweede Wereldoorlog dienst en is sinds de aanleg grotendeels intact en goed geconserveerd gebleven.

Criterion (iv)

De schaal, het strategische concept, het samenspel met civieltechnische werken en de continue doorontwikkeling maakt deze verdedigingswerken zeer geavanceerd en internationaal uiterst zeldzaam. Middeleeuwse steden en zeventiende-eeuwse constructies kregen in de waterlinies een nieuw leven als onderdeel van een negentiende-eeuwse militaire megastructuur. De forten van de verdedigingslinies tonen de steeds verdergaande perfectionering in de bouwkunde en architectuur van de baksteenbouw vanaf het begin van de negentiende eeuw naar het toepassen van (gewapend) beton in de vroege twintigste eeuw. Deze overgang, met zijn experimenten in het gebruik van beton en nadruk op het gebruik van ongewapend beton, is een episode in de geschiedenis van de Europese architectuur waarvan maar weinig materiële overblijfselen bewaard zijn gebleven. Het watermanagementsysteem geeft inzicht in de evolutie van de techniek en het waterbeheer. Dijken, kaden, kanalen en sluizen werden speciaal voor dit doel ontworpen en aangelegd. Het goed bewaard gebleven en geconserveerde totaaloverzicht van militaire vestingwerken en waterwerken in een samenhangend systeem is uniek in de Europese architectuurgeschiedenis.

Criterion (v)

De verdedigingslinies illustreren de bijzondere wijze waarop de Nederlanders van de omgeving gebruik hebben gemaakt bij de verdediging van het land. Dit komt tot uiting in de wijze waarop de topografie van het bestaande landschap is benut voor strategische doeleinden. Samen met wetgeving aangaande het gebruik van de Linies hebben deze factoren geleid tot een landschappelijke geleiding van open en onbebouwde gebieden vóór de hoofdverdedigingslijn, die op vele plaatsen nog goed herkenbaar is. Het landschap van de waterlinies is een buitengewoon voorbeeld van het Nederlandse meesterschap in land- en waterbeheersing. De verdedigingslinies zijn noemenswaardig om de unieke manier waarop de Nederlandse expertise in waterbouw werd benut bij het ontwerp van de verdedigingswerken voor het veiligstellen van het politieke en economische centrum van het land. Ook bieden de Linies inzicht in het bestuurlijk organisatievermogen en de samenwerking tussen de Genie, Rijkswaterstaat en Waterschappen.

c) Statement van integriteit

De verdedigingslinies en hun afzonderlijke attributen vormen een compleet, geïntegreerd verdedigingssysteem. Het bestaat uit een groep van met elkaar samenhangende gebouwen en structuren, waarvan de homogeniteit en positie in het landschap onveranderd en duidelijk herkenbaar zijn gebleven. Omdat de verdedigingslinies vele tientallen jaren onder militaire regime vielen is het geheel lang behouden gebleven. Hierdoor is een open landschap ontstaan aan de buitenzijde van de hoofdverdedigingslijn en een meer besloten bebouwingsstructuur aan de binnenzijde. Ondanks de hoge ontwikkelingsdruk in enkele delen (omgeving Schiphol en Utrecht-Oost) zijn het open landschap en de samenhangende attributen vrijwel overal integraal behouden gebleven.

d) Statement van authenticiteit

De Outstanding Universal Value van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie komt tot uitdrukking in: de authenticiteit van het ontwerp van de Linie als systeem en de typologie van forten, batterijen, sluizen en verdedigingswallen; het specifieke gebruik van bouwmaterialen als baksteen, beton en gewapend beton; het getoonde vakmanschap bij nauwgezette constructies, herkenbaar aan hun bouwkundige conditie en onberispelijkheid en de structuur van het verdedigingswerk in zijn omgeving als een samenhangend en verbonden, functioneel militair systeem in het man-made landschap van polders en verstedelijkt gebied.

Het ontwerp van de Linies en de structuur van de verdedigingswerken als een samenhangend militair systeem is tot op de dag van vandaag duidelijk herkenbaar als een strategisch landschap, waarin civieltechnische werken van het watermanagementsysteem en militaire werken door de mens zijn ingezet als verdediging. Alleen de oorspronkelijke militaire functie is volledig opgeheven.

De fortificaties zijn bewaard gebleven zoals ze zijn ontworpen en uitgevoerd. Het gebruikte materiaal en de constructies zijn ook onveranderd gebleven. In de Stelling en de Linie komen geen grootschalige reconstructies voor; enkele kleinschalige reconstructies zijn bijvoorbeeld de loopgraven. Wel hebben veel restauraties plaatsgevonden, bijvoorbeeld aan diverse forten, de Papsluis, de sluizen bij Everdingen en Asperen.

Vanaf het jaar 2000 wordt met grote zorgvuldigheid gewerkt aan restauratie, onderhoud, toegankelijkheid en exploitatie van onderdelen van de verdedigingslinies. Vele forten hebben een nieuwe bestemming gekregen, met een grote diversiteit aan functies. Ondanks de ligging van de verdedigingslinies in het economisch hart van Nederland is de relatie met het landschap vrijwel overal zichtbaar gebleven, waardoor het systeem van de verdedigingslinie begrepen kan worden.

e) Bescherming en management

Bescherming

Beide verdedigingslinies zijn door de nationale overheid planologisch beschermd door het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening. De essentiële kernwaarden zijn vastgelegd in provinciale en gemeentelijke ruimtelijke plannen en borgen de instandhouding van de Outstanding Universal Value van beide Linies. Daarnaast zijn alle bouwkundige attributen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie en een groot deel van de attributen in de Stelling van Amsterdam beschermd als rijksmonument. De resterende attributen in de Stelling van Amsterdam zijn beschermd als provinciaal monument. De historische vestingsteden zijn beschermde stadsgezichten.

Managementorganisatie

Vanaf het moment dat de uitbreiding van het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam met de Nieuwe Hollandse Waterlinie door het UNESCO Werelderfgoedcomité wordt geaccepteerd zijn de provincies Noord-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant gezamenlijk als siteholder verantwoordelijk voor de instandhouding van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De uitvoering is vooralsnog in handen van twee projectorganisaties; het projectbureau Stelling van Amsterdam en het programmabureau Nieuwe Hollandse Waterlinie. In de komende jaren gaan de twee projectorganisaties op in één gezamenlijke uitvoeringsorganisatie (start 1-7-2019) en gaat werken met een integraal managementplan dat uiterlijk op 1-1-2021 in werking treedt.

Ruimtelijke ontwikkelingen

De Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn gelegen in één van de meest dynamische delen van Nederland. Regelmatig dienen zich in het gebied ontwikkelingen met een zwaarwegend maatschappelijk en economisch belang aan, die de Outstanding Universal Value van de Linies mogelijk zouden kunnen bedreigen. Ruimtelijke ontwikkelingen in en om de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie vragen van de siteholder en betrokken overheden om afwegingen die recht doen aan het borgen van de uitzonderlijke en universele waarde. De Outstanding Universal Value is, respectievelijk wordt geborgd in de Omgevingswet en in de Omgevingsplannen van zowel de provincies als gemeenten. Daarnaast wordt het instrument Heritage Impact Assessment ingezet en bestaan voor beide Linies een specifiek op de Stelling en Linie gerichte kwaliteitskaders, waardoor een zorgvuldige afweging van belangen is georganiseerd. Daarnaast houdt het Rijk toezicht op de naleving van de regels in het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening.

DIEFDIJK

PLOFSLUIS

1.3 Meerwaarde van de uitbreiding met de Nieuwe Hollandse Waterlinie

De Nieuwe Hollandse Waterlinie levert de historische context die de complete ontwikkeling van de waterlinies omvat. De waarde van de Stelling van Amsterdam wordt versterkt door de koppeling met de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het laat de transitie van bouwen met bakstenen naar betonbouw zien, evenals het Nederlands vernuft op het gebied van watermanagement en is herkenbaar als een homogeen, strategisch landschap.

Strategisch landschap

Het Retrospective Statement of Outstanding Universal Value van de Stelling van Amsterdam omschrijft ook de authenticiteit van het ‘samenhangende, door mensen gemaakte landschap’ van de Stelling van Amsterdam. De uitbreiding met de Nieuwe Hollandse Waterlinie versterkt ook op dit punt de OUV van de Stelling van Amsterdam. Door de langere levensduur van de Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft die linie de tijd gekregen te evolueren tot een verder ontwikkeld landschap, in de context van de oudere linie. Delen van het waterlinielandschap die nu worden voorgedragen als uitbreiding zijn al eeuwenlang onderdeel van het defensiesysteem. Met de uitbreiding worden bovendien vele gave inundatiegebieden toegevoegd, die het verhaal van het strategisch landschap versterken.

Watermanagementsysteem

Met de uitbreiding met de Nieuwe Hollandse Waterlinie wordt ook de waarde van het ingenieuze waterstaatkundig systeem versterkt. Het voegt elementen toe die gezien worden als hoogtepunten van het Nederlandse vakmanschap op het gebied van waterbouw. De vernuftige en unieke oplossingen die in de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn bedacht en uitgevoerd zijn uitzonderlijk. Denk bijvoorbeeld aan de innovatieve waaiersluizen en de unieke pofsluis.

Militaire werken

Met de uitbreiding worden meerdere kenmerkende bouwfases toegevoegd, waardoor de overgang naar de bouwfases van de Stelling van Amsterdam beter te begrijpen zijn. Niet alleen het ingenieuze watermanagementsysteem is steeds verder geperfectioneerd; ook de militaire werken zijn continu aangepast aan de ontwikkeling van de artillerie. De ontwikkeling is bijvoorbeeld te zien in de ronde geschutstorens en de bakstenen architectuur van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de betonnen forten die later gebouwd zijn bij de Stelling van Amsterdam.

Beide waterlinies vormen samen het meest complete voorbeeld van een waterlinie in de hele wereld. Met de uitbreiding wordt de gehele ontwikkeling van waterlinie tot uiteindelijk zijn meest complete vorm zichtbaar. De Nieuwe Hollandse Waterlinie versterkt en levert de context voor de Outstanding Universal Value zoals die ook tot uitdrukking komt in de Stelling van Amsterdam. Historisch is de Nieuwe Hollandse Waterlinie diens voorganger, samen vormden zij decennia lang samen de hoofdverdediging van Nederland.

FUNCTIES MILITAIRE WERKEN (UIT STRATEGISCHE VERKENNING)

1.4 Hedendaagse betekenis van de Stelling en de Linie

De Stelling en de Linie vormen een landschap vol cultuurhistorie, toeristische en economische potentie. Vele ondernemers, particulieren, belangengroepen en overheden staken de afgelopen jaren energie, tijd en geld in de ontwikkeling en restauratie van de Stelling en de Linie. Daarmee zijn grote stappen gezet om dit grootste beoogde grootste Werelderfgoed van Nederland te behouden voor toekomstige generaties.

Duizenden mensen werkten de afgelopen jaren mee aan het herstel en hergebruik van de oude militaire verdedigingslinie. De Stelling en Linie zijn herontdekt als waardevol landschappelijk erfgoed vol mogelijkheden voor ontwikkeling en gebruik.

Ondernemers, bewonersgroepen en maatschappelijke organisaties hebben forten opgeknapt en toegankelijk gemaakt. De toeristisch-recreatieve infrastructuur is verbeterd. De bekendheid met de linie in de samenleving is toegenomen en er is veel onderzoek verricht naar haar geschiedenis en ontwikkelingskansen. De Stelling en Linie zijn behouden en beter zichtbaar geworden als waardevolle lijn in het landschap.

Het militaire verleden is achter ons gelaten en de Stelling en Linie trekken nu grote aantallen bezoekers. Veel forten zijn omgebouwd tot populaire pleisterplaatsen in een spannende omgeving waar kinderen zich kunnen uitleven en die volwassenen tot de verbeelding spreekt. Maar de sfeervolle, geschiedenis ademende forten bleken zich net zo goed te lenen voor heel andere doeleinden. Exposities en voorstellingen. Conferenties en buurtactiviteiten. Scoutings en werkplekken.

Dit veelzijdige, maatschappelijke gebruik heeft de afgelopen vijftien jaar een grote vlucht genomen, na decennia van verwaarlozing. Nadat het leger de Stelling en Linie afstootte, lagen de forten en relicten ontoegankelijk, overbodig en aangetast in het landschap.

In de tabel op de volgende pagina's is een overzicht van het gebruik van de forten en militaire werken gegeven.

STELLING VAN AMSTERDAM			
NAAM	EIGENAAR	GEBRUIKER	GEBRUIK
bij Edam	Staatsbosbeheer	St. Fort bij Edam	Geen, wel regelmatig rondleidingen
bij Kwadijk	Particulier	Apollo Dumstore	Dumpstore
benoorden Purmerend	Particulier	J. Bart b.v.	Wijngroothandel
aan de Nekkerweg	Landschap Waterland	Fort Resort Beemster	Hotel en wellness
aan de Middenweg	Natuurmonumenten	Idem	Natuur
aan de Jisperweg	Natuurmonumenten	Idem	Natuur
bij Spijkerboor	Natuurmonumenten	Vrijwilligersgroep	Bierbank. Groot deel nog niet in gebruik. Wel regelmatig rondleidingen
Marken Binnen	Staatsbosbeheer	St. RBOC en FORTtreffelijk	Opleidingscentrum brandweer en evenementen
bij Krommeniedijk	Landschap Noord-Holland	Idem en Heeren van Zorg	Wordt Bezoekers-centrum Stelling en woontrainingscentrum voor autisten
aan den Ham	Rijks Vastgoed Bedrijf	St. Fort aan den Ham	Kleinschalig museum
bij Veldhuis	Landschap Noord-Holland	St. ARG '40-'45	Oorlogsmuseum
aan de St. Aagtendijk	Landschap Noord-Holland	Idem en Stichting Fort Pop	Oefenruimte muziek en beheereenheid Landschap NH
bij Velsen	Particulier	Firma Kruk	Opslag
bij IJmuiden	Gemeente Velsen	PBN en vrijwilligersorganisaties	Evenementen en museale functie
Zuidwijkermeer	Landschap Noord-Holland	Bourgondische lifestyle	Kaasopslag
benoorden Spaarndam	Recreatieschap Spaarnwoude	Geen	Geen
bezuiden Spaarndam	Recreatieschap Spaarnwoude	Diverse	Horeca en kinderopvang
bij Penningsveer	Rijksvastgoedbedrijf	St. Fort bij Penningsveer	Groepsaccommodatie, wijnhandel en kookstudio
bij de Liebrug	Recreatie Spaarnwoude	Divers	Wijnhandelaren en zadelmaker
aan de Liede	Rijksvastgoedbedrijf	Geen	Geen
bij Heemstede	Gemeente Haarlemmermeer	Geen	Parkje
bij Vijfhuizen	Provincie Noord-Holland	St. Kunstfort Vijfhuizen	Kunstgalerie en horeca

bij Hoofddorp	Gemeente Haarlemmermeer	St. Fort van Hoofddorp	Wordt horeca en een park met openluchttheater
bij Aalsmeer	Gemeente Haarlemmermeer	St. Crash en Boer Bos	Museaal en trainingscentrum
bij Kudelstaart	Gemeente Aalsmeer	Nog geen	Wordt binnenkort aanbesteed
bij de Kwakel	Particulier	Bart 't Fort	Horeca en verenigingen
aan de Drecht	St. BHEIJ en Landschap Noord-Holland	Diverse	Horeca, expositie- en verenigingen
bij Uithoorn	Staatsbosbeheer	Fort Amstelhoek	Nog geen
Waver Amstel	Natuurmonumenten	Krimpenfort Wijnen	Wijnopslag
in de Botshol	Natuurmonumenten	Idem	Natuur
aan de Winkel	Rijksvastgoedbedrijf	Geen	Geen
Abcoude	Natuurmonumenten	St. Fort Abcoude	Geen
bij Nigtevecht	Natuurmonumenten	De Gedenkplaats	Gedenkplaats, expositieruimte en workshops
bij Hinderdam	Natuurmonumenten	Idem/GEEN	Natuur
Uitermeer	Provincie Noord-Holland	St. Uiteraard Uitermeer/en prov. N-H	Horeca / Natuur/Opslag wegbeheer
Vesting Weesp	Gemeente Weesp	Diverse	Verenigingen en kleine bedrijven
Vesting Muiden	Gemeente Gooise Meren en particulier	Diverse	Horeca, jachthaven, verenigings- en bedrijfsruimten
aan het Pampus	Stichting Pampus	Idem	Bezoekerscentrum Stelling en horeca
Kustbatterij Diemerdam	Stadsherstel Amsterdam	Paviljoen Puur	Horeca
Kustbatterij Durgerdam	Staatsbosbeheer	Vuurtoreneiland	Horeca
Werk IV	Gemeente Gooise Meren	St. tot Beheer van Werk IV	Creatieve en culturele activiteiten en verhuur voor evenementen
Vesting Naarden	Stichting Monumenten Bezit en particulier	Diverse	o.a. Vestingmuseum Naarden, woonwinkels, bedrijfs- en verenigingsruimten
Kijkuit	Natuurmonumenten	Idem	Bedrijfsruimte van Natuurmonumenten
Spion	Waternet	Stichting Wandel en Fiets Forten	Kleinschalige camping

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE			
NAAM	EIGENAAR	GEBRUIKER	GEBRUIK
Muiderslot	Rijk (OCW)	Rijksmuseum Muiderslot	Museum / Verhuur / Kunst / Evenementen
Westbatterij		scouting	Scouting / Verhuur
Muizenfort		Diverse	N/A (niet toegankelijk)
Vesting Muiden	Gemeente Gooise Meren en particulier	Diverse	Horeca, jachthaven, verenigings- en bedrijfsruimten
vesting Weesp	Gemeente Weesp	Diverse	Verenigingen en kleine bedrijven
Fort Uitermeer	Provincie Noord-Holland	Provincie N-H / St. Uiterwaard Uitermeer	Horeca / Natuur
Fort Ossenmarkt	(gemeente Weesp?)	Diverse	Verhuur / Kantoren
Fort Hinderdam	Natuurmonumenten	geen / niet openbaar	Natuur (niet toegankelijk)
Batterijen aan de Karnemelksloot	(SBB?)	Diverse	Recreatie / Scouting
Vestingmuseum Naarden	Stichting Monumenten Bezit	Stichting Nederlands Vestingmuseum	Museum / Verhuur
Vesting Naarden	Stichting Monumenten Bezit en particulier	Diverse	o.a. Vestingmuseum Naarden, woonwinkels, bedrijfs- en verenigingsruimten
Fort Ronduit	Stichting Monumenten Bezit	Diverse	N/A (niet toegankelijk)
Werk IV	Gemeente Gooise Meren	St. tot Beheer van Werk IV	Creatieve en culturele activiteiten en verhuur voor evenementen
De Fransche Kamp	?	openbaar	natuur
Kijkuit	Natuurmonumenten	Idem/Diverse	Bedrijfsruimte van Natuurmonumenten
Spion	Waternet	Wandel en fiets wandelstichting	Kleinschalige camping
Fort Nieuwersluis	Natuurmonumenten	Diverse, o.a. Stichting Linie breed Ondernemen	Natuur / Horeca / Kantoren / Verhuur
vesting Nieuwersluis	Divers	Diverse	Wonen
Fort Tienhoven	Staatsbosbeheer	Geen	Natuur (niet toegankelijk)
Werk bij Maarsseveen / C-Fordt	Stichting C-fordt	Stichting C-fordt	Verhuur / Kunst
Fort De Gagel	Gemeente Utrecht	In ontwikkeling / diverse	N/A (niet toegankelijk)

Fort aan de Klop	Gemeente Utrecht	Brasserie het Wachthuis	Horeca / Verhuur / Camping / Overnachten / Evenementen
Fort Ruigenhoek	Staatsbosbeheer	Staatsbosbeheer / diverse	Natuur / Evenementen
Fort Blauwkapel	Gemeente Utrecht	Diverse	Wonen / Scouting / Verhuur
Fort Voordorp	Particulier	Fort Voordorp B.V.	Verhuur / Evenementen
Werken bij Griftestein	Gemeente De Bilt	deels openbaar	recreatief / natuur
Fort de Bilt	Gemeente Utrecht	Stichting Vredeseducatie /	Museum / Koninklijke Marechaussee
Fort Hoofddijk	Universiteit Utrecht	Botanische Tuinen UU	Museum / Natuur
Fort Vossegat	ministerie van Defensie	niet openbaar	Leger
Lunetten	Gemeente Utrecht	divers	Horeca / Scouting / Verhuur / Dagbesteding / Museum
Fort bij Rijnauwen	Staatsbosbeheer	beperkt toegankelijk	Natuur / Evenementen
Fort bij Vechten / Waterliniemuseum	Staatsbosbeheer	Nieuwland BV / Stichting Waterliniemuseum	Museum / Horeca / Verhuur / Evenementen
Fort 't Hemeltje	Staatsbosbeheer	stichting INSID e.a.	Kantoren / Natuur
Fort bij Jutphaas / Wijnfort Jutphaas	Gemeente Nieuwegein	ondernemer BV	Winkel / Horeca / Verhuur
Batterij Overeindseweg	Particulier	communicatiebureau ID310	Kantoren / Verhuur
Fort Vreeswijk	Gemeente Nieuwegein	diverse	Verhuur / Buurthuis
Werk aan de Waalse Wetering	Staatsbosbeheer	openbaar	Natuur
Werk aan de Korte Uitweg / WKU	Staatsbosbeheer	Fort WKU - Reinaerde	Verhuur / Horeca / Camping / Dagbesteding
Werk aan de Groeneweg	Staatsbosbeheer	openbaar	Natuur
Lunet aan 't Snel	Gemeente Houten	Stichting Lunet aan de Snel	Museum (toekomst)
Fort Honswijk	Gemeente Houten	#WAARDE!	N/A
Fort Everdingen	Particulier	Duits & Lauret	Horeca / brouwerij / verhuur / Dagbesteding
Werk aan het Spoel	Gemeente Culemborg	Stichting Werk aan het Spoel	Horeca / Kunst / Verhuur / Evenementen
Werk op de Spoorweg	Staatsbosbeheer	prive-gebruik	Wonen
Fort bij Asperen / Kunstfort Asperen	Staatsbosbeheer	Stichting KunstFort Asperen	Kunst / Verhuur / Horeca / ----
De Wapenplaats	provincie Gelderland	openbaar	Recreatie

Fort bij de Nieuwe Steeg / GeoFort	Staatsbosbeheer	Stichting GeoFort	Museum / Horeca / Verhuur
Fort Vuren	Staatsbosbeheer	Stichting Wandel en Fiets Forten	Horeca / Overnachtingen / Verhuur / Evenementen
Batterij Brakel	Staatsbosbeheer	geen/natuur	Natuur
Batterij Pouderoijen	Staatsbosbeheer	Stichting Behoud Waterlinie Bommelerwaard	Natuur
Slot Loevestein	verzelfstandigde Rijksinstelling	Stichting Museum Slot Loevestein	Museum / Verhuur / Evenementen / Horeca
vesting Gorinchem	Divers	divers	Wonen
Vesting Woudrichem	Divers	divers	Wonen
Batterij in de Postweide	Particulier	prive-gebruik	Wonen (niet toegankelijk)
Fort Altena	Brabants-Landschap	De Kwatriermeesters	Horeca / Verhuur / Museum / Winkel / Evenementen
Fort Bakkerskil	Brabants-Landschap	Koos en Marjolein Lucas	Overnachtingen / Horeca
Fort Giessen	Brabants-Landschap	Altenatuur en Archeologische Vereniging	Museum / Natuur
Fort Steurgat	Particulier	vereniging van eigenaren	Wonen
Fort Pannerden	Staatsbosbeheer	Stichting tot beheer en instandhouding van Fort Pannerden	Horeca / Museum

KOERS VOOR DE TOEKOMST: SAMEN STERK

2. KOERS VOOR DE TOEKOMST: SAMEN STERK

In dit eerste deel van het managementplan wordt een doorkijk gegeven naar de toekomst op korte en lange termijn. In de doorkijk op korte termijn (2018-2010) wordt ingegaan op de werkzaamheden die door Stelling en Linie gezamenlijk worden opgepakt. In de doorkijk op lange termijn (2021-later) worden de ambities voor de langere termijn weergegeven. De nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft ervoor gezorgd dat de samenwerking tussen Linie en Stelling nu al intensiever geworden is. De ambitie is dat de uitbreiding van het werelderfgoed ertoe leidt dat Stelling en Linie in de toekomst samen sterk zijn.

2.1 Korte termijn: uitbouwen van de samenwerking

Dit verkorte managementplan (2018-2020) beschrijft het uitbouwen van de huidige samenwerking tussen Stelling en Linie. Voor de korte termijn zijn er vijf doelen:

1. Managementorganisaties verder samenbrengen tot gezamenlijk siteholderschap;
 2. Uitvoering managementplan 2018-2020 en toewerken naar een integraal managementplan voor de periode vanaf 2021;
 3. Uitdragen van het gezamenlijke verhaal;
 4. Coördinatie en afstemming van bescherming en beleid (rijks-, provinciaal en gemeentelijk beleid).
 5. Opzetten van een effectief monitoringssysteem.
- Hieronder volgt een toelichting op de vijf doelen.

1) Managementorganisatie verder uitwerken tot gezamenlijke siteholder

De ambitie is dat medio 2019 de Nieuwe Hollandse Waterlinie samen met de Stelling van Amsterdam één Werelderfgoed is. Vanaf dan is één siteholder verantwoordelijk voor de duurzame instandhouding van het gehele beoogde Werelderfgoed. Het samengaan van de projectorganisatie van de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie zal stapsgewijs verlopen. De voorbereiding is in 2016 in gang gezet en per 1 juli 2019 moet de nieuwe organisatie staan.

Begin 2017 heeft een werkgroep van het programmabureau Nieuwe Hollandse Waterlinie samen met provinciale juristen en een externe adviseur (Proofadvies) geadviseerd over de toekomstige organisatievorm van het siteholderschap. Dit heeft de contouren van het siteholderschap helder gemaakt. Namelijk dat de provincies Noord-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant samen de siteholder worden voor de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deze bestuurlijke samenwerking wordt formeel vastgelegd.

De siteholder voert basistaken van het Werelderfgoedverdrag uit en faciliteert werelderfgoedbrede zaken zoals het nakomen van de rapportageverplichtingen naar UNESCO, bijvoorbeeld de 'state of conservation-reports en de periodieke zesjarige rapportages. In de komende drie jaar gaat de siteholder dit managementplan uitvoeren conform de cyclus: plannen, implementeren en uitvoeren, monitoring, evalueren en bijsturen. Daarbij betreft de siteholder overheden en stakeholders om tot een goede uitvoering van dit managementplan.

2.) Uitvoeren managementplan 2018-2020 en toewerken naar een integraal managementplan voor de periode vanaf 2021

Naast het uitvoeren van het managementplan 2018-2020 richt de siteholder zich op het opstellen van een integraal managementplan voor de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie voor de periode vanaf 2021. In dit managementplan wordt de nieuwe managementorganisatie beschreven en de taken en verantwoordelijkheden van de siteholder en betrokken partijen.. De vier provincies zullen als siteholder hun verantwoordelijkheid nemen voor de Stelling en Linie. De kern hiervan blijft:

- Het beschermen en behouden van de Outstanding Universal Value die UNESCO heeft benoemd voor het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie;
- Het breed uitdragen en bekend maken van deze Outstanding Universal Value.

Op dit moment wordt op meerdere onderdelen al integraal samengewerkt tussen de Stelling en de Linie. Gedurende de looptijd van het managementplan 2018-2020 vericht de toekomstig siteholder meerder werkzaamheden die input vormen voor het managementplan vanaf 2021. Het betreft o.a.:

- a. Visievorming ten behoeve van gezamenlijk opereren op basis van de eerder gemaakte Landschappelijke Analyse en de Verkenning Strategisch Linieperspectief.
- b. Stimuleren van kennisuitwisseling en expertise op het gebied van ruimtelijke kwaliteit, met als uitgangspunt de Outstanding Universal Value beschermen (denk aan Kenniscentrum en Kwaliteitsteam). De kennis over Stelling en Linie is nu nog verspreid over verschillende plekken. Digitaal zal dit gekoppeld gaan worden. Ook wordt onderzocht of er een fysiek Kenniscentrum moet komen voor Stelling en Linie.
- c. Het bestuurlijk tijdig identificeren van en reageren op bedreigingen en ontwikkelingen met blijvende of langdurige impact op de Outstanding Universal Value van het Werelderfgoed.
- d. Versterken van het draagvlak en enthousiasme voor het Werelderfgoed bij de stakeholders en in de samenleving.
- e. Betrekken van
- f. Afstemmen van de uitvoeringsprogramma's van Stelling en Linie.
- g. Uitvoeren van onderzoek naar 'energielinies', (verkenning duurzame energie 2017).

Voor het opstellen van het integrale managementplan Stelling en Linie zal nauw worden samengewerkt met de vele bij het beoogde Werelderfgoed betrokken partijen.

3) Uitdragen van het gezamenlijke verhaal

De afgelopen jaren hebben de Stelling en de Linie steeds meer samengewerkt aan het uitdragen van de bijzondere erfgoedwaarden van beide verdedigingslinies.

Branding

Sinds 2016 wordt gewerkt aan het verankeren van het gezamenlijke verhaal van de Stelling en de Linie in de merkstrategie en in alle uitingen. In het project 'verbinden en uitdragen' is in 2016 het gezamenlijke verhaal opgesteld. De kern daarvan is:

De Stelling + Linie = water als bondgenoot

Ver weg van de drukte, middenin het Hollandse waterlandschap, diep verscholen in de natuur duiken ze plots voor je op als je een polderweggetje inslaat: de forten van Stelling en Linie. Robuuste locaties in een lint tussen Edam en de Biesbosch, verbonden door wandel-, fiets- en vaarroutes die een gemeenschappelijk verleden hebben. Natuur, cultuur en geschiedenis, voor iedereen nabij. Met elkaar vertellen ze je een oer-Hollands verhaal over verdediging met water als bondgenoot. Een verhaal dat goed bewaard is gebleven en dat je steeds weer op een eigen manier kunt ontdekken en beleven.

	STELLING	LINIE	SAMEN
Branding	Marketingmateriaal Stelling	Marketingmateriaal Linie ism Stichting Linie-breed Ondernemen (SLO)	Project gezamenlijke verhaal en naam Stelling en Linie (vanaf 2016)
Publiekscommunicatie	Opdracht aan SLO (vanaf 2017)	Opdracht aan SLO (vanaf de start in 2011)	Koepelopdracht aan SLO (vanaf 2017)
Tentoonstelling	Forten van Boven op Pampus (vanaf 2015)	Forten van Boven (rondreis van 2016 langs forten van de Linie)	Forten van Boven van Stelling en Linie in Naarden (2018)
Evenementen			5 Stelling en Linie brede evenementen per jaar
Symposium			Symposium en viering 20 jaar UNESCO van de Stelling (2016)

TABEL VOORBEELDEN UITDRAGEN

Publiekscommunicatie

De samenwerkende provincies en het Rijk hebben bijgedragen aan de oprichting van de Stichting Liniebreed Ondernemen. Deze stichting is een faciliterend steunpunt voor communicatie en marketing voor ondernemers en exploitanten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. De stichting, die inmiddels ruim 5 jaar bestaat, werkt in opdracht van Stelling en Linie aan publiekscommunicatie en 'community-vorming' van Linie-ondernemers. Hun activiteiten, waaronder het coördineren van 5 Stelling en Liniebrede evenementen per jaar, worden inmiddels voor de helft gefinancierd met publieke middelen en voor de andere helft met private middelen.

4) Coördinatie en afstemming bescherming

Voor een effectieve bescherming van de Outstanding Universal Value van de Stelling en Linie wordt het beleid op rijks-, provinciaal- en gemeentelijk niveau op elkaar afgestemd. In deel II wordt toegelicht dat het rijksbeleid voor Werelderfgoed krachtens het Rijks Besluit algemene regels ruimtelijke ordening, door de provincies is vertaald in hun provinciale visies en verordeningen. En vervolgens dat de provincies van gemeenten een doorwerking verlangen in gemeentelijke omgevingsplannen. In het Zuidelijke deel van de Linie hebben verschillende gemeenten samen een paraplu-bestemmingsplan vastgesteld, zodat op een soortelijke planologische wijze met de Linie wordt omgaan. Bovendien zijn voor enkele deelgebieden aparte 'handboeken kernkwaliteiten' opgesteld. Daarin worden voorbeelden gegeven hoe bepaalde ontwikkelingen toegestaan kunnen worden met behoud van ruimtelijke kwaliteit. In het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is goede ervaring opgedaan met het onafhankelijke Kwaliteitsteam van externe deskundigen. De samenwerking met dit kwaliteitsteam wordt vooralsnog vervolgd. De siteholder zal op basis van deze ervaring bepalen hoe in de toekomst de kwaliteitsborging voor het gehele erfgoed gestalte zal krijgen.

De siteholder heeft daarnaast een rol in de afstemming en coördinatie door:

- Het opzetten van een samenwerkingsverband voor planologische bescherming van het beoogd Werelderfgoed. Aandacht gaat uit naar de doorwerking op lokaal niveau. Gedurende de managementperiode 2018-2020 wordt een vergelijkende analyse gemaakt, hoe Stelling en Linie zijn opgenomen in de ruimtelijke visies en verordeningen van Noord-Holland, Utrecht, Noord-Brabant en Gelderland;
- Aandacht te geven aan de impact van de nieuwe Omgevingswet (inwerkingtreding in 2019) op de Werelderfgoedbescherming van Stelling en Linie. G
- Opstellen van een afwegingskader: In welke gevallen zou het instrument van de Heritage Impact Assessment (HIA) moeten worden ingezet. De HIA is reeds toegepast bij de Stelling van Amsterdam en ook bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De siteholder wil kennis over de HIA verspreiden onder relevante partijen, om de Outstanding Universal Value vroegtijdig bij ruimtelijke ontwikkelingen te betrekken.
- Starten van een project om de bescherming van het erfgoed als structurele taak goed ingevuld en afgestemd te krijgen bij alle bevoegde partijen. Het doel is duurzaam behoud van de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie binnen de gedefinieerde begrenzing door het toepassen van afgestemde planologische wet- en regelgeving (ook omgevingswet/verordening) en zorgvuldige kwaliteitszorg.
- Maken van afspraken over de zorg voor de ruimtelijke kwaliteit, hoe de systematisch borging plaatsvindt via planbegeleiding en –advisering door deskundigen die de ontwerpprincipes adequaat kunnen toepassen;
- Het verweven van het (beschermings-) netwerk van de Stelling en Linie zodanig dat van andere 'ontwikkelaars' dat de siteholder tijdig op de hoogte is van nieuwe ruimtelijke initiatieven. 'Tijdig' wil zeggen dat de Stelling en Linie vroeg in het ontwerpproces participeren in planbegeleiding en –advisering;

5) Effectief monitoringssysteem

De monitoring van de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is bedoeld om op reguliere basis informatie te leveren voor het management van de site. Daarbij gaat het om de volgende zaken:

- Het tijdig signaleren van ontwikkelingen met mogelijke impact op de Outstanding Universal Value en bepalen van interventies en maatregelen om deze in goede banen te leiden.
- Het bijhouden van de staat van onderhoud van de representatieve elementen (attributen) van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
- Het bewaken van de voortgang van de managementmaatregelen, zodat waar nodig kan worden bijgestuurd.
- Het voldoen aan de eis van UNESCO om eens in de zes jaar te rapporteren over de site.

De siteholder wil de monitoring van het werelderfgoed doelmatig inrichten. Dit betekent zuinig met mensen en middelen omgaan, helder omschrijven wat wordt gemonitord en waarom, en waar mogelijk gebruik maken van bestaande monitorsystemen. Op basis van de hierboven genoemde vier doelen is een basistabel voor de monitoring van de Nieuwe Hollandse Waterlinie opgesteld.

Tijdig signaleren van ontwikkelingen

Door ontwikkelingen die invloed kunnen hebben op de Outstanding Universal Value vroegtijdig te signaleren, heeft de monitoring vooral een attenderings- en borgingsfunctie. Daarbij is het zaak om goed in beeld te houden of er zich, zowel op overkoepelend als op het niveau van de deelgebieden, ontwikkelingen voordoen die de Outstanding Universal Value kunnen schaden. De provinciale accounthouders (tot medio 2019 in het Linieteam, daarna via gezamenlijk siteholderschap) zijn verantwoordelijk voor het signaleren van ontwikkelingen in hun eigen provincie. Bij ruimtelijke ontwikkelingen van nationaal belang treedt de siteholder in overleg met de betrokken ministerie(s) om de Outstanding Universal Value vroeg in een ontwikkelingsproces mee te laten wegen. De siteholder kan desgewenst een advies vragen aan het Kwaliteitsteam. Ook is het mogelijk dat het Kwaliteitsteam ongevraagd een advies geeft. In haar jaarplan en verantwoording rapporteert de siteholder over relevante ontwikkelingen en welke stappen worden genomen voor het borgen van de Outstanding Universal Value. Het tijdig signaleren is een continu proces.

INDICATOR	METHODE	FREQUENTIE	BRONHOUDER / VERANTWOORDELIJKE
Signaleren ontwikkelingen	Projectadministratie NHW, Erfgoedmonitor	Continu	Sitemanager, kwaliteitsteam
Staat van onderhoud	Individuele beheerplannen, DICE, Erfgoedmonitor	Jaarlijks, incidenteel	Eigenaren, exploitanten, deelgebieden, sitemanager
Voortgang managementplan	Projectadministratie NHW	Jaarlijks	Sitemanager
Periodieke rapportage	Midterm review, inclusief schouw, Erfgoedmonitor	3 & 6 jaar	Sitemanager, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), deelgebieden
Thematisch	Variabel	2-3 jaar	Sitemanager, deelgebieden

TABEL MONITORINGSSYSTEEM

Bijhouden staat van onderhoud

Vele objecten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn rijksmonumenten. In de Stelling van Amsterdam zijn veel objecten provinciaal monument. De huidige Erfgoedwet legt eigenaren van rijksmonumenten een instandhoudingsplicht op. Dit houdt in dat een eigenaar ervoor zorgdraagt dat zijn of haar rijksmonument zodanig onderhouden wordt dat het behoud ervan gewaarborgd is. Een vergelijkbaar artikel over instandhouding wordt opgenomen in de uitvoeringsregels op grond van de Omgevingswet. Wanneer deze wet in werking treedt (planning 2019), neemt deze de rol van het artikel in het overgangsrecht van de Erfgoedwet over. Zonodig kunnen gemeenten via het bestuursrecht en/of via het strafrecht handhavend optreden om het noodzakelijke onderhoud af te dwingen.

Voor het registreren van incidenten met betrekking tot erfgoed is de Database Incidenten Cultureel Erfgoed (DICE) in het leven geroepen. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) voert het beheer over deze database. DICE kan een landelijk overzicht van alle geregistreerde erfgoedincidenten leveren. De RCE registreert zelf de incidenten met betrekking tot archeologische en gebouwde rijksmonumenten. Daarnaast beschikt de Erfgoedmonitor (in ontwikkeling, zie hieronder) informatie over de staat van onderhoud van de rijksmonumenten.

Voortgang managementplan

Voor de voortgang van de uitvoering van het managementplan bestaat een interne projectadministratie, beheerd door de siteholder onder de verantwoordelijkheid van een programmamanager. Vanaf 2021 hebben de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie een gezamenlijk managementplan. De toekomstige siteholder is hiervoor verantwoordelijk.

UNESCO periodieke rapportage

Eens in de zes jaar verzoekt de UNESCO om een gestandaardiseerde rapportage in te vullen over de staat van het werelderfgoed. Dit heet 'periodic reporting'. De Stelling van Amsterdam heeft in 2013 haar periodieke rapportage ingezonden. De ambitie van de siteholder is om de drie deelgebieden bij de monitoring te betrekken, omdat zij beschikken over veel lokale kennis. Op de helft van de termijn wordt per deelgebied een midterm-review gehouden. Onderdeel daarvan is een schouw in het gebied door bestuurders, uitvoerende partijen en deskundigen.

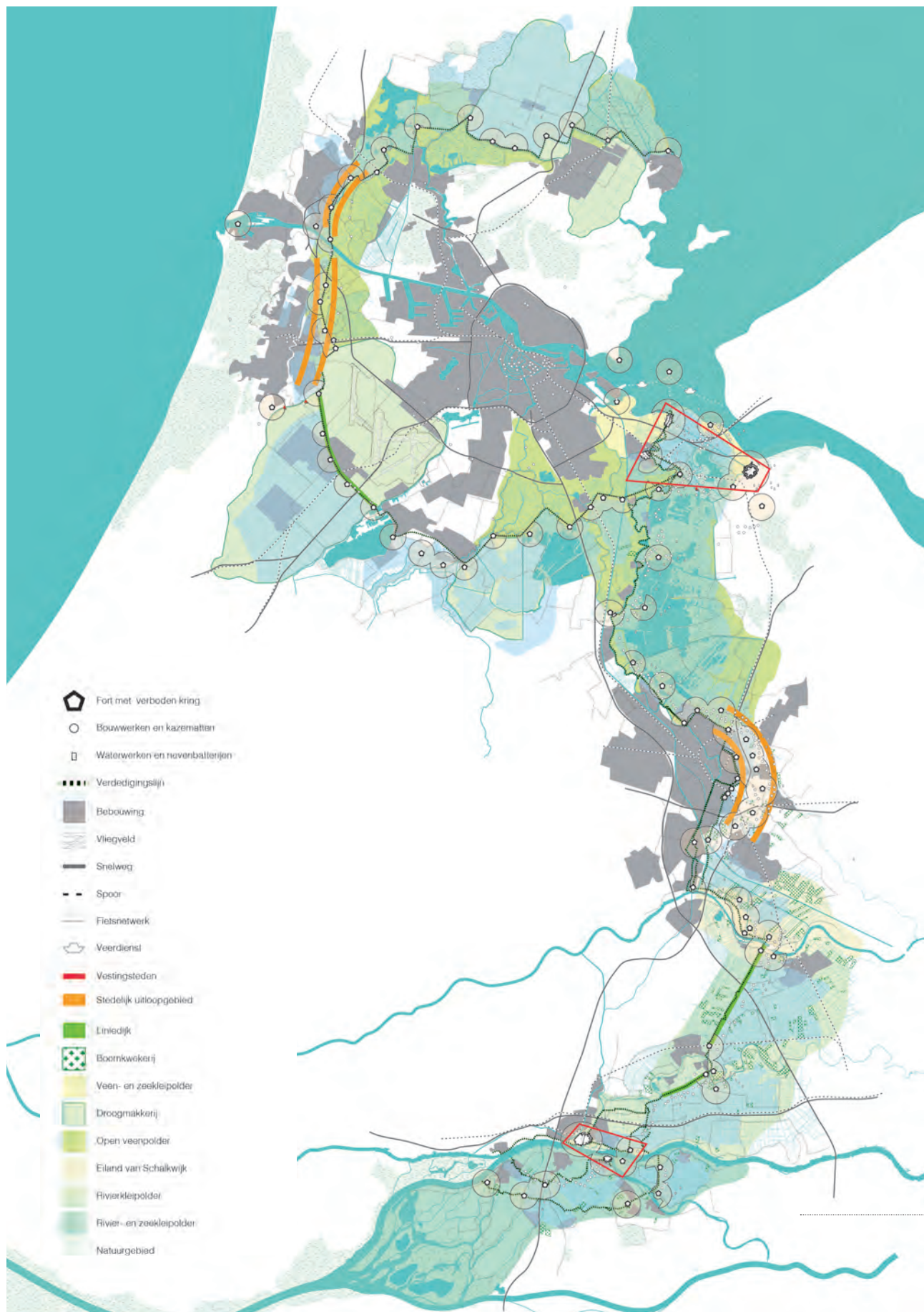
Thematisch

In de basistabel monitoring is de indicator 'thematisch' opgenomen. Daarmee bedoelen we dat om de 2-3 jaar een aanvullend thema wordt gemonitord. De siteholder stemt het thema af met de deelgebieden. Er is vrijheid om een thema te kiezen voor alle deelgebieden of een specifiek thema voor een van de deelgebieden. Voorbeelden van mogelijke thema's zijn: naamsbekendheid, toeristische druk, behoeftepeiling onder exploitanten, inzet vrijwilligers, e.a. Op deze wijze kan de monitoring flexibel inspelen op nieuwe vragen en/of ontwikkelingen in de Werelderfgoedbescherming.

Erfgoedmonitor in ontwikkeling

De Erfgoedmonitor zal een nuttig instrument zijn in de monitoring van het werelderfgoed. De provincies Utrecht, Gelderland, Noord-Holland en Noord-Brabant zijn aangehaakt bij een nieuwe Erfgoedmonitor die in Nederland in ontwikkeling is. Deze kan zowel voor het tijdig signaleren van ontwikkelingen als het bijhouden van staat van onderhoud kunnen worden gebruikt. Naast een aantal basisindicatoren kan elke provincie afzonderlijk aanvullende indicatoren laten monitoren. De feiten en cijfers in de databank worden ontsloten via een website. De databank wordt beheerd door een gespecialiseerd commercieel bureau.

Op nationaal niveau wordt de Erfgoedmonitor gebruikt door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. In combinatie met de Erfgoedbalans levert de Erfgoedmonitor een bijdrage aan het onderbouwen van (nieuw) beleid. De monitor geeft aan de hand van feiten en cijfers inzicht in de staat en ontwikkeling van het erfgoed, het functioneren van het erfgoedstelsel en de effecten van het erfgoedbeleid (bron: <http://cultureelerfgoed.nl/dossiers/erfgoedmonitor>). Via de databank kan gebruik worden gemaakt van de verzamelde data door eigen selecties en presentaties te maken. De Erfgoedmonitor verzamelde in 2014 specifiek informatie over het Nederlands werelderfgoed. De gebruikte indicatoren zijn: type erfgoed, status (definitief of voorlopig), jaar van inschrijving, naamsbekendheid, draagvlak en frequentie van bezoek. De drie laatstgenoemde indicatoren zijn onderverdeeld naar leeftijdscategorieën en opleidingsniveau.

2.2 Lange termijn: van Linieperspectief naar Agenda 2030

Linieperspectief

Begin 2017 is de 'Verkenning Strategisch Linieperspectief 2030' opgesteld, in opdracht van de provincies Utrecht, Noord-Brabant, Gelderland en Noord-Holland. Een aansprekend perspectief voor de twee verdedigingslinies als geheel. De Verkenning bouwt voort op eerdere documenten en afspraken. De basis vormen het Panorama Krayenhoff (2004) voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie en het Beeldkwaliteitsplan (2008) en het managementplan (2015) voor de Stelling van Amsterdam. Centraal staat de vraag hoe de linies met name ruimtelijk kunnen worden doorontwikkeld en hoe om te gaan met trends, ontwikkelingen en de opgaven die op de linies afkomen.

In de Verkenning wordt het leidmotief voor de ruimtelijke koers beschreven: een 'linielint in de delta', een zone van rust, stilte en bezinning. Het linielint is van grote waarde voor de leefbaarheid in dit deel van Nederland. De Stelling en Linie vormen een groene buitenruimte met cultuurhistorische betekenis.

De ruimtelijke koers voor het linielint is uitgewerkt in drie speerpunten:

- Het vertellen van een uniek cultuurhistorisch verhaal,
- vormgeven aan de buitenruimte van miljoenen mensen en
- kansen benutten voor functiecombinaties.

VIER STRATEGIEËN (UIT STRATEGISCHE VERKENNING)

In de periode tot 2030 wordt het watersysteem meer voor het voetlicht gebracht, om de historische essentie herkenbaar te maken en voor de beleving van de linies. De drie speerpunten kunnen op verschillende plekken in het linielint anders worden vormgegeven, afhankelijk van landschappelijke omstandigheden en ruimtelijke dynamiek. De speerpunten zijn vertaald naar strategieën die aan een specifiek gebiedstype gekoppeld zijn. De strategieën versterken de fysieke kenmerken van het linielint en benutten kansen voor koppeling met of sturing van externe ontwikkelingen. De strategieën reageren op de verschillende opgaven die in de deelgebieden spelen. Soms zijn verstedelijkingsopgaven dominant terwijl in andere deelgebieden een wateropgave, natuur, recreatie of grondgebonden landbouw een hoofdrol speelt.

De vier strategieën zijn:

- Ademruimte voor de stad, in de deelgebieden de Kraag van Utrecht/Linieland en de flank van IJmuiden/Haarlem, met een accent op stedelijke programma's.
- Waterrijk Linielandschap, in de deelgebieden de Vechtstreek en de Brabantse zeekleipolders, met een accent op de wateropgaves.

- Verstilde lijn in open landschap, in de deelgebieden Rivierengebied en Beemster/Zeevang, met een accent op landbouwontwikkeling.
- Dynamische Haarlemmermeerpolder: met een accent op infrastructuurontwikkeling en stedelijke programma's.

Naar een Agenda 2030

Hierboven is de visie voor het beoogde Werelderfgoed beschreven waarmee de vier provincies als siteholder aan de slag gaan. Deze visie is het startpunt voor de siteholder in gesprekken met het grote netwerk van eigenaren, maatschappelijke organisaties, beheerders, vrijwilligers en andere overheden. Een duurzaam behoud voor de toekomst is alleen mogelijk met een breed bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak voor de Stelling en Linie. Daarom is het van belang nu en in de toekomst met alle betrokkenen verder te bouwen aan dit fantastische erfgoed. De verkenning van het linieperspectief is de start om samen met alle partners een Agenda 2030 op te stellen. Dat proces zal starten in 2018, nadat het nominatiedossier ingediend is bij de UNESCO.

strategie linielint en trefwoorden landschap	deelgebied	mogelijke allianties (buiten provincies en gemeentes)
ADEMRUIMTE VOOR DE STAD <i>parklandschap</i>	1 Kraag van Utrecht en Linieland	boeren (streekprodukten), (recreatie- en horeca)ondernemers, maatschappelijke organisaties
	2 Flank IJmuiden / Haarlem	boeren (streekprodukten), (recreatie- en horeca)ondernemers, maatschappelijke organisaties
WATERRIJK LINIELANDSCHAP <i>agrarisch landschap, (boeren) natuur, recreatie, van waterbeheer</i>	3 Vechtstreek	boeren (streekprodukten), natuurorganisaties, waterschap/Waternet, (recreatie- en horeca)ondernemers, I Amsterdam, maatschappelijke organisaties
	4 Zeekleipolders	boeren, (recreatie)ondernemers, waterschap
VERSTILDE LIJN <i>agrarisch landschap, boerennatuur, recreatie</i>	5 Veenweidelandschap Zeevang en Beemster	boeren, natuurorganisaties, waterschap, I Amsterdam, maatschappelijke organisaties
	6 Rivierengebied	boeren, natuurorganisaties, waterschap, (recreatie)ondernemers, maatschappelijke organisaties
DYNAMISCHE HAARLEMMER-MEERPOLDER <i>contramal in verstedelijkt landschap</i>	7 Haarlemmermeerpolder	(recreatie)ondernemingen, maatschappelijke organisaties

DEEL II

An aerial photograph of a Dutch water landscape. A dark canal flows from the bottom left towards the right. Along the top bank of the canal, a row of small, rectangular floating houses is moored. The surrounding area consists of vibrant green agricultural fields, some with visible furrows. A dirt road or path runs parallel to the canal on the left side. On the right bank, a small white house with a blue roof is situated near the water. The overall scene depicts a typical Dutch water management and housing system.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

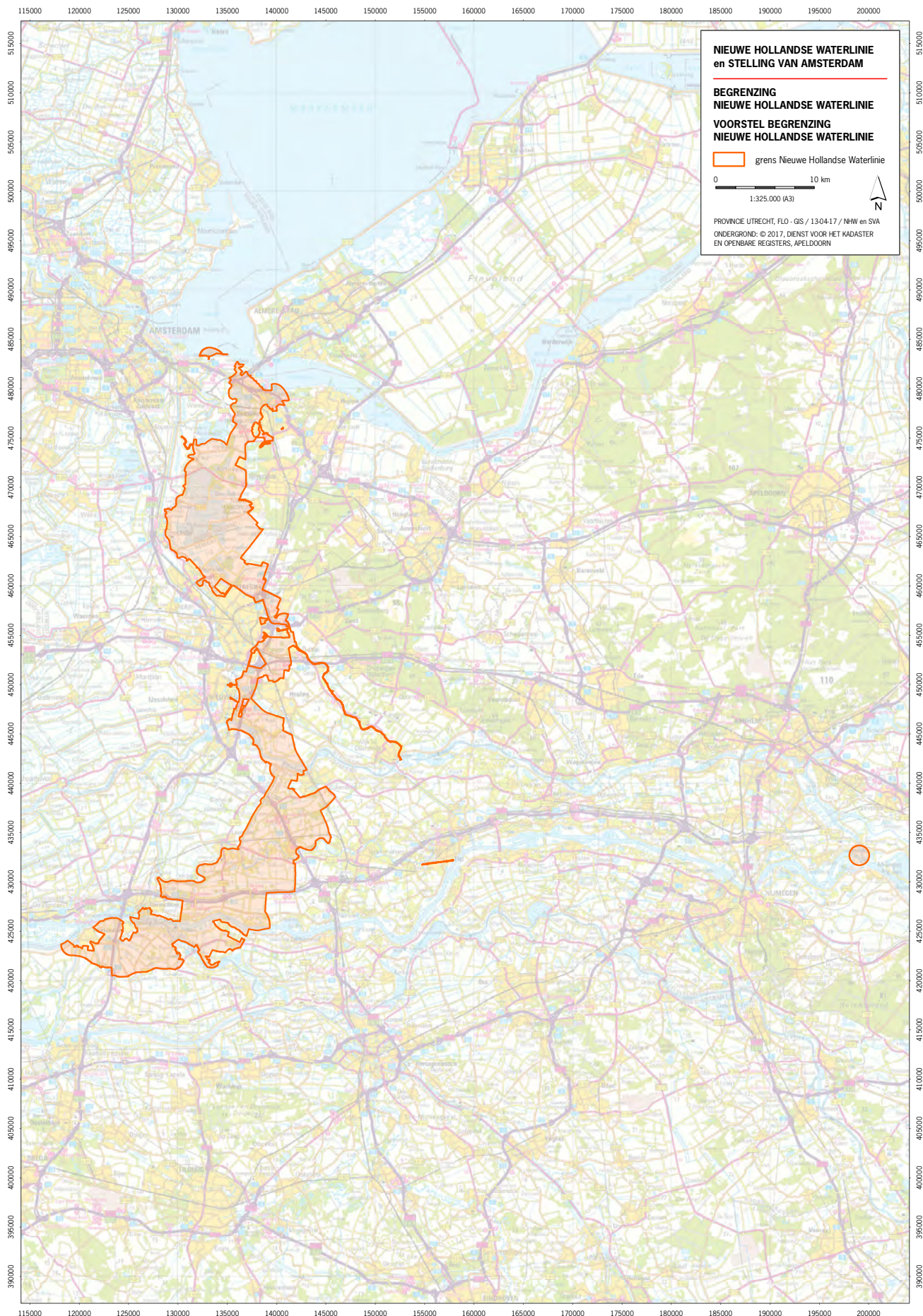

DEEL II

1.

An aerial photograph of a Dutch landscape featuring a complex network of canals and green fields. The canals are dark blue and meander through the landscape, separating various green fields. Some fields are a vibrant green, while others are a darker, more muted green. In the lower-left corner, there is a small cluster of buildings, including a white house with a dark roof and a red-roofed house. A road with a blue car is visible in the bottom left. The background shows a distant horizon with more fields and some buildings under a clear blue sky.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

1. NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Dit deel van het managementplan gaat uitsluitend over de Nieuwe Hollandse Waterlinie, zoals die is opgenomen en begrensd in het nominatiedossier 'Nieuwe Hollandse Waterlinie uitbreiding van de Stelling van Amsterdam'.

Deel II is tot stand gekomen door samenwerking van de programmorganisatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie met het bevoegd gezag, eigenaren, exploitanten, vrijwilligers en overige stakeholders.

De afgelopen jaren zijn meerdere bijeenkomsten georganiseerd waarin met de betrokken partijen afspraken zijn gemaakt over de wijze waarop de Nieuwe Hollandse Waterlinie zal worden beschermd, beheerd, doorontwikkeld en uitgedragen. Daarbij is afgestemd welke partij waarvoor verantwoordelijk is en welke werkzaamheden wanneer plaats zullen vinden. Soms betreft het procesafspraken maar vaak ook concrete uitvoeringsafspraken.

Door het ondertekenen van steunbetuigingen laten partijen zien gevolg te willen geven aan deze afspraken.

De documenten 'Management Plans for World Heritage Sites. A practical guide' van Birgitta Ringbeck (2008) en meer recent 'Resource Manual: Managing Cultural World Heritage (November 2013)' waren leidraad voor de opbouw van dit managementplan. Daarnaast is aangesloten bij de structuur van het managementplan van de Stelling van Amsterdam.

Het volgende hoofdstuk beschrijft de eigenschappen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waaronder de begrenzing van de uitbreiding en de Outstanding Universal Value. Het derde hoofdstuk gaat in op de wijze waarop het management van het Werelderfgoed is georganiseerd en wat de ambitie en doelen zijn. Hoofdstuk vier beschrijft de bescherming van het erfgoed door middel van borging in regelgeving en kwaliteitszorg. Organisatie van het beheer en onderhoud van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is beschreven in hoofdstuk vijf. In hoofdstuk zes staat hoe omgegaan wordt met externe invloeden op de site, zoals de ruimtelijke dynamiek. UNESCO hecht veel waarde aan het uitdragen van de Outstanding Universal Value van het Werelderfgoed, op welke manier dit gebeurt staat in hoofdstuk zeven. Hoofdstuk acht beschrijft tot slot de monitoring van de in het managementplan beschreven doelstellingen en ambities.

DEEL II

2

EIGENSCHAPPEN VAN DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Deel II

2. Eigenschappen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie

2. EIGENSCHAPPEN VAN DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

2.1 Locatie en afbakening

Het managementplan hanteert de begrenzing, zoals deze is opgenomen in het Nominatiedossier (hoofdstuk 1). De kenmerken van de beoogde uitbreiding zijn:

NAAM	NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE
Beoogde inschrijving	2019
Criteria UNESCO	(ii), (iv) en (v)
Omvang grondgebied	Pm afhankelijk van de Minor Boundary Modification)
Siteholders	Provincies: Noord-Holland, Utrecht, Gelderland, Noord-Brabant
Referentie	759

2.2 Drie hoofdkenmerken

Het Statement of Outstanding Universal Value vormt de basis voor de instandhouding van de site. Dit Statement is opgenomen in deel I van het managementplan (hoofdstuk 2). Dit deel van het managementplan geeft aan op welke wijze de siteholder de instandhouding van deze Outstanding Universal Value borgt. Daarvoor is het van belang de abstracte begrippen uit de Statement of Outstanding Universal Value te operationaliseren in hoofdkenmerken (kwalitatieve beschrijving) en attributen. Dit zijn de aspecten, structuren en elementen, waarin de Outstanding Universal Value van de site tot uitdrukking komt.

In de Nieuwe Hollandse Waterlinie worden de volgende drie hoofdkenmerken onderscheiden:

- Strategisch Landschap
- Watermanagementsysteem
- Militaire Werken

Strategisch Landschap

De Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft aan het bestaande cultuurlandschap een militair-strategische functie gegeven, waarbij de bodem en het reliëf bepalend waren voor de situering en omvang van de inundatievelden. Misschien wel een van de belangrijkste kenmerken van dit Strategisch Landschap is de behouden openheid en het karakteristieke cultuurlandschap door langdurige overheidsbemoeienis. Dit Strategisch Landschap is mede gevormd door de militaire sturing op de aanleg van nieuwe infrastructuur, zoals de tracés van de spoorlijnen (spoorlijn Amsterdam-Arnhem 1843 en Hilversum/

Amersfoort-Utrecht), de kanalen (Lekkanaal 1938) en autowegen (A2, A12), inclusief hun bruggen over de rivieren. Daarnaast door de verstedelijking: grootschalig met de lang uitgestelde oostelijke uitbreiding van plaatsen als Utrecht, Nieuwegein, Gorinchem en Woudrichem, kleinschalig met de bouw van houten huizen binnen de Verboden Kringen met houden huizen.

Het in de middeleeuwen ontstane poldersysteem, in de vijftiende tot de negentiende eeuw steeds weer aangepast aan de voortdurende bodemdaling, vormde de basis voor het functioneren van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Bijna alle al aanwezige civiele voorzieningen voor het beheer van de waterhuishouding van de polders speelden een rol bij de militaire inundaties van de laag gelegen terreinen.

Watermanagementsysteem

De Waterlinie ligt op de overgang van laag en hoog Nederland en wordt doorkruist door vele rivieren. Eeuwenlang heeft men hier maatregelen getroffen om het water te beheersen en te benutten voor agrarisch gebruik, voor transport en zelfs voor defensieve doeleinden. Talloze waterstaatkundige werken zijn hiervan de getuigenissen. Het civiele doel van land droog houden werd omgedraaid in beheerst onder water zetten voor het militaire doel: een tijdelijke, gecontroleerde waterbarrière. Bestaande civiele waterwerken werden hiervoor ingezet, met een minimale aanvulling van extra militaire inundatiewerken.

STRATEGISCH LANDSCHAP

OPEN / GESLOTEN LANDSCHAP

HOOFDWEERSTANDSLIJN

VERBODEN KRINGEN

HOUTEN HUIZEN

ACCESSEN

ENSEMBLES

WATERMANAGEMENT

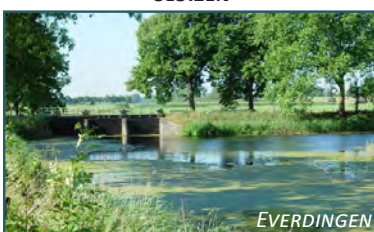
LINIEDIJK

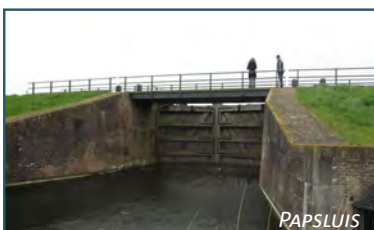
INNUNDATIEKANAAL

SLUIZEN

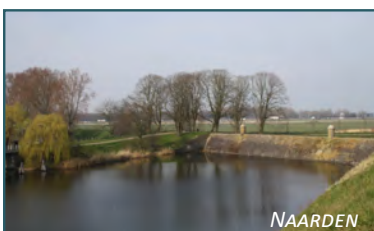
WAAIERSLUIJ

PLOFSLUIJ

ANDERE WATERWERKEN

MILITAIRE WERKEN

VESTINGSTEDEN

FORTEN

BOMVRIJE GESCHUTSTORENS

BETONNEN WERKEN

KAZEMATTEN

GROEPSCHUILPLAATS

Militaire Werken

De militaire werken zijn gebouwd om de doorgang van de Waterlinie te belemmeren voor de vijand. Het onderliggende landschap en de bestaande (en later aangelegde) infrastructuur waren bepalend voor de locatie van de verdedigingswerken. In eerste instantie werden forten gebouwd op plekken waar geen inundaties gesteld konden worden. De aanwezigheid van een breed en hoger gelegen stroomgordellandschap als de Houtense Vlake verklaart de hoge dichtheid van verdedigingswerken ten oosten van Utrecht. Een tweede groep van accessen zijn de rivierdoorgangen. Om hier de vijand tegen te houden werden op de rivierdijken omvangrijke forten aangelegd. Een derde groep accessen zijn de kaden en wegen, die dwars op de hoofdverdedigingslijn zijn gelegen of deze doorsnijden. Mooi voorbeeld daarvan is de Tienhovensche Kade met Fort bij Tienhoven en de A2/Diefdijk met de kanonkazemat aan de oostzijde. Ook tijdens de aanleg van de Waterlinie ontstonden nieuwe accessen als spoorwegen, kanalen en autowegen. Het Ministerie van Oorlog had een belangrijke stem in de tracékeuze en men moest bij aanleg zorgen voor voldoende verdedigingsmiddelen. Bijzondere voorbeelden van deze modernere acceswerken zijn de schuifdeurconstructie in Diefdijk/A2 met flankerend kanonkazemat en het Werk op de Spoordijk bij de Diefdijk inclusief kraanbrug(en). Tussen 1915 en 1940 zijn grote aantallen meer verspreid gelegen kleine betonwerken aangelegd. De meeste van deze werken zijn aangelegd ter versterking van de bestaande accessen en ter verdediging van nieuwe accessen. Met de verbreding van de hoofdverdedigingslijn tot hoofdweerstandstrook zijn deze werken over een groter gebied komen te liggen.

Positie, omvang en vorm van deze militaire werken waren aangepast aan de lokale gesteldheid: vooruitgeschoven precies midden op een kade, zoals de forten Spion en Vuren dat zo mooi laten zien, of op een meervoudig acces, zoals Fort Everdingen, op zowel de Lekdijk als in de as van de Diefdijk gelegen. Elk fort in de Waterlinie is een locatiespecifieke uitvoering van een standaardtype, dat symmetrie als uitgangspunt heeft. Opvallend is dat deze symmetrie bij verreweg de meeste forten is aangepast aan de plaatselijke situatie. Dit om optimaal de directe omgeving en in het bijzonder de niet te inunderen toegangen/wegen en doorgangen door de hoofdverdedigingslijn met geschut te kunnen bestrijken. Dat betekent dat we hier te maken hebben met een contextueel strategisch stelsel, dat met de Kringenwet zelfs wettelijk was geregeld en ingebed in het landschap.

Attributen geven uitdrukking aan de Outstanding Universal Value. De attributen zijn gerangschikt volgens de hoofdkenmerken Strategisch Landschap, Watermanagement en Militaire Werken. In hoofdstuk 2.A.3 en bijlage 2 zijn de attributen nader uitgewerkt in (sub)categorieën. In het schema hiernaast en onderstaande tabel geven de hoofdindeling van de attributen weer.

STRATEGISCH LANDSCHAP	WATERMANAGEMENTSYSTEEM	MILITAIRE WERKEN
Hoofdverdedigingslijn	Inundatiekaden	Vestingen
Komkeringen	Rivieren	Forten, werken en batterijen
Inundatiekommen	Inundatiekanalen	Stellingen en verspreide werken
Accessen	Toevoerkanalen	Groepsschuilplaatsen
Verboden Kringen	Uitlozings- en kwelkommen	Andere militaire objecten
Houten huizen	Hoofdinlaten	
	Sluizen en dammen	
	Schotbalkloodsen	
	Gemalen	

TABEL MET DE HOOFDINDELING VAN DE BESCHREVEN ATTRIBUTEN

2.3 Hedendaagse betekenis van de Nieuwe Hollandse Waterlinie

Na het intrekken van de Kringenwet had de Nieuwe Hollandse Waterlinie geen militaire functie meer. Tot in de jaren negentig van de vorige eeuw was er weinig aandacht voor de Linie en raakten onderdelen ervan in verval. Sinds de aanwijzing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als Nationaal project in 1999 en de stimulerende rol van de provincies is hier fundamenteel verandering in gekomen. Vanaf dat moment is gewerkt aan het herkenbaar en beleefbaar maken van de Linie en aan de openbare toegankelijkheid. Ook heeft maatschappelijke ontwikkeling, consolidatie en restauratie van vele Linie-elementen plaatsgevonden. Afgelopen jaren zijn grote investeringen gedaan in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De volgende tabel geeft een overzicht van de belangrijkste mijlpalen vanaf het moment dat het Nationaal project Nieuwe Hollandse Waterlinie van start ging:

In de jaren 2000 tot 2014 was het Rijk actief betrokken bij het Nationaal project, zowel als financier en als trekker van het projectbureau. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is die eerste jaren als het ware 'uit haar winterslaap gehaald'. Forten, sluizen, batterijen en vele andere fysieke objecten zijn gerestaureerd en bruikbaar gemaakt, onderzoek voor duurzaam beheer is verricht en het draagvlak en de bekendheid zijn vergroot. De beleidsstrategie is 'behoud door ontwikkeling', zoals geïntroduceerd in de Nota Belvédère uit 1999. Het vinden van een evenwicht tussen het behoud van het erfgoed en het mogelijk maken van nieuwe ontwikkelingen staat hierbij centraal.

Het in 2000 opgerichte projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft een ruimtelijk plan voor de linie gemaakt en afgestemd met vele partijen: het Linieperspectief Panorama Krayenhoff. Hierin zijn de programmatische fundamenteën en kwaliteitseisen voor de ruimtelijke ontwikkelingen, de revitalisering en de duurzame instandhouding van de Nieuwe Hollandse Waterlinie vastgelegd. Het Linieperspectief uit 2004 schetst in grote lijnen hoe de Waterlinie in een tijdsbestek van 15-20 jaar ontwikkeld zou moeten worden: van een in onbruik geraakte militaire verdedigingslinie tot een samenhangend geheel van militair-historische objecten met eigentijdse functies die de bescherming en onderhoud garanderen. Het Linieperspectief is vervolgens per regio uitgewerkt in uitvoeringsprogramma's of 'projectenveloppen'.

FORT JUTPHAAS, WIJNFORT

FORT BAKKERSKIL, B&B

Mede als resultaat van het Nationaal Project zijn met overheidsgeld veel forten, sluizen en groepsschuilplaatsen in de oude verdedigingslinie gerestaureerd en toegankelijk gemaakt voor een groot publiek.

In 2014 heeft het Rijk het Nationaal Project Nieuwe Hollandse Waterlinie overgedragen aan de vier provincies Noord-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant. Deze vier provincies, verenigd in de Liniecommissie, hebben hun ambitie en verantwoordelijkheid vastgelegd in de Bestuursovereenkomst Nieuwe Hollandse Waterlinie 2014–2020, het ‘Pact van Altena’. Het nomineren voor de Werelderfgoedlijst is een belangrijk onderdeel van dit pact. In de bestuurlijke periode van 2014 tot en met 2020 ligt het accent op gebruik van de linie voor nieuwe functies en het behalen van de nominatie van de UNESCO Werelderfgoedstatus.

De Waterlinie is inmiddels een grote cultuurhistorische belevenis. Iedereen kan de machtige forten, kastelen en vestingsteden bezoeken en de eeuwenoude geschiedenis van Nederland ervaren in een prachtig landschap. Veel forten hebben nieuwe bestemmingen kregen. Van kunstfort tot natuurgebied van restaurant tot wijnhandel en van camping tot Bed & Breakfast. De exploitatie is goed voor de instandhouding en voor de economie. Het Waterliniemuseum Fort Vechten bij Bunnik biedt een prachtig overzicht van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Daarnaast zijn er nog twee grote informatiecentra over de Waterlinie; Vestingmuseum Naarden en Slot Loevestein.

JAAR	BESTUURLIJKE MIJLPALEN
1995	Plaatsing op de Voorlopige Lijst Werelderfgoed
1999	Nota Belvedere, nationaal project Nieuwe Hollandse Waterlinie
2000	Gepositioneerd in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening
2004	Instelling Liniecommissie en visiedocument Panorama Krayenhoff
2005	Bestuursovereenkomst tussen rijk en provincies, en aanwijzing als Nationaal Landschap
2008	Pact van Rijnauwen (bestuursovereenkomst Rijk en provincies Nieuwe Hollandse Waterlinie)
2009	Aanwijzingsprogramma Rijksmonument
2011	Plaatsing op herziene Voorlopige Lijst Werelderfgoed
2014	Pact van Altena (bestuursovereenkomst vier provincies Nieuwe Hollandse Waterlinie)
2017	Vaststelling Nominatiedossier (inclusief managementplan); Steunbetuiging partners

DEEL II 3.

BORGEN IN WET- EN REGELGEVING

Deel II

3. Borgen in wet- en regelgeving

3. BORGEN IN WET- EN REGELGEVING

3.1 World Heritage Convention

Het Koninkrijk der Nederlanden heeft in 1992 het Werelderfgoedverdrag geratificeerd. Met de ondertekening van het verdrag heeft het Koninkrijk der Nederlanden zichzelf verplicht tot de identificatie en de bescherming, instandhouding, uitdragen en doorgeven van zijn Werelderfgoed aan volgende generaties. In 1996 werd de Stelling van Amsterdam als tweede Werelderfgoed in het Koninkrijk op de werelderfgoedlijst geplaatst. De Nieuwe Hollandse Waterlinie wordt voorgedragen als uitbreiding van de Stelling van Amsterdam. Er ontstaat zo een veel groter Werelderfgoed, maar er is geen sprake van een nieuw Werelderfgoed.

World Heritage Convention (Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage. UNESCO, Parijs, 16 November 1972)

Op 16 november 1972 heeft de Algemene Conferentie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur (UNESCO) in Parijs het Werelderfgoedverdrag vastgesteld. Hierin is de zorg voor bescherming en beheer van het cultureel en natuurlijk erfgoed van Outstanding Universal Value aan de wereldgemeenschap opgedragen. In dit verdrag staan de internationale uitgangspunten voor de bescherming van het werelderfgoed. De richtlijnen uit de Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention (2016) ondersteunen lidstaten bij de uitvoering het verdrag. Een belangrijk uitgangspunt van het Werelderfgoedverdrag is dat de lidstaat die het verdrag ondertekent, zelf verantwoordelijk is voor het werelderfgoed op zijn grondgebied. Dit staat omschreven in artikel 4 van de Conventie:

Each State Party to this Convention recognizes that the duty of ensuring the identification, protection, conservation, presentation and transmission to future generations of the cultural and natural heritage referred to in Articles 1 and 2 and situated on its territory, belongs primarily to that State. It will do all it can to this end, to the utmost of its own resources and, where appropriate, with any international assistance and co-operation, in particular, financial, artistic, scientific and technical, which it may be able to obtain.

Bij het opstellen van het Nominatiedossier inclusief het managementplan zijn de richtlijnen uit de Operational Guidelines gehanteerd. Tevens zijn de internationale charters en richtlijnen op het gebied van cultureel erfgoed geraadpleegd, waaronder:

- The Venice Charter (International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, 1964).
- The Nara Document on Authenticity (1994). ICOMOS Resolution
- International Charter on Cultural Tourism; Managing Tourism at Places of Heritage Significance (1999) ICOMOS Charter
- Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture (2005)
- Managing the Historic Urban Landscape (2005) UNESCO Memorandum
- ICOMOS Charter on the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites (ICOMOS 2008)

3.2 Nederlands nationaal stelsel ter bescherming van het Werelderfgoed

Het bestuurlijke stelsel in Nederland is zo ingericht dat voor effectieve bescherming van het Werelderfgoed de inzet nodig is van verschillende overheden en eigenaren. Het stelsel van bescherming van het Werelderfgoed bestaat voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie uit drie samenhangende sporen van beleid:

- Het spoor van de ruimtelijke ordening voor planologische bescherming;
- het spoor van de erfgoedzorg voor de status van wettelijk beschermd monument;
- het aanvullende spoor van ruimtelijke kwaliteit.

De planologische bescherming is gericht op het behoud van de Outstanding Universal Value van het Werelderfgoed als geheel, integraal bekeken vanuit meerdere beleidsvelden. Het erfgoedbeleid is gericht op het behoud, de bescherming en het herstel van de objecten c.q. attributen van dit Werelderfgoed. Het aanvullende spoor van de ruimtelijke kwaliteit is erop gericht om eventuele ruimtelijke ontwikkelingen in te passen zonder dat het ten koste gaat van de erfgoedwaarde.

a. Het spoor van de planologische bescherming

Nederland is een dichtbevolkt land waardoor grond schaars is. Een gevolg daarvan is dat er de overheid een uitgebreid beleid van ruimtelijke ordening heeft ontwikkeld om sturing te geven aan gewenste ruimtelijke ontwikkelingen en om ongewenste ontwikkelingen tegen te gaan. Hoewel de planologische bescherming in Nederland integraliteit nastreeft, biedt de Omgevingswet (ingaaande 1 januari 2019) mogelijkheden voor een meer integrale bescherming.

Bij de ruimtelijke ordening van Nederland zijn vier bestuurslagen betrokken: de rijksoverheid, de provincies, de gemeenten en de waterschappen. Een belangrijk uitgangspunt is dat ruimtelijke beslissingen zo dicht mogelijk bij de burger worden gemaakt. Dit betekent dat de bestemmingsplannen die de gemeenten maken de belangrijkste kaders bieden voor ruimtelijke ontwikkelingen. Gemeenten zijn verplicht voor hun gehele grondgebied te beschikken over actuele bestemmingsplannen. Deze mogen niet ouder zijn dan 10 jaar.

De kern van het bestemmingsplan is geformuleerd in artikel 3.1 Wet ruimtelijke ordening. Dit artikel stelt dat voor een goede ruimtelijke ordening aan de gronden in het plan een bestemming toegewezen wordt. Voor die bestemming worden in elk geval regels gegeven over het gebruik van de grond en de bouwwerken daarop. De voorbereiding van het bestemmingsplan is een taak van het college van burgemeester en wethouders, de vaststelling is een bevoegdheid van de gemeenteraad.

De rijksoverheid en provincies kunnen nationale en provinciale belangen benoemen, die moeten doorwerken in het ruimtelijk beleid van de gemeenten. Mocht een gemeente dit niet of onvoldoende doen dan biedt de Wet ruimtelijke ordening (Wro) mogelijkheden voor Rijk of provincie om direct in te grijpen via een zogenaamd inpassingsplan.

Het Rijk stelt de prioriteiten van nationaal belang vast in Rijksnota's. Provincies dienen de rijksprioriteiten op grond van het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) te vertalen in de provinciale structuurvisie, provinciale verordening en leidraden. De provincie verlangt van de gemeenten dat zij de door de provincie specifiek aangewezen belangen vertalen in het gemeentelijk beleid, zoals gemeentelijke structuurvisie en bestemmingsplannen. De daadwerkelijke planologische borging van rijks- en provinciale belangen vindt uiteindelijk plaats in het gemeentelijke bestemmingsplan. Het bestemmingsplan en de gemeentelijke verordeningen vormen het toetsingskader voor aanvragen van initiatiefnemers voor ontwikkelingen, zoals bouwwerken of functionele veranderingen in het grondgebruik.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van het geldende beleid en het ingezette instrumentarium per overheidslaag.

Rond alle plannen zijn maatschappelijke controlemechanismen ingebouwd, zoals de mogelijkheid tot het inschakelen van adviescommissies en het bieden van de mogelijkheid aan belanghebbenden om in te spreken bij/zienswijzen in te dienen over/bezwaar te maken tegen ruimtelijke visies of plannen.

Voor grootschalige ruimtelijke ingrepen geldt binnen het planologisch regime de verplichting tot het uitvoeren van een milieueffectrapportage-procedure (m.e.r. procedure), waarin de impact van verschillende voorgenomen besluiten dienen te worden afgewogen. De m.e.r.-verplichting geldt voor grootschalige ingrepen voor onder meer woningbouw en bedrijventerreinen.

In het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) zijn toekomstige grote rijksprojecten benoemd, bijvoorbeeld op het gebied van infrastructuur en waterveiligheid. Deze ontwikkelingen kunnen mogelijk de Nieuwe Hollandse Waterlinie versterken maar ook aantasten. Bij de aanleg of verbreding van Rijkswegen en soms ook provinciale wegen, spoorlijnen etcetera wordt een Tracébesluit genomen, waarbij ook de m.e.r.-procedure wordt doorlopen.

Voor meerdere ontwikkelingen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie is een Heritage Impact Assessment opgesteld. Bijvoorbeeld voor het de verbreding van het Lekkanaal en bedrijventerrein het Klooster en het Regionaal Bedrijventerrein in Werkendam. Internationaal is dit instrument al eerder ingezet om de effecten van ingrepen op de Outstanding Universal Value van Werelderfgoederen te onderzoeken.

b. Het spoor van de monumentenzorg, de Nieuwe Hollandse Waterlinie als wettelijk beschermd monument

De Nieuwe Hollandse Waterlinie kent rijksmonumenten, provinciale en gemeentelijke monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten. Samen zorgen deze instrumenten ervoor dat zeer grote delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie een beschermd monument zijn. De planologische bescherming gaat over het gebruik van gronden binnen de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Bij een beschermd gebouwd monument ligt de focus op de bouwwerken op die gronden. Het project 'Aanwijzingsprogramma Nieuwe Hollandse Waterlinie' door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft de monumentenstatus van de Nieuwe Hollandse Waterlinie geactualiseerd. Het openbare Monumentenregister beschrijft welke onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie rijksmonumenten zijn. Het gaat om zoveel onderdelen dat in beleidsstukken en de media de Nieuwe Hollandse Waterlinie wordt aangeduid als het 'grootste rijksmonument van Nederland'.

	RIJK	PROVINCIE	GEMEENTEN
Beleid	• Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte • Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) • Visie Erfgoed en Ruimte • Omgevingsvisie (2019)	• Provinciale ruimtelijke structuurvisie • Thematische of gebiedsgerichte beleidsnota's • Omgevingsvisie (2019)	• Gemeentelijke structuurvisie • Thematische of gebiedsgerichte beleidsnota's • Omgevingsvisie •
Instrumentarium	• Wet Ruimtelijke Ordening, Besluit Ruimtelijke Ordening • Erfgoedwet • Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) • Rijksinpassingsplannen • Omgevingswet (2019)	• Provinciale Ruimtelijke Verordening • Milieueffectrapportages • Provinciale inpassingsplannen	• Bestemmingsplan • Gemeentelijke verordeningen • Omgevingsvergunningen

De wettelijke basis voor de aanwijzing als rijksmonument ligt in de Erfgoedwet (2016), die de Monumentenwet uit 1988 heeft vervangen. De Erfgoedwet houdt rekening met de komende wijzigingen in het ruimtelijke orderingsrecht, de introductie van de Omgevingswet. De nieuwe Erfgoedwet regelt vooral wat beschermd moet worden en de Omgevingswet hoe dit moet gebeuren. De waterlinieprovincies houden als siteholder bij wat wetswijzigingen in de praktijk betekenen voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie, onder meer via afstemming met het Rijk.

In de Erfgoedwet is het volgende opgenomen: 'Het is verboden om een beschermd monument te beschadigen of te vernielen'. In de huidige Wet algemene bepalingen omgevingsrecht is een vergunningplicht opgenomen voor het slopen, verstoren, verplaatsen of in enig opzicht wijzigen van een rijksmonument. Ook het herstellen, gebruiken of laten gebruiken van een rijksmonument is vergunningplichtig als het wordt ontsierd of in gevaar gebracht. Minder omvangrijke activiteiten aan monumenten zijn over het algemeen vrijgesteld van de vergunningplicht. In dat geval blijft het verboden om een beschermd monument te beschadigen of te vernielen. De gemeente laat zich hierbij adviseren door de gemeentelijke monumentencommissie en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

c. Het spoor van de ruimtelijke kwaliteit

De gemeente is het eerste aanspreekpunt voor ruimtelijke initiatieven in het gebied van de Linie. Het bestemmingsplan is de planologisch-juridische basis waaraan nieuwe ontwikkelingen worden getoetst. Hierin zijn ook regels voor het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie opgenomen. Veelal hebben gemeenten een inhoudelijk beoordelingskader voor de gewenste omgang met de kernkwaliteiten, bijvoorbeeld een nota ruimtelijke kwaliteit, welstandsnota of beeldkwaliteitskader. De gemeente toetst voorgenomen ontwikkelingen, via de Welstands- of monumentencommissie, dan wel gecombineerde commissie Ruimtelijke Kwaliteit. Desgewenst kan de gemeente de provincie raadplegen voor advies. Verder spelen Omgevingsdiensten een belangrijke rol bij de regionale uitvoering van vergunningverlening, handhaving en toezicht.

Soms is de provincie bevoegd gezag, zij hebben dan een rol bij de beoordeling van de plannen. Enkele provincies werken met een onafhankelijke Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit of met een Commissie Ruimtelijke Kwaliteit. Zij adviseren Gedeputeerde Staten van de provincie gevraagd en ongevraagd over de wijze waarop de provincie de ruimtelijke kwaliteit kan behouden en verbeteren. Daarnaast adviseert deze andere overheden en initiatiefnemers van grotere ontwikkelingen in de provincie, zoals bij de verbreding van het Lekkanaal en diverse herbestemmingen van forten. De Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft bovendien een eigen kwaliteitsteam (zie 3.8).

3.3 Implementatie op verschillende niveaus

Overzicht bescherming en beleid

In de vorige paragraaf is het wettelijke stelsel van bescherming van de Nieuwe Hollandse Waterlinie toegelicht. Naast deze wettelijke bescherming hebben overheden de beleidsvrijheid (autonomie) om zelfstandig aanvullend beleid te voeren. Denk aan een gemeente die startende fortexploitanten ondersteunt, een provincie die een kwaliteitsgids (bijvoorbeeld de provincie Utrecht) opstelt of een ministerie dat budget vrijmaakt voor de nominatie van een Werelderfgoed (bijvoorbeeld I&M voor kwaliteitsverbetering bij de verbreding van het Lekkanaal). Onderstaande tabel geeft de instrumenten ter bescherming en behoud van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie weer, op verschillende overheidsniveaus en beleidsvelden.

In het vervolg van dit hoofdstuk worden deze instrumenten verder gespecificeerd per bestuurslaag.

OVERHEIDSLAAG	PLANOLOGISCHE BESCHERMING	BESCHERMD MONUMENT
Nationaal / Rijk	• Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte • Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) • Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) • Visie Erfgoed en Ruimte • MER • Rijksinpassingsplannen • Wet Ruimtelijke Ordening en de nadere uitwerking Besluit Ruimtelijke Ordening • Omgevingswet (2019)	• Visie Erfgoed en Ruimte • Erfgoedwet 2016 • Heritage Impact Assessment (HIA) • De Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) •
Provinciaal	• (Ruimtelijke) Structuurvisie • Provinciale ruimtelijke verordening • Leidraad, beeldkwaliteitsplan, kwaliteitsgidsen, handreikingen • Uitvoeringsprogramma's • MER • Provinciale inpassingsplannen	• Cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS) • Provinciale cultuur- en erfgoednota • Monumentenverordening • Uitvoeringsprogramma's • HIA
Gemeentelijk	• Structuurvisies • Bestemmingsplannen • Omgevingsvergunning • Gemeentelijke verordeningen • Beeldkwaliteitsplan	• Monumentenverordening • Cultuurhistorische waardenkaarten • Gemeentelijk cultuur- en erfgoednota's • HIA
Waterschappen	• Waterbeheerplan en gebiedsplannen • Keur	• Erfgoednota's • HIA

3.4 Werelderfgoedbescherming op nationaal niveau

De rijksoverheid heeft een prominente rol gespeeld in de restauratie en renovatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het Rijk heeft vanaf 2000 geïnvesteerd in de Nieuwe Hollandse Waterlinie met inzet van geld, menskracht en kennis. In het vorige hoofdstuk is al stilgestaan bij het Nationaal project Nieuwe Hollandse Waterlinie, dat een initiatief was van de rijksoverheid. Voordat het huidige rijksregime wordt beschreven, is de aanwijzing van zowel de Stelling van Amsterdam als de Nieuwe Hollandse Waterlinie in 2005 als Nationaal landschap van belang. Via de provincies is het beleid voor de Nationale landschappen nader bepaald.

Op rijksniveau is de huidige bescherming van de Nieuwe Hollandse Waterlinie een mix van wettelijke- en beleidsmatige bescherming. Planologische bescherming is geregeld in de Wet Ruimtelijke Ordening (Wro), het Besluit Ruimtelijke Ordening (Bro) en het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro). In het Bro is vastgelegd dat gemeenten rekening moeten houden met cultuurhistorie bij het opstellen van bestemmingsplannen. Gemeenten moeten onderzoek doen naar de cultuurhistorische waarden van een bestemmingsplangebied. Het gaat om integrale beschouwing van cultuurhistorie: een combinatie van gebouwd erfgoed, archeologie en cultuurlandschap. Voor de toelichting op de Barro is het goed eerst stil te staan bij de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte die het Rijk in 2012 vaststelde. Hierin schetst het Rijk een visie op Nederland in 2040. Uitgaande van haar verantwoordelijkheden heeft het Rijk de ambities uitgewerkt in rijksdoelen en aangegeven welke nationale belangen daarbij aan de orde zijn. Ruimte voor behoud en versterking van (inter)nationale unieke cultuurhistorische en natuurlijke kwaliteiten wordt daarin als nationaal belang benoemd. In de toelichting is Werelderfgoed en de Nieuwe Hollandse Waterlinie letterlijk genoemd in de Structuurvisie:

‘UNESCO wijst op voordracht van lidstaten internationaal unieke en waardevolle gebieden, objecten en ensembles aan als cultureel of natuurlijk Werelderfgoed (...). Hierover zijn internationale afspraken gemaakt, gericht op de instandhouding van de Outstanding Universal Value. Om recht te doen aan de schaal en aard van de gebieden (de Stelling van Amsterdam, de Beemster, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Limes) worden deze door het Rijk ruimtelijk beschermd, waarbij ontwikkelingen in deze gebieden mogelijk zijn mits deze de aan de Outstanding Universal Value verbonden kernkwaliteiten behouden of versterken’.

De Structuurvisie is nader uitgewerkt in de Visie Erfgoed en Ruimte (Kiezen voor Karakter) en het hierboven genoemde Barro. In de Visie wordt onder meer de duidelijke relatie tussen erfgoedbeleid en ruimtelijke ordening gelegd. De zorg voor de Werelderfgoederen wordt als één van de hoofdprioriteiten benoemd.

Het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) is relevant voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie omdat de Outstanding Universal Value van het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie in hoofdlijnen zijn vastgelegd. Via het Barro (artikel 2.13.4) krijgen de verantwoordelijke provincies de opdracht om de kernkwaliteiten van het (toekomstige) Werelderfgoed verder uit te werken en objectieverbaar te maken. Ook krijgen zij de opdracht om deze in de provinciale verordeningen van de provincies te vertalen naar regels die de Werelderfgoederen in stand houden of versterken. Dit werkt vervolgens door in gemeentelijke bestemmingsplannen. Het Barro verplicht de provincies om regels over de inhoud van bestemmingsplannen op te stellen, zodat nieuwe bestemmingsplannen altijd bijdragen aan het in stand houden of verbeteren van de hoofdkenmerken van het beoogde Werelderfgoed.

De gemeenten dienen in de bestemmingsplannen voor het (toekomstige) Werelderfgoed regels op te stellen voor instandhouding en versterking van de hoofdkenmerken conform de provinciale verordening.

Omgevingswet 2019

In Nederland wordt de wetgeving voor ruimtelijke ordening en erfgoed vereenvoudigd en meer integraal gemaakt. De nieuwe Omgevingswet, die de ruimtelijke bescherming van erfgoedwaarden regelt, zal naar verwachting ingaan in 2019. De Omgevingswet bundelt de wetgeving en regels voor ruimte, wonen, infrastructuur, milieu, natuur en water en regelt daarmee het beheer en de ontwikkeling van de leefomgeving. De Omgevingswet biedt ruimere mogelijkheden om waarden in gebieden integraal te beschermen en ontwikkelingen integraal te beoordelen. Deze wet bevat afzonderlijke, generieke regels voor borging van de kwaliteiten van het Werelderfgoed en biedt het Rijk de mogelijkheid instructies te geven voor zowel beschermde stads- en dorpsgezichten als UNESCO-Werelderfgoederen.

Het Rijk werkt aan de volgende maatregelen om het beoogde Werelderfgoed duurzaam te beschermen:

Maatregelen van het Rijk:

- Het Rijk heeft de Nieuwe Hollandse Waterlinie opgenomen in de Structuurvisie Erfgoed en Ruimte en verankerd in het Barro.
- Het Rijk borgt dat in structuurvisies en in de door het Rijk geïnitieerde projecten ((spoor)wegen, havens, luchtvaartterreinen en gasleiding) rekening wordt gehouden met de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
- Het Rijk borgt dat waar ontwikkelingen een mogelijke impact hebben op de Outstanding Universal Value, de effecten van deze ontwikkeling en de mogelijke maatregelen vroegtijdig in kaart worden gebracht in een m.e.r./tracébesluit of HIA.
- Het Rijk adviseert de gemeenten bij bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen over de Nieuwe Hollandse Waterlinie via de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Het Rijk heeft de onderdelen en objecten uit de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangewezen als rijksmonument.
- Het Rijk (Ministerie van OCW) draagt zorg voor het monumenten beleid met een actueel en toegankelijk monumentenregister.
- Het Rijk ziet er op toe dat de status als rijksmonument afdoende wordt beschermd in het beleid van de provincies en het beleid en de uitvoering van de omgevingsvergunning door gemeenten.

3.5 Provincies: Structuurvisies en cultuurnota

Ook op provinciaal niveau is de bescherming van het Werelderfgoed geborgd door wettelijke en beleidsmatige bescherming. De provincies zijn sinds 2012 verantwoordelijk voor het restaureren van rijksmonumenten. Zij krijgen daarvoor jaarlijks budget van het Rijk en dragen zelf ook bij. De Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie bevinden zich in vijf provincies: Noord-Holland, Utrecht, Gelderland, Noord-Holland en Zuid-Holland. De provincies hebben concreet invulling gegeven aan de opdracht vanuit het Barro. Zij hebben de kernkwaliteiten van het (toekomstige) Werelderfgoed uitgewerkt en in de provinciale verordeningen van de provincies beschreven.

Dit gebeurt in de volgende onderdelen:

- Structuurvisie
- Verordening
- Nadere uitwerking van de regels

Daarnaast is het erfgoedbeleid in de provincies beschreven in de provinciale Cultuurnota's. De tabel hieronder geeft een overzicht van het relevante beleid per provincie. Vervolgens is de essentie van de beleidsstukken kort toegelicht.

Hieronder is per provincie aangegeven hoe zij de bescherming van het Werelderfgoed borgen.

PROVINCIE	PROVINCIAAL BELEID
Noord-Holland	Provincie Noord-Holland: Structuurvisie Noord-Holland 2040 Provinciale Ruimtelijke Verordening 2014 Beleidskader cultuur in ontwikkeling 2017-2020 Leidraad Landschap en Cultuurhistorie Beeldkwaliteitsplan Stelling van Amsterdam (2008) Provinciale Monumentenverordening Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam/Nieuwe Hollandse Waterlinie 2017-2020 in Noord-Holland
Utrecht	Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie Provinciale Ruimtelijke Verordening (PRV) Cultuur- en erfgoed nota 2016-2019 'Alles is Nu' Kwaliteitsgids Utrechtse landschappen Programmaplan Utrechts programma Nieuwe Hollandse Waterlinie & Stelling van Amsterdam 2016-2019
Gelderland	Omgevingsvisie Omgevingsverordening Uitvoeringsprogramma Pact van Loevestein 'Doelgericht Uitvoeren 2011-2020' Beleef het mee! Cultuur en erfgoedprogramma 2017 – 2020 Planologische verankering kernkwaliteiten
Noord-Brabant	Structuurvisie Ruimtelijke Ordening 2014 Verordening Ruimte 2014 Cultuuragenda Cultuurhistorische waardenkaart 2016 Uitvoeringsprogramma Pact van Loevestein 'Doelgericht Uitvoeren 2011-2020' Kader Erfgoed 2016-2020
Zuid-Holland	Visie Ruimte en Mobiliteit + Programma Ruimte (2014) Verordening Ruimte (2014) Beleidsvisie cultureel erfgoed 2013 - 2016 'Erfenis, erfgoed en erfgoed' (2012) Gebiedsprofiel Alblasserwaard-Vijfheerenlanden (2012) Uitvoeringsprogramma Erfgoedlijnen

Provincie Noord-Holland**Structuurvisie Noord-Holland 2040**

De Stelling van Amsterdam is een van de Noord-Hollandse cultuurlandschappen. De Provincie wil deze landschappen optimaal gebruiken door hun kenmerken te koesteren en te benutten bij nieuwe ontwikkelingen. De Provincie zorgt dat ontwikkelingen die buiten huidig bebouwd gebied tot stand komen, plaatsvinden op basis van de karakteristieke eigenschappen, het zogenaamde Landschaps-DNA, van de verschillende landschappen.

Provinciale Ruimtelijke Verordening 2016

Voor het provinciaal beleid geldt de Provinciale Ruimtelijke Verordening 2014. Artikel 20 benoemt de UNESCO Werelderfgoederen. Artikel 21 van de verordening geeft aan: “Voor de gronden gelegen binnen de Werelderfgoederen genoemd in artikel 20 dienen in het bestemmingsplan regels te worden opgenomen ten behoeve van het behoud of versterking van de Outstanding Universal Value van het betreffende Werelderfgoed zoals omschreven in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie”. Artikel 22 van de verordening beschrijft dat de Werelderfgoederen gevrijwaard dienen te blijven van grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen.

Leidraad Landschap en Cultuurhistorie

Het Ruimtelijk Beleidskader is sinds 2010 opgenomen in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie, onderdeel van de provinciale Structuurvisie 2040 (vastgesteld in 2011). De provincie Noord-Holland heeft daarmee de inhoudelijke kernkwaliteiten voor de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie als gesteld in het Barro beschreven en vastgesteld. De provincie geeft hiermee het kader aan voor gemeenten in het gebied van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deze gemeenten dienen hun eigen ruimtelijke plannen (structuurvisies en bestemmingsplannen) hierop in te richten. In 2017 wordt gewerkt aan een vernieuwing van de Leidraad. Zowel de Stelling van Amsterdam als de Nieuwe Hollandse Waterlinie zullen hierin specifiek worden belicht.

Beeldkwaliteitsplan Stelling van Amsterdam (2008)

In 2008 heeft de provincie Noord-Holland een Beeldkwaliteitsplan (BKP) opgesteld voor de Stelling van Amsterdam. Het plan schept een ruimtelijk en landschappelijk kader vanuit cultuurhistorisch oogpunt.

Het plan beoogt de herkenbaarheid en de beleefbaarheid te behouden en te versterken, met als motto: ‘behoud door ontwikkeling’. Het biedt ruimte en richting voor nieuwe initiatieven en ontwikkelingen en beschrijft en visualiseert de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteiten van de Stelling van Amsterdam. Het BKP is vanwege de overlap deels van toepassing op de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het resterende deel heeft grotendeels de bestemming natuur en water. Het Beeldkwaliteitsplan was mede de bouwsteen voor het planologische beleid voor de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals nu is verwoord in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie.

Provinciale Monumentenverordening

Bijna alle forten van de Stelling van Amsterdam en veel onderdelen van het watermanagementsysteem in Noord-Holland zijn aangewezen als provinciaal monument. Hiervoor geldt de Provinciale Monumentenverordening. Kort samengevat komt dit neer op: geen ontwikkelingen toestaan die het monument beschadigen, vernielen of ontsieren.

Beleidskader cultuur in ontwikkeling 2017-2020

Het beleidskader cultuur van Noord-Holland is op 3 oktober 2016 vastgelegd. Hierin staan drie opgaven centraal:

- Transformatie van het cultuurlandschap: versterken en benutten van waardevolle cultuurlandschappen waaronder de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie;
- Duurzame benutting van gebouwd incourant erfgoed (waaronder militair erfgoed);
- Bovenlokale regie op culturele voorzieningen.

Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam/Nieuwe Hollandse Waterlinie 2017-2020

Dit programma is op 14 februari 2017 vastgesteld. De hoofdlijnen van het beleid zijn:

- Vervulling siteholdertaak (beschermen, behouden en uitdragen) voor de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie;
- Uitbreiding van UNESCO Werelderfgoed met de Nieuwe Hollandse Waterlinie als;
- Faciliterende rol voor gemeenten, waterschappen, eigenaren en exploitanten op het gebied van:
 - » Ruimtelijk beleid;

- » Communicatie/marketing;
- » Beheer en behoud;
- » Economische herontwikkeling;
- » Duurzame energie;
- » Overleg en samenwerking.

Voor uitvoering van dit programma is een bedrag van € 9 miljoen beschikbaar van 2017 - 2021. Daarnaast komt er nog een bedrag vanuit algemeen cultuurbeleid en andere beleidsvelden ten goede aan Stelling en Linie.

Provincie Utrecht

Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028

De Utrechtse Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie (PRS), vastgesteld in februari 2013, beschrijft onder meer de cultuurhistorische hoofdstructuur. In de provincie Utrecht zijn de militaire linies een belangrijk onderdeel hiervan. Paragraaf 4.3.2. van de PRS stelt onder meer: 'voor het militair erfgoed van de voormalige waterlinies ligt de opgave vooral op het via gebiedsontwikkelingen versterken en beleefbaar maken van de linies in het landschap. De provincie Utrecht kent een aantal grotere gebiedsgerichte ontwikkelingstrajecten rond de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het accent ligt op het versterken van de Linie in het landschap. De provincie neemt een regulerende rol in, gericht op het behouden en versterken van de karakteristieke waarden van het militaire erfgoed via de gemeenten. Dit is uitgewerkt in de Provinciale Ruimtelijke Verordening.

Provinciale Ruimtelijke Verordening (PRV)

De provincie stelt in de Provinciale Ruimtelijke Verordening beleidsregels en vraagt aan de gemeenten om deze op te nemen in haar ruimtelijke plannen (structuurvisie en bestemmingsplan). Bij planontwikkeling worden vanuit de PRV voorwaarden gesteld voor het behouden en waar mogelijk versterken van de karakteristieke waarden van het militair erfgoed (artikel cultuurhistorische hoofdstructuur, CHS). Voor militair erfgoed is het volgende opgenomen: 'behoud door ontwikkeling is het uitgangspunt. Bij ruimtelijke ontwikkelingen in de nabijheid van de linies is het behouden en versterken van de openheid van de voormalige inundatiegebieden en van de samenhang tussen de elementen van de linie van groot belang. De linies zijn bepalend voor de ontwikkelingsrichting en vorm van verstedelijking en grootschalige infrastructuur. De cultuurhistorische waarde van de linies is de hoofdweerstandslijn met bijbehorende

elementen en, indien aanwezig, voorposten en stoplijn; de inundatiegebieden en bijbehorende elementen; de accessen en verdedigingswerken.

Cultuur- en erfgoednota provincie Utrecht 2016-2019 'Alles is NU'

In de Cultuur- en Erfgoednota 2016-2019 geeft de provincie de hoofdlijnen van haar cultuur- en erfgoedbeleid aan. Voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam heeft de provincie Utrecht de ambitie om het militaire Werelderfgoed (gebouw en gebied) van Linie en Stelling beter te verbinden, versterken en verzelfstandigen. In de cultuur en erfgoednota zijn 6 inhoudelijke doelen beschreven waaraan in het programmaplan uitvoering wordt gegeven.

Kwaliteitsgids Utrechtse landschappen (Katern waterlinies)

De kernkwaliteiten uit de Provinciale Ruimtelijke Verordening heeft de provincie Utrecht nader uitgewerkt in de Kwaliteitsgids Utrechtse landschappen. Deze gids bestaat uit een algemeen Koepelkatern en zes gebiedskaternen, waaronder één voor de Waterlinies in de provincie Utrecht. Het document beschrijft de gewenste ontwikkeling van de kernkwaliteiten van de Nationale Landschappen Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De kwaliteitsgids is vooral een instrument om initiatiefnemers en medewerkers bij gemeenten, waterschappen en andere betrokken partijen te stimuleren en te verleiden om plannen zo uit te voeren dat ze de kernkwaliteiten van het landschap van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie versterken. Voor gemeenten zijn in het voorbeeldenboek 'Borging kernkwaliteiten Utrechtse Landschappen' per landschap en per kernkwaliteit mogelijke uitwerkingen naar bestemmingsplanregels gegeven.

Programmaplan Utrechts programma Nieuwe Hollandse Waterlinie & Stelling van Amsterdam 2016-2019

Het programmaplan voor het Utrechtse deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam beschrijft de aanpak voor dit gebied. Het accent verschuift van investeren in restauraties en renovaties, naar integrale gebiedsontwikkeling waarin maatschappelijke benutting en beheer essentieel zijn. Daarmee verandert ook de rol, focus en werkwijze van de provincie Utrecht. De provincie gaat integraal, samen en in verbinding met

haar partners aan de slag en geeft hierin uitvoering aan de doelstellingen van het Pact van Altena en de Cultuur- en erfgoednota 'Alles is Nu' (2016-2019).

Provincie Gelderland

Omgevingsvisie Gelderland

De Nieuwe Hollandse Waterlinie maakt al vele jaren deel uit van het Gelderse ruimtelijke beleid en werd al opgenomen in Streekplan 2005. Ook in de huidige Omgevingsvisie Gelderland is de Nieuwe Hollandse Waterlinie opgenomen. De Omgevingsvisie gaat over verkeer, water, natuur, milieu en ruimtelijke ordening. Het plan vervangt 5 oudere, afzonderlijke plannen. De Omgevingsvisie Gelderland wordt regelmatig geactualiseerd. In de Gelderse Omgevingsvisie is opgenomen dat de provincie en haar partners streven naar de Nieuwe Hollandse Waterlinie als erfgoed te behouden en ontwikkelen. Ontwikkeling is gericht op passende nieuwe functies, het vergroten van het economisch potentieel en de verankering in de maatschappij. Het beschermen gebeurt met ruimtelijke regelgeving waarmee ontwikkelingen zorgvuldig worden afgewogen tegen de kernkwaliteiten. Deze kernkwaliteiten mogen bij ontwikkelingen niet aangetast worden. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is – zo staat in de Omgevingsvisie – een cultuurhistorisch fenomeen van wereldbelang dat de provincie voor de toekomst wil behouden.

Omgevingsverordening Gelderland

Naast de Omgevingsvisie is er de Omgevingsverordening, met afspraken en regels om de opgaven uit de Omgevingsvisie te realiseren. In de Omgevingsverordening is een nadere beschrijving opgenomen van de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie per deelgebied. De kernkwaliteiten zijn voor vijf deelgebieden (in het oosten en ten zuiden van de Lek) in handboeken beschreven. De deelgebieden zijn: Inundatiekom Bommelerwaard, Inundatiekom Culemborgerwaard, Fort Pannerden & Inundatiekanaal Tiel, Inundatiekom Tielerwaard en Inundatiekom Land van Altena. Deze laatste ligt niet in de provincie Gelderland en maakt daarom ook geen deel uit van de Omgevingsverordening Gelderland. Aan de hand van een nadere beschrijving van de kernkwaliteiten is aangegeven welke ontwikkelingen niet of slechts onder voorwaarden mogelijk zijn.

Uitvoeringsprogramma Pact van Loevestein 'Doelgericht Uitvoeren 2011 – 2020'

De provincie Gelderland werkt sinds 2002 als partner aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie in een regionaal samenwerkingsverband: het Pact van Loevestein. Hierin zijn de provincies Gelderland en Noord-Brabant, 11 gemeenten, Staatsbosbeheer en Waterschap Rivierenland vertegenwoordigd. In het uitvoeringsprogramma 'Doelgericht Uitvoeren 2011 – 2020' is het ruimtelijk streefbeeld voor het werkgebied van dit pact vastgelegd. De afgelopen jaren is vooral ingezet op het fysiek herkenbaar, beleefbaar en toegankelijk maken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en op de planologische verankering van de kernkwaliteiten.

Het resultaat tot nu toe is dat met een gebiedsontwikkellende aanpak een aanzienlijk deel van de fysieke en ruimtelijke opgave in het zuidelijke deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is gerealiseerd. Het resultaat van de planologische verankering is dat gemeenten eind 2015 een paraplu-bestemmingsplan hebben aangenomen. Drie gemeenten zullen bij een latere herziening van hun bestemmingsplan buitengebied ook de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in hun bestemmingsplan opnemen. Op deze wijze wordt gewerkt aan een uniforme planologische bescherming.

Cultuur en erfgoedprogramma 2017 – 2020 Beleef het mee!

De afgelopen jaren werd het Gelderse beleid voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie hoofdzakelijk georganiseerd vanuit het programma Gelderse Gebiedsopgaven (GGO). In het recente cultuur- en erfgoedbeleid heeft de provincie ook een verwijzing opgenomen naar de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In het programma: 'Beleef het Mee! Cultuur en Erfgoedprogramma 2017–2020' is opgenomen dat bewoners, vrijwilligers, bedrijven en overheden samen werken aan de instandhouding en beleefbaarheid van dit typisch Nederlandse ensemble; water als bondgenoot en vijand. Ook wordt de nominatie tot UNESCO Werelderfgoed genoemd. Specifiek draagt de provincie zorg voor het onderhoud en beheer van de monumentale waaiersluis bij Asperen omdat die eigendom is van de provincie Gelderland.

Provincie Noord-Brabant**Structuurvisie ruimtelijke ordening 2014**

Onderdeel van de structuurvisie zijn de Gebiedspaspoorten. Hierin zijn de kernkwaliteiten al in 2011 nader uitgewerkt, voor o.a. het Land van Heusden en Altena.

Verordening Ruimte

In het Barro zijn de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie benoemd. In het belang van de instandhouding en versterking van deze kernkwaliteiten heeft de provincie de opgave de kernkwaliteiten in de verordening te objectiveren en heeft ze regels over de inhoud van bestemmingsplannen gesteld. In de Verordening Ruimte van de provincie Noord-Brabant is dit vastgelegd in artikel 23 Nieuwe Hollandse Waterlinie, waarin o.a. wordt gesteld dat een bestemmingsplan mede is gericht op behoud, herstel of duurzame ontwikkeling van de kernkwaliteiten van de onderscheiden gebieden en regels stelt ter bescherming daarvan. De kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn de samenhang van forten, dijken, kaden en inundatiekommen, het groene en overwegend rustige karakter en de openheid, en worden in de Cultuurhistorische waardenkaart nader beschreven. In artikel 22 zijn de Cultuurhistorische vlakken op deze kaart verankerd. Het beleid is gericht op behoud, herstel of de duurzame ontwikkeling van de cultuurhistorische waarden en kenmerken van de onderscheiden gebieden en de planologische bescherming daarvan.

In artikel 24 zijn regels opgenomen voor complexen van cultuurhistorisch belang. Deze regels voorzien in ruimere mogelijkheden voor ruimtelijke ontwikkeling van deze complexen, mits de beoogde ruimtelijke ontwikkeling een bijdrage levert aan het behoud of het herstel van het cultuurhistorisch karakter van het complex en past binnen het beleid voor dat gebied. In de Nieuwe Hollandse Waterlinie gaat het specifiek om de volgende complexen van cultuurhistorisch belang: Fort Bakkerskil, Fort Altena, Fort Giessen en Sluizencomplex Wilhelminasluis.

Cultuuragenda

De Cultuuragenda, de basis van het Brabantse cultuurbeleid, richt zich met name op erfgoed, podium- en beeldcultuur. Cultuur leeft in Brabant en deze culturele rijkdom is belangrijk voor de toekomst. Cultuur en creativiteit staan immers aan de wieg van innovatie. Bovendien zorgt cultuur voor ontmoeting en verbinding

en het maakt Brabant een fijne plek om te wonen en te werken.

Er zijn veel partijen in Brabant betrokken bij cultuur. De inspanningen van al deze partijen kunnen elkaar versterken wanneer zij samenwerken. De provincie stimuleert dit met de Cultuuragenda: een werkwijze waarmee de provincie afstemming, uitwisseling en kennisdeling stimuleert tussen het culturele veld en de overige betrokkenen. Dit zijn de overheden, bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers. In een Cultuuragenda moet ruimte zijn voor experiment en vernieuwing.

Door samen te werken wordt er een stevig en samenhangend cultuursysteem gecreëerd dat minder kwetsbaar is. Hierin kan iedereen deelnemen aan cultuur en is er ruimte voor de ontwikkeling van talenten en professionals. Zo kan het Brabants erfgoed betaalbaar en gekoesterd blijven en levert cultuur kansen op voor andere sectoren zoals economie, zorg en ruimte.

Cultuurhistorische waardenkaart 2016

In de Cultuurhistorische Waardenkaart (CHW) geven Gedeputeerde Staten een nadere uitwerking van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals opgenomen in de Verordening Ruimte. Het provinciaal belang van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is onderscheiden in een algemene beschrijving van het cultuurhistorische landschap en een nadere beschrijving van het cultuurhistorische vlak (specifiek gebied). In de algemene beschrijving van Cultuurhistorisch Landschap van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is het volgende aangegeven: 'Het gebied maakt deel uit van het polderlandschap dat ontstond door de geleidelijke herwinning van het land dat werd overstroomd bij de Sint Elisabethsvloed in 1421. In de negentiende eeuw werd het gebied ingericht als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het beleid is gericht op:

- De realisatie van de doelstellingen van het plan Krayenhoff.
- Het versterken van de kenmerken van de buitendijks gelegen uiterwaarden
- Economische ontwikkelingen afstemmen op de cultuurhistorische identiteit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie
- Het vergroten van de cultuurhistorische waardering door vergroting van de beleving

Onder het onderdeel Cultuurhistorisch Vlak

‘Inundatiegebieden en de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie’ zijn de waarden en de kenmerkende onderdelen voor dit deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangegeven. Het beleid is gericht op planologische bescherming van de gebieden met behoud, herstel en duurzame ontwikkeling van hun cultuurhistorische waarden en kenmerken..

Uitvoeringsprogramma Pact van Loevestein ‘Doelgericht Uitvoeren 2011 – 2020’

De provincie Noord-Brabant werkt sinds 2002 aan behoud door ontwikkeling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in een regionaal samenwerkingsverband: Pact van Loevestein. Hierin zijn de provincies Gelderland en Noord-Brabant, 11 gemeenten, Staatsbosbeheer en Waterschap Rivierenland vertegenwoordigd. In het uitvoeringsprogramma ‘Doelgericht Uitvoeren 2011 – 2020’ is het ruimtelijk streefbeeld voor het werkgebied van dit pact vastgelegd. De afgelopen jaren is vooral aandacht besteed aan het fysiek herkenbaar, beleefbaar en toegankelijk maken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de planologische verankering van de kernkwaliteiten. Met een gebiedsontwikkellende aanpak is een aanzienlijk deel van de fysieke en ruimtelijke opgave in het zuidelijke deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie gerealiseerd.

Kader Erfgoed 2016-2020

‘Erfgoed staat niet op zichzelf, maar is een waardevol onderdeel van onze leefomgeving’. Met deze eerste zin in het beleidskader ‘Verbeeldingskracht van erfgoed’ is het belang van erfgoed voor de Brabantse samenleving onderstreept. Brabant gaat daarbij uit van de kracht van erfgoed als verbeelder, maar ook als verbinder van onze samenleving.

Die verbeeldingskracht van erfgoed is uitgewerkt in ‘De verhalen van Brabant’. Dat zijn de verhalen die de provincie over vijftig jaar nog wil kunnen vertellen en waarvan beeldbepalende gebouwen, collecties en landschappen de stille getuigen zijn. Er is onderscheid in vier verhaallijnen: Religieus Brabant over de historie van religie in Brabant door historische kerken, kloosters en religieuze kunst. Industrieel Brabant dat het agrarisch en industrieel verleden van Brabant laat zien. Bestuurlijk Brabant, over de machthebbers en de vermogenden met hun kastelen en landgoederen en Bevochten Brabant, over de militaire geschiedenis van

Brabant als eeuwenlang strijdtoneel. Hiermee is focus aangebracht. Voor het behoud van erfgoed is daarnaast ook draagvlak en commitment vanuit de Brabantse samenleving noodzakelijk. Want alleen dan heeft erfgoed toekomstperspectief.

‘Bevochten Brabant’ is een verhaallijn over oorlog en vrede. Door de eeuwen heen zijn er vele oorlogen uitgevochten en vormde Brabant regelmatig het strijdtoneel. Innovatief waren de belegering van Breda en ‘s-Hertogenbosch, begin 17e-eeuw, met zogenoemde circumvallatie- en contravallatielinies. Na de 80-jarige Oorlog bouwde de Republiek en later het Koninkrijk Nederland aan de Brabantse noordgrens aan de Zuiderwaterlinie en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is (samen met de Zuiderwaterlinie) een belangrijk onderdeel van de verhaallijn ‘Bevochten Brabant’.

De provincie Noord-Brabant benut daarnaast ook de Verbindingskracht van erfgoed. Erfgoed mobiliseert en activeert mensen die zich inspannen voor behoud, restauratie en duurzaam gebruik. Erfgoed bindt en verbindt, geeft identiteit en maakt trots, het inspireert en werft. Juist die energie, kennis en betrokkenheid wordt benut. De verbindingskracht van erfgoed vergroot de leefbaarheid, de mogelijkheden tot ontmoeting en het gevoel van saamhorigheid. Zo verbeeldt erfgoed de verhalen die deze provincie gemaakt en gevormd hebben tot het Brabant van nu, en verbindt het de mensen van nu met elkaar en met de vele Brabanders die hen voorgingen.

Provincie Zuid-Holland

Visie Ruimte en Mobiliteit + Programma Ruimte (2014) inclusief actualisering 2016

De Visie Ruimte en Mobiliteit (VRM) van de provincie Zuid-Holland bestaat uit: de Visie ruimte en mobiliteit, de Verordening ruimte 2014, het Programma ruimte en het Programma mobiliteit. De visie is in 2016 geactualiseerd (vastgesteld januari 2017). In de Visie ruimte en mobiliteit geven vier rode draden richting aan de gewenste ontwikkeling en het handelen van de provincie. Het sturen op ruimtelijke kwaliteit vormt één van de rode draden en bepaalt in hoge mate de keuzes voor de groene ruimte. Om te kunnen bepalen of een ontwikkeling past bij de gebiedskwaliteit, waardeert de provincie de kwaliteit van gebieden in categorieën en onderscheidt ze ruimtelijke ontwikkelingen naar hun

mate van impact op de omgeving. Identiteitsdragers zijn de bijzondere plekken die de wordingsgeschiedenis van Zuid-Holland vertellen. Voor alle identiteitsdragers is instandhouding en versterking van de beleefbaarheid van belang. De richtpunten voor de identiteitsdrager Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn uitgewerkt in het gebiedsprofiel Alblasserwaard-Vijfheerenlanden. In het Programma ruimte 2014 is het strategische beleid uit de visie vertaald naar operationeel beleid en is aangegeven welke mix van instrumenten de provincie voornemens is om in te zetten en wil aanbieden om deze doelen te realiseren. Voor het cultuurbeleid heeft de provincie haar doelstellingen en prioriteiten vastgelegd in de beleidsvisie Cultureel Erfgoed en Basisvoorzieningen Cultuur 2017-2020. Aanvullend op deze beleidsvisie wordt jaarlijks een Uitvoeringsprogramma Erfgoedlijnen opgesteld.

Verordening ruimte 2014

Als onderdeel van de uitvoering van het provinciaal ruimtelijk beleid is de Verordening ruimte 2014 opgesteld. De verordening stelt regels aan gemeentelijke bestemmingsplannen. Hierin zijn onder andere regels opgenomen voor ruimtelijke kwaliteit. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is daarbij benoemd als een van de 'kroonjuwelen' van de cultuurhistorische identiteit van Zuid-Holland. Kroonjuwelen vallen onder beschermingscategorie 1 van de ruimtelijke kwaliteit waarvoor bij ruimtelijke ontwikkelingen strenge voorwaarden gelden in overeenstemming met de onderscheiden kenmerkende kwaliteiten en waarden.

Beleidsvisie cultureel erfgoed en Basisvoorzieningen Cultuur 2017-2020

De Beleidsvisie cultureel erfgoed en Basisvoorzieningen Cultuur 2017-2020 is een voortzetting van het beleid zoals dat geformuleerd is in de Beleidsvisie cultureel erfgoed 2013-2016 'Erfenis, erfgoed en erfgoed'. In deze Beleidsvisie zijn zeven erfgoedlijnen benoemd. De Oude Hollandse Waterlinie is een van de erfgoedlijnen. Op basis van deze erfgoedlijnen wordt subsidie voor concrete uitvoeringsprojecten beschikbaar gesteld. Een voorbeeld hiervan is de verlichting van de entrees naar de historische vestingwalstructuur en objecten en pleinen in de vesting van Gorinchem (later in gebruik genomen als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie).

Gebiedsprofiel Alblasserwaard-Vijfheerenlanden (2012)
De Diefdijk, Nieuwe Hollandse Waterlinie is als identiteitsdrager benoemd in het gebiedsprofiel Alblasserwaard-Vijfheerenlanden. In het gebiedsprofiel worden de kenmerken, de verwachte ontwikkelingen en de ambities van dit deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie benoemd. De functie van waterkering en liniedijk (onderdeel Nieuwe Hollandse Waterlinie), de aanwezigheid van wielen en het fort en de relatie met het achterliggende, regelmatig verkavelde landschap geven dit gebied waarde. In het gebiedsprofiel is een richtlijn voor het behoud van deze uitzonderlijke kwaliteit opgenomen. De Oude Hollandse Waterlinie is eveneens als identiteitsdrager benoemd in het gebiedsprofiel Alblasserwaard-Vijfheerenlanden. De Oude Hollandse Waterlinie is in deze regio vooral terug te vinden in de vestingwerken van Gorinchem en Nieuwpoort. De vestingwerken van Gorinchem hebben later een belangrijke rol gespeeld in het militaire systeem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De stad Gorinchem valt onder de beschermde stads- en dorpsgezichten. Hiervoor geldt de richtlijn: Versterken van de zichtbaarheid en de belevingswaarde van de verdedigingswerken van de Oude Hollandse Waterlinie.

De provincies werken aan de volgende maatregelen om het beoogde Werelderfgoed duurzaam te beschermen:

Maatregelen:

- De provincies hebben de rijksprioriteiten vanuit het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) vertaald en verankerd in de provinciale structuurvisies, verordening en nader uitgewerkt in achterliggende leidraden, kwaliteitsgidsen en beeldkwaliteitsplannen.
- De provincies zien er op toe dat het Rijk bij grootschalige ingrepen het belang van het Werelderfgoed meeneemt in haar overwegingen en de effecten inzichtelijk maakt in een m.e.r./tracébesluit en/of HIA.
- Provincies borgen dat de gemeenten het vigerende beleid effectief door laten werken in hun bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen en dienen waar nodig zienswijzen in of stellen beroep in, of gaan over tot het opstellen van een inpassingsplan (dit laatste kan ook door het Rijk worden geïnitieerd).
- De provincies voeren overleg met de gemeenten voor een effectieve borging van de Outstanding Universal Value in hun beleid en de uitvoering van omgevingstaken (in het bijzonder omgevingsvergunningen) en maken waar nodig of wenselijk nadere afspraken.
- De provincies Utrecht en Noord-Holland hebben een Uitvoeringsprogramma opgesteld voor de Stelling en Linie voor de periode t/m 2020 en daarvoor o.a. financiële middelen beschikbaar gesteld.

3.6 Gemeenten: gemeentelijke structuurvisies en erfgoedbeleid

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is gelegen op het grondgebied van 24 gemeenten.

Veel van de gemeenten hebben invulling gegeven aan de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het gemeentelijke beleid. De uitwerking heeft vorm gekregen in de volgende onderdelen:

- Gemeentelijke structuurvisies en erfgoedbeleid
- Bestemmingsplannen en verordeningen
- Gemeentelijke monumenten

De gemeenten hebben een eigen verantwoordelijkheid voor het behoud van de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Alle gemeenten hebben de verplichting hun structuurvisies en bestemmingsplannen zo in te richten dat deze zich verdragen met Structuurvisies en Verordeningen van de provincies. De gemeentelijke bestemmingsplannen worden gezien als het belangrijkste ruimtelijk instrument om de Nieuwe Hollandse Waterlinie te beschermen tegen ongewenste ontwikkelingen, in combinatie met het vergunningstelsel uit de Wabo.

Erfgoedverordening

Sinds 2009 is iedere gemeente verplicht om een erfgoedverordening te hebben, met regels en voorschriften voor het culturele erfgoed (monumenten, archeologie en cultuurlandschap). Hierin worden ook de wettelijke taken geregeld van de gemeente met betrekking tot Rijksmonumenten. Ook zijn er regels opgenomen over de aanwijzing van gemeentelijke monumenten en archeologische verwachtingsgebieden en weigeringsgronden voor het afgeven van een omgevingsvergunning. Bij de totstandkoming van een omgevingsvergunning wordt getoetst aan de bepaling in de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (WABO).

Vergunningen en Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (WABO)

Per 1 oktober 2010 is de WABO van kracht. Het vergunningstelsel voor gebouwde monumenten (geregeld in de Monumentenwet 1988) zijn onderdeel geworden van de WABO. Dit betekent dat bij het verlenen van een omgevingsvergunning tegelijk wordt gekeken naar het monumentale aspect. De gemeente is het bevoegd gezag voor het afgeven van een omgevingsvergunning

waarin bijvoorbeeld een wijziging van een monument is aangevraagd. Om tot een goed besluit te komen, wint B&W een onafhankelijk advies in van een monumentencommissie. In vier specifieke gevallen zal B&W ook advies inwinnen bij de Rijksdienst van Cultureel Erfgoed (RCE). Het gaat dan om herbestemming met gevolgen voor de monumentwaarden van het pand, sloop, reconstructie of grootschalige wijzigingen van het rijksmonument. In geval van gemeentelijke monumenten kan er geen advies worden ingewonnen bij de RCE.

Als gevolg van de Modernisering Monumentenzorg zijn er een aantal wijzigingen doorgevoerd in de wet- en regelgeving met betrekking tot (rijks)monumenten. Een van de belangrijkste wijzigingen is dat het gewoon onderhoud, waarbij het uiterlijk van het monument niet wijzigt, is vrijgesteld van vergunningsplicht. Voorts worden in pandige wijzigingen en wijzigingen aan onderdelen zonder monumentale waarde ook vergunningsvrij.

In het kader van het nominatiedossier heeft een inventarisatie plaatsgevonden van de beleidsstukken en de bestemmingsplannen die betrekking hebben op het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Hieronder is per provincie een korte beschrijving van de borging weergegeven.

Beleid van gemeenten in de provincie Noord-Holland

Alle gemeenten (m.u.v. Hilversum) besteden in hun structuurvisies aandacht aan cultuurhistorie c.q. de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Een klein deel van het landelijk gebied van Hilversum (zuidelijke rand Naardermeer en de stelling Franse Kamp) valt binnen de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dit gebied heeft in de Structuurvisie van Hilversum de aanduiding natuur. Het beheer vindt plaats door Natuurmonumenten en Goois Natuurreservaat. Wat betreft behoud en ontwikkeling binnen de zones van de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie verwijst men of naar de provincie of wordt uitgegaan van de provinciale regelgeving. De bescherming van beide militaire structuren zien we terug in de bestemmingsplannen. De bescherming vindt of plaats via enkele bestemmingen zoals 'natuur' of 'water' of via dubbelbestemmingen 'natuur met (cultuurhistorische)

waarde' of 'agrarisch met (cultuurhistorische) waarde'. In alle gevallen geldt dat er in het landelijk gebied zeer beperkte verstedelijkingsmogelijkheden zijn. Agrarische ontwikkeling is mogelijk maar dan met inachtneming van strenge gebruiks- en bouwmogelijkheden. Kleinschalige toeristische en recreatieve ontwikkelingen (varen, wandelen, fietsen, kleine horeca) blijven veelal mogelijk. De Vechtstreek is immers een belangrijk recreatief en toeristisch gebied.

Beleid van gemeenten in de provincie Utrecht

De gemeenten in de provincie Utrecht besteden in hun structuurvisies aandacht aan de cultuurhistorische waarden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Wat betreft behoud en ontwikkeling binnen de zones van de Nieuwe Hollandse Waterlinie verwijst men of naar de provincie of wordt uitgegaan van de provinciale regelgeving. Enkele gemeenten hebben een specifieke visie voor (deel)gebieden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie ontwikkeld, zoals de gebiedsvisie Linieland (gemeenten uit de enveloppe Linieland), de Structuurvisie Eiland van Schalkwijk (Gemeente Houten) en het gebiedsperspectief Oostrand (gemeente Utrecht).

De bescherming van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zien we op diverse manieren terug in de bestemmingsplannen. De bescherming vindt of plaats via enkele bestemmingen zoals 'natuur' of 'water' of via dubbel bestemmingen 'natuur met (cultuurhistorische) waarde' of 'agrarisch met (cultuurhistorische) waarde'. In alle gevallen geldt dat er in het landelijk gebied zeer beperkte verstedelijkingsmogelijkheden zijn. Agrarische ontwikkeling is mogelijk maar dan met inachtneming van strenge gebruiks- en bouwmogelijkheden. Kleinschalige toeristische en recreatieve ontwikkelingen (varen, wandelen, fietsen, kleine horeca) blijven veelal mogelijk.

De Utrechtse gemeente Vianen maakt deel uit van het Pact van Loevestein. De bestemmingsplanprocedure voor een paraplubestemmingsplan is voor deze gemeente doorlopen [kunnen we zeggen dat er dus een paraplubestemmingsplan is? ik neem aan dat dat het resultaat is van de procedure, en dat zegt meer dan het vermelden van het doorlopen van de procedure. (Ook zo bij volgende alinea's) - PV] (samen met 5 andere gemeenten uit het Pact van Loevestein: Culemborg, Zaltbommel, Lingewaal, Leerdam en Gorinchem). Op

deze wijze worden de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie eenduidig gewaarborgd. Bij dit paraplubestemmingsplan hoort een zonering van de waarden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, per zonering geldt een planologisch regime.

Beleid van gemeenten in de provincie Gelderland

In september 2012 is in opdracht van het Pact van Loevestein gestart met het project "planologische verankering van de Nieuwe Hollandse Waterlinie". In het totale plangebied van Pact bevinden zich 11 gemeenten (afkomstig uit de provincies Gelderland, Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht). Het doel is om een eenduidige en meer genuanceerde bescherming voor het totale plangebied te bewerkstelligen. Op 13 februari 2014 hebben 9 gemeenten en de Provincie Gelderland binnen het 'Pact van Loevestein', de bestuursovereenkomst 'Nieuwe Hollandse Waterlinie' ondertekend. Deze bestuursovereenkomst bevat uniforme bestemmingsplanregels voor waarborging van het behoud en de ontwikkeling van de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. 1 januari 2017 zijn door de colleges van B&W de bestemmingsplanregels vastgesteld.

De bestemmingsplanprocedure voor een paraplubestemmingsplan ten behoeve van de gemeenten in het Pact van Loevestein is voor de Gelderse gemeenten Lingewaal, Culemborg, Zaltbommel, Zuid-Hollandse Gorinchem en Leerdam en Vianen Utrechtse Vianen doorlopen. Op deze wijze worden de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie voor alle gemeenten gelijk gewaarborgd. Bij dit parapluplan hoort een zonering van de waarden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, per zonering geldt een planologisch regime. Ook de overige gemeenten (3) die de bestuursovereenkomst hebben getekend, omarmen de kernkwaliteiten Nieuwe Hollandse Waterlinie en nemen de bestemmingsplanregels over bij actualisatie van hun bestemmingsplannen.

Kennistraject en handleiding

Ruimtelijke initiatieven worden bij een gemeente beoordeeld door een plantoetsers. Plantoetsers van de gemeenten, welstands- en/of monumentencommissies en omgevingsdiensten zijn in een gemeenschappelijk kennistraject opgeleid zodat een uniforme beoordeling van alle initiatieven in de praktijk is geborgd. Ook is

het 'Handboek voor beschermen én ontwikkelen' gemaakt. Plantoetsers en initiatiefnemers krijgen aan de hand van casussen inzicht in het omgaan met de bestemmingsplanregels.

Beleid van gemeenten in de provincie Noord-Brabant

De gemeenten Werkendam, Woudrichem en Aalburg (deze laatste gemeente valt buiten de Nieuwe Hollandse Waterlinie) hebben een gezamenlijke visie op het gebied ontwikkeld: 'Structuurvisie Land van Heusden en Altena'. Zij vinden het belangrijk dat het culturele erfgoed onderdeel wordt van ruimtelijke processen. Door hiervoor ook op gemeentelijk niveau beleid op te stellen, is het een uitgangspunt voor regelgeving, uitvoeringsprogramma's en eventuele gemeentelijke financieringsmogelijkheden. De gemeenten in het Land van Heusden en Altena richten zich op het uitvoeren van gebiedsgericht cultuurhistorisch beleid. De structuurvisie sorteert voor op het uitvoeren van dit beleid. Daarbij wordt het provinciale gebiedspaspoort 'Land van Heusden en Altena' is leidraad genomen.

De gemeenten hebben voor hun grondgebied een Erfgoedkaart gemaakt. De Erfgoedkaart geeft een overzicht van de archeologische waarden, verwachtingswaarden en cultuurhistorische waarden binnen de grenzen van de gemeenten. De Erfgoedkaart met bijbehorende rapportage geeft daarnaast aanbevelingen voor de omgang met archeologische resten en cultuurhistorische waarden in het kader van de ruimtelijke planvorming. Naast het vaststellen van het archeologisch beleid hebben de gemeenten een eerste aanzet gemaakt voor een duidelijk beleid voor de omgang met bovengronds erfgoed bij ruimtelijke ontwikkelingen.

De gemeenten Werkendam en Woudrichem maken deel uit van het Pact van Loevestein. Zij hebben niet meegedaan in de bestuursovereenkomst 'planologische verankering Nieuwe Hollandse Waterlinie'. Wel is voor het deelgebied 'Inundatiekom Land van Altena' een kernkwaliteitenboekje opgesteld. De gemeenten omarmen de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en nemen deze graag over bij de herziening van het bestemmingsplan buitengebied.

Beleid van gemeenten in de provincie Zuid-Holland

De gemeenten Leerdam en Gorinchem maken deel uit van het Pact van Loevestein. De bestemmingsplanprocedure voor een paraplubestemmingsplan is voor deze gemeenten in 2015 doorlopen. Op deze wijze worden de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie gelijk gewaarborgd. Bij dit parapluplan hoort een zonering van de waarden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, per zonering geldt een planologisch regime.

De betrokken gemeenten nemen de volgende maatregelen om de instandhouding van het erfgoed te borgen:

Maatregelen:

- De gemeenten borgen de kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in gemeentelijke structuurvisies, bestemmingsplannen en in de uitvoering van de Wabo (vergunningverlening en toezicht op naleving van gestelde regels).
- De gemeenten laten zich tijdig adviseren, bijvoorbeeld door een monumentencommissie, Adviescommissie Ruimtelijke Ordening en waar aan de orde de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

3.7 Waterschappen

De waterbeheerders Amstel Gooi en Vecht, de Stichtse Rijnlanden en Rivierenland hebben drie kerntaken: veiligheid tegen overstromingen, droge voeten en schoon water. In de waterbeheersplannen (10-jaarlijks) geven de waterschappen aan hoe zij deze taken uit willen voeren. De opgaven voor het waterbeheer worden in het Waterbeheerplan zowel kwantitatief (waterberging in pieksituaties) als kwalitatief (Europese Kaderrichtlijn water, verzilting) uitgewerkt. Per deelgebied gelden gebiedsplannen. De waterbeheerders zijn in het kader van hun maatschappelijke neventaken onder voorwaarden bereid mee te werken en mee te financieren aan behoud, beheer en herstel van cultuurhistorische waarden en recreatief medegebruik. Voorwaarde is dat er een logische verbinding moet zijn met kerntaken van de waterbeheerder. Bovendien moeten projecten er aan bijdragen dat via het erfgoed de kennis over het watersysteem in het gebied breed wordt uitgedragen.

De waterschappen nemen de volgende maatregel om te zorgen voor een goede borging van de attributen behorende tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie die in eigendom en beheer zijn van de waterschappen:

Maatregelen:

- De waterschappen en siteholder/provincies treden in overleg met elkaar en maken waar nodig aanvullende afspraken voor bescherming en het behoud van de Outstanding Universal Value van Nieuwe Hollandse Waterlinie in de waterbeheersplannen.

3.8 Ruimtelijke kwaliteit

Afhandeling van initiatieven vindt plaats binnen de gemeente, al dan niet met behulp van een gemeentelijke commissie, aan de hand van de Outstanding Universal Value Nieuwe Hollandse Waterlinie en het onderliggend bestemmingsplan. Bij reguliere initiatieven komt het Kwaliteitsteam niet in beeld; gemeenten handelen aanvragen zelfstandig af. Bij sommige initiatieven kunnen meerdere overheidslagen betrokken zijn (provincie, rijk). Desgewenst kan de provincie voor advies worden geraadpleegd.

Systeem van kwaliteitszorg

Ook in de toekomst zullen ondernemers, maatschappelijke groeperingen en overheden kansen zien in het erfgoed van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Alle ontwikkelingen die binnen de planologische kaders van de provincie vallen, moeten bij inpassing en vormgeving het erfgoed zo veel mogelijk ondersteunen of ontzien. Zoals hierboven geschetst zijn er diverse partijen betrokken bij de toetsing van ontwikkelingen op de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Op dit moment functioneert een liniebreed Kwaliteitsteam en hebben de linieprovincies elk een eigen systeem van landschappelijke kwaliteitszorg. Het is de bedoeling om deze kwaliteitszorg te stroomlijnen samen met de betrokken partijen.

Kwaliteitsteam Nieuwe Hollandse Waterlinie

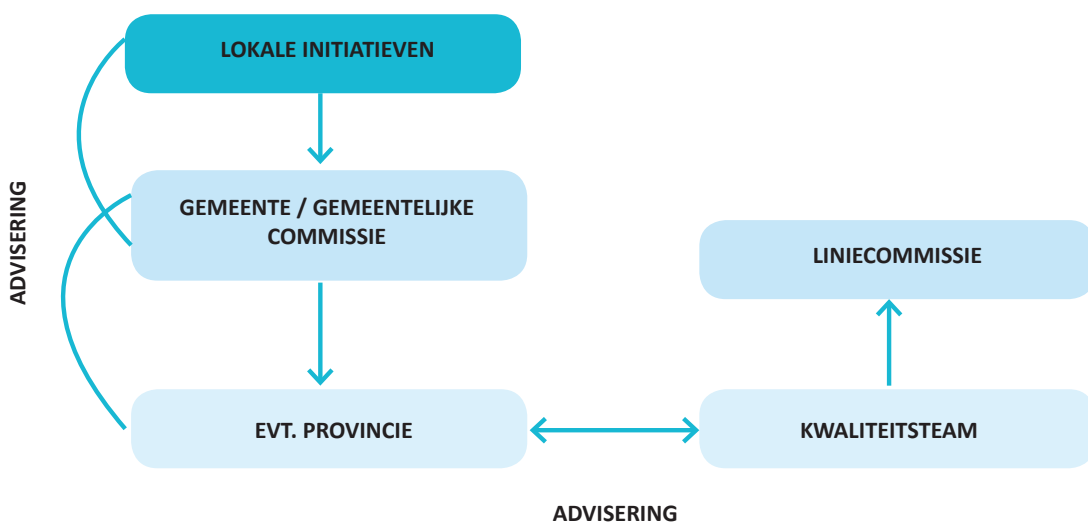
Het Kwaliteitsteam bestaat uit verschillende experts en brengt vanuit een onafhankelijke positie advies uit aan de Liniecommissie; de bestuurlijke samenwerking tussen de vier Linieprovincies. Het Kwaliteitsteam brengt adviezen uit aan de Liniecommissie om de ruimtelijke ontwikkeling in en van het gebied van de Nieuwe

Hollandse Waterlinie in evenwicht te houden met de te beschermen monumentale waarden als omvangrijke erfgoedstructuur en beoogd Werelderfgoed. Het accent in de kwaliteitsadvisering ligt op liniebrede vraagstukken over ruimtelijke kwaliteit in relatie tot exploitatie en beheer van elementen en op inpassing van externe initiatieven. Daartoe wordt nauw samengewerkt met de Adviseurs Ruimtelijke Kwaliteit van de provincies.

De betrokken overheden nemen de volgende maatregelen om de ruimtelijke kwaliteit van het erfgoed te borgen:

Maatregelen:

- Aanscherpen afwegingsproces van toekomstige ontwikkelingen in relatie tot de Outstanding Universal Value van het beoogd Werelderfgoed.
- Kennis over de betekenis van de Outstanding Universal Value en attributen delen met initiatiefnemers en beoordelaars van ontwikkelingen.

SCHEMATISCHE WEERGAVE AFWEGINGSPROCES

DEEL II 4.

ORGANISATIE

Deel II

4. Organisatie

4. ORGANISATIE

4.1 Eigendom en bezit

De Nieuwe Hollandse Waterlinie kent vele eigenaren en beheerders die gezamenlijk zorgdragen voor een duurzame instandhouding van het erfgoed. Het eigendom van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is globaal onder te verdelen in drie hoofdkenmerken:

Strategisch Landschap

De grote landelijke gebieden die vallen onder het Strategisch Landschap (inundatiegebieden, verbodenkringen en vlakaccessen) zijn voornamelijk in eigendom van agrariërs en terreinbeherende organisaties. Lijnvormige accessen zoals wegen, spoorlijnen, waterwegen en rivieren zijn voornamelijk in eigendom en beheer van de verantwoordelijke overheidsinstantie (Rijkswaterstaat, Prorail, waterschappen en provincies). De houten huizen zijn veelal particulier eigendom.

Watermanagementsysteem

Dijken, kades en waterwerken, onderdeel van het watermanagementsysteem, vallen grotendeels onder eigendom en beheer bij Rijkswaterstaat, waterschappen en in sommige gevallen bij provincies of gemeenten. De fijnmazige onderdelen van het systeem, zoals sloten, dammen en duikers zijn eigendom van agrariërs en terreinbeherende organisaties. De waterschappen zijn wettelijk mede verantwoordelijk voor het beheer van deze elementen.

Militaire werken

De vestingsteden die deel uitmaken van het hoofdkenmerk militaire werken kennen diverse eigenaren. Veel van de militaire gebouwen binnen de vesting zijn in particulier eigendom. Enkele kenmerkende onderdelen zoals grachten, wallen (aardwerken), grondgedekte gebouwen en kazernes zijn in eigendom van de Nationale Monumenten Organisatie (Naarden), het Rijk of de gemeente. De forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn in eigendom van gemeenten, terreinbeherende organisaties en private partijen. De groepsschuilplaatsen en kazematten staan verspreid door de hele Nieuwe Hollandse Waterlinie. De eigendomssituatie wordt bepaald door het eigendom van de gronden waar de elementen op liggen. Zo zijn veel kazematten in eigendom van agrariërs en terreinbeherende organisaties. Sommige elementen liggen op publieke gronden en zijn publiek eigendom (Rijkswaterstaat, waterschappen en gemeenten).

Steunbetuiging

Veel van de betrokken partijen hebben hun steun betuigd aan de UNESCO nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als uitbreiding op het bestaande Werelderfgoed de Stelling van Amsterdam. Dit brede draagvlak draagt bij aan de duurzame instandhouding van het Werelderfgoed. Met het ondertekenen van deze steunbetuiging hebben partijen aangegeven hun rol te willen spelen bij het beschermen, ontwikkelen en uitdragen van het toekomstig Werelderfgoed. Hiermee wordt bedoeld het zichtbaar, beleefbaar en toegankelijk maken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Maar ook om aantasting te voorkomen en de linie te beschermen en het uitdragen van de Outstanding Universal Value van de Linie, zodat deze bekend zijn bij en gewaardeerd worden door een breed publiek.

ORGANISATIE	PROVINCIAAL BELEID
Liniecommissie / programmabureau Nieuwe Hollandse Waterlinie	• Liniecommissie heeft een regierol bij de instandhouding van het Werelderfgoed • Belangenbehartiger voor de gehele site • Eerst verantwoordelijke om partijen aan te spreken op ontwikkelingen die niet kunnen daar waar de Outstanding Universal Value waarde wordt bedreigd/aangetast. • Adviesorganen zoals het kwaliteisteam vragen om advies uit te brengen over ontwikkelingen die de Outstanding Universal Value bedreigen of aantasten. • Bewaker van het Werelderfgoed door monitoring en betrokken partijen te verbinden en aan te spreken op hun verantwoordelijkheden. • Coördineert, organiseert en faciliteert Liniebrede aspecten van het Werelderfgoed, zoals communicatie, educatie en kennis. • Bouwen aan draagvlak en ondersteunen van betrokken stakeholders. • Aanleveren van informatie over de onderhoudstoestand van de site.
Provincies	• Verantwoordelijk voor ruimtelijk beleid, beleid inzake ruimtelijke kwaliteit, beleid voor cultureel erfgoed en natuurbeleid • Bevoegd gezag voor de Wet natuurbescherming. • Subsidieverlening (o.a. via Restauratie van rijksmonumenten, Uitvoeringsprogramma's).
Waterschappen	• Verantwoordelijk voor het beheer van watergangen, kades en waterschapskunstwerken. • Draagt zorg voor het peilbeheer en de waterkwaliteit van de watergangen. • Verantwoordelijk voor het uitgeven van vergunningen en handhaving.
Gemeenten	• Planologisch veiligstellen site via structuurvisie en vooral bestemmingsplan. • Bevoegd gezag voor Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (WABO), Algemene Plaatselijke Verordening APV en onder andere de Erfgoedwet. • Verantwoordelijk voor het uitgeven van vergunningen en handhaving. • Soms ook eigenaar.
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap via Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed	• Op rijksniveau verantwoordelijk voor beleid voor cultureel erfgoed in de brede zin en Werelderfgoed in het bijzonder. • Subsidieverlener voor instandhouding. • Rapporteert aan het WHC. • Kennisinstituut en adviseur.
Drie deelgebieden/Pacten (Loevestein, Ruigenhoek i.o., Gooi en Vechtstreek)	• Zetten zich naar vermogen in om de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse waterlinie te beschermen, te ontwikkelen en uit te dragen. • Zij zetten zich in om aantasting tegen te gaan, de Linie te beschermen en om deze zichtbaar, beleefbaar en toegankelijk te maken.
Kwaliteitsteam	• Verantwoordelijk voor het uitbrengen van adviezen aan de Liniecommissie om de ruimtelijke ontwikkeling in en van het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in evenwicht te houden met de te beschermen monumentale waarden als omvangrijke erfgoedstructuur en beoogd Werelderfgoed. • Het accent in de kwaliteitsadvisering ligt op liniebrede vraagstukken over ruimtelijke kwaliteit in relatie tot exploitatie en beheer van elementen en op inpassing van externe initiatieven. Daartoe wordt nauw samengewerkt met de Adviseurs Ruimtelijke Kwaliteit van de provincies.

ORGANISATIE	PROVINCIAAL BELEID
Eigenaren	• Verantwoordelijk voor het beheer en de instandhouding van het eigendom binnen de doelstellingen van de eigen organisatie of onderneming en de gegeven wettelijke en planologische kaders. • Verbinding met de gebruikers en beheerders van de site.
Beheerders en gebruikers	• Verantwoordelijk voor de exploitatie en uitvoering van het beheer. • Veelal exploitanten die bijdragen aan de nieuwe functie van de Linie en het uitdragen van de kwaliteiten van de site.
Stichting Liniebreed Ondernemen	• Faciliteren van ondernemers en exploitanten in het uitdragen van het verhaal van Stelling en Linie. • Coördinatie en promotie van liniebrede evenementen. • Loketfunctie voor ondernemers, publiek en pers. • Tot stand brengen van samenwerking en kennisuitwisseling tussen eigenaren, ondernemers, exploitanten en overheden.
Kenniscentrum (i.o.)	• Borgen, ontsluiten en beschikbaar stellen van (historische) kennis en informatie over de Nieuwe Hollandse Waterlinie. • Het leggen van verbindingen in de kenniswereld tussen partijen met kennis van en behoefte aan (historische) informatie over de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
Menno van Coehoorn	• De Stichting Menno van Coehoorn is een landelijke vrijwilligersorganisatie die in 1932 is opgericht en zich ten doel stelt de instandhouding en de herkenbaarheid te bevorderen van voormalige militaire objecten en de daarbij behorende of andere militair-historische infrastructuur (o.a. linies, stellingen en bouwwerken) in Nederland of daarbuiten, in het laatste geval mits met een Nederlands verleden. • De stichting is vertegenwoordigd in, of onderhoudt relaties met vele (internationale) organisaties op vestingbouwkundig gebied en organisaties die zich bezig houden met het behoud van cultuurhistorische monumenten, zowel in Nederland als daarbuiten.
Vrijwilligers	• De Linie kenmerkt zich door actieve vrijwilligersgroepen. De werkzaamheden die vrijwilligers uitvoeren, worden in nauw overleg met de eigenaren en exploitanten bepaald. De rollen en taken van de vrijwilligers zijn zeer divers, het kan gaan om werkzaamheden aan gebouwde elementen, groenonderhoud, monitoring van vleermuizen en het verzorgen van rondleidingen, maar ook de exploitatie van een fort.

4.2 Netwerk van partijen

De Nieuwe Hollandse Waterlinie beslaat een groot gebied waar een veelheid aan stakeholders en andere partijen betrokken zijn. Het onderstaande schema geeft een overzicht van partijen die een rol spelen bij het beschermen, ontwikkelen en uitdragen van de site.

Het schema laat zien dat rond de Nieuwe Hollandse Waterlinie een breed netwerk bestaat van verschillende partijen. Onderstaande tabel geeft een overzicht van de partijen en hun rol.

De afgelopen jaren is in en rond de Nieuwe Hollandse Waterlinie een omvangrijk netwerk van participerende partijen opgebouwd: bestuurders en ondernemers, plannenmakers en plantoetsers, terreinbeherende natuurorganisaties, route-ontwikkellende recreatieschappen en vele vrijwilligers(groepen) en gebruikers. De participatie van vele individuen in verenigingen, stichtingen, belangengroepen, vrijwilligersgroepen en andere samenwerkingsverbanden weerspiegelt de interesse en het belang van dit netwerk. Hieraan ging een periode vooraf waarin de verantwoordelijkheid lag bij de Rijksoverheid, die de Nieuwe Hollandse Waterlinie in 1999 als Nationaal Project benoemde. Er werd een programmabureau opgericht en een Liniecommissie, waarin bestuurlijke vertegenwoordigers van Rijk en provincies zitting hadden. Aanduiding van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als Nationaal Project heeft ertoe geleid dat de in vergetelheid en in onbruik geraakte en deels verlaten (voormalige) defensielinie, is herontdekt en een nieuwe maatschappelijke betekenis heeft gekregen. De herontdekking van de linie maakte tegelijkertijd en onomstotelijk de cultuurhistorische betekenis en waarde van de linie als erfgoedstructuur duidelijk.

Vanaf 2014 is er een verschuiving zichtbaar van grootschalig investeren in restauratie en renovatie naar maatschappelijke benutting en beheer. Deze lijn is onder andere uitgezet en bestuurlijk vastgelegd in het 'Pact van Altena' in 2014. Het Rijk trekt zich terug uit de liniecommissie en de provincies Noord-Holland, Utrecht, Noord-Brabant en Gelderland nemen de verantwoordelijkheid op zich om de Linie te beschermen, beheren en uit te dragen. Daarmee breekt er een nieuwe

periode aan. Een periode met nog meer een gedeelde verantwoordelijkheid van private en publieke partijen. De linie transformeert van de oorspronkelijke functie als defensielinie met een belangrijke maatschappelijke betekenis – naar een linie met opnieuw een grote maatschappelijke betekenis; nu als buitenruimte voor miljoenen Nederlanders. Een 'linielint in de delta', een zone van rust, stilte en bezinning. Het linielint is van grote waarde voor de leefbaarheid in dit deel van Nederland.

4.3 Regierol huidige programma-organisatie in de toekomst: van de siteholder

Het huidige programmabureau van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en het projectbureau van de Stelling van Amsterdam vormen één organisatie vanaf medio 2019 die de rol van siteholderschap op zich neemt. In deze transformatie worden de organisaties van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam samengevoegd. In de huidige situatie heeft het programmabureau van de Nieuwe Hollandse Waterlinie vooral een coördinerende en regisserende functie. Het programmabureau voert geen ruimtelijke of fysieke projecten uit op het gebied van erfgoedontwikkeling. Dit gebeurt in de deelgebieden en op lokaal niveau. Het programmabureau richt zich op ondersteunende projecten voor de complete Nieuwe Hollandse Waterlinie. Zij stelt daarvoor jaarlijks een werkplan op, gebaseerd op de afspraken zoals die in 2014 zijn gemaakt in het 'Pact van Altena'. Dit werkplan wordt ter instemming voorgelegd aan de Liniecommissie. Het programmabureau is de ambtelijke werkorganisatie van de bestuurlijke Liniecommissie.

Vanaf 2014 lag het zwaartepunt op de voorbereiding van het indienen van het nominatiedossier van de Nieuwe Hollandse waterlinie bij UNESCO, de voorbereiding op en het invullen van de rol van siteholder en op het uitdragen van de waarde van het erfgoed in de publiekscommunicatie, met een centrale plaats voor de Outstanding Universal Value van het erfgoed. Ook is er een nieuw werkverband voor planologische bescherming opgezet. Verder is veel aandacht besteed aan draagvlak voor het Werelderfgoed en communicatie.

De aankomende jaren tot 2021 wordt het werkprogramma van het programmabureau Nieuwe Hollandse Waterlinie verder geïntegreerd met dat van het projectbureau van de Stelling van Amsterdam. Inhoudelijk blijft het 'Pact van Altena' een belangrijke basis voor het werk van het programmabureau. Gaandeweg zal het werk meer ingevuld worden op basis van het gezamenlijke koepelmanagementplan. Vanaf 1 juli 2019 is er één programma-organisatie voor het vervullen van de siteholdertaken voor het gehele beoogde Werelderfgoed.

4.4 Programmaties aanpak provincies en partners

Bij het realiseren van de ambities voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie wordt intensief samengewerkt met alle stakeholders. Naast het liniebrede werkplan zijn er provinciale, gebiedsgerichte uitvoeringsprogramma's en uitvoeringsprogramma's van andere stakeholders zoals waterschappen, gemeenten, eigenaren en exploitanten (ondernemers).

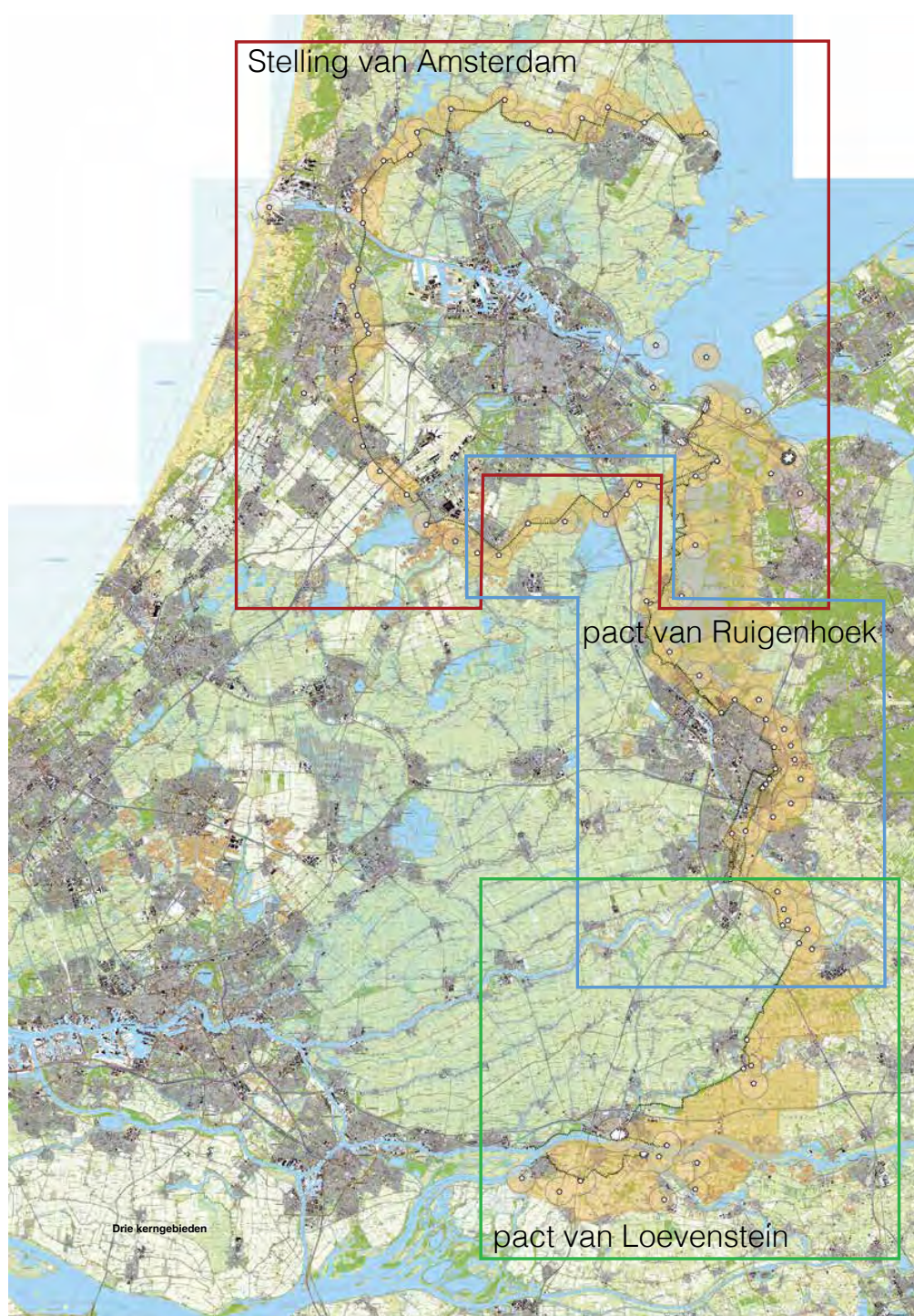
De provincies hebben eigen programma's voor het beschermen, ontwikkelen en uitdragen van de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De provinciale projecten zijn vastgelegd in een provinciaal of gebiedsgericht programma. De vorm en inhoud van het programma en de projecten verschillen per provincie en gebied maar er is een rode draad, gericht op het uitdragen, zichtbaar en beleefbaar maken en het duurzame behoud van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deze is afgestemd met op het liniebrede werkplan. De provinciale en gebiedsgerichte programma's zijn opgesteld in samenwerking met de belangrijkste stakeholders. Hieronder wordt de focus per deelgebied beschreven.

Gooi en Vechtstreek /Stelling van Amsterdam

Sinds 2005 heeft de provincie Noord-Holland een programmabureau voor de Stelling van Amsterdam en het Noord-Hollandse deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Ook sinds dat jaar wordt er gewerkt op basis van uitvoeringsprogramma's. Vanuit dit programmabureau wordt de siteholdersrol vervuld voor de Stelling van Amsterdam in samenwerking met de

provincie Utrecht. Het Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam/Nieuwe Hollandse Waterlinie 2017-2020 is het vierde uitvoeringsprogramma in de rij. Dit is het eerste gezamenlijk uitvoeringsprogramma in Noord-Holland voor zowel de Stelling van Amsterdam als de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tot en met 2016 was er nog een apart uitvoeringsprogramma voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie in de Gooi en Vechtstreek. Het uitvoeringsprogramma 2017-2020 heeft de volgende doelstellingen tot 2021:

- Het UNESCO Werelderfgoed Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie is in de beleving van Nederlanders en buitenlanders een herkenbaar, samenhangend gebied met een bijzondere belevingswaarde;
- In elke regio is de publieke toegankelijkheid van zoveel mogelijk forten gegarandeerd.;
- De economische benutting van de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie is versterkt en er zijn nieuwe economische en maatschappelijke activiteiten toegevoegd, die samen met de vergrote publieke toegankelijkheid een aantoonbare economische impuls geven;
- Minimaal twee bezoekerscentra zijn geopend, waardoor de belevingswaarde van de Stelling van Amsterdam is vergroot en er zijn verschillende informatiepunten verspreid langs de Stelling en Linie gerealiseerd, waar het verhaal van over beide waterlinies wordt verteld;
- Het merendeel van de kenmerkende onderdelen van de Stelling van Amsterdam – forten, hoofdverdedigingslijn, kringenwetboerderijen, inundatiewerken en inundatiegebieden - is onderling verbonden door recreatieve routes;
- De Stelling van Amsterdam heeft als Werelderfgoed actuele betekenis in de ruimtelijke ordening rond de hoofdstad. De Outstanding Universal Value van het UNESCO Werelderfgoed is door het ruimtegebruik duurzaam gegarandeerd en planologisch en vanuit monumentenwetgeving geborgd. Voor de uitvoering wordt gebruik gemaakt van verschillende instrumenten, waaronder financiële bijdragen en in samenwerking met Utrecht advisering door een Linie Expert Team.

KAART 3. DEELGEBIEDEN SAMENWERKINGSVERBANDEN

Pact van Ruigenhoek i.o.

Het Utrechtse programma voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam wordt aangestuurd door een programmamanager. Die heeft tevens zitting in het linieteam en vertegenwoordigt de Utrechtse inbreng in het Liniebrede programma. Drie gebiedsmakelaars fungeren ieder in een eigen deelgebied als spin in het web bij ontwikkelings-, verbindings- en herbestemmingstrajecten. Ze denken mee en verkennen de mogelijkheden voor ondersteuning op locatie- of gebiedsniveau. Ook zijn projectleiders benoemd voor 5 gebiedsgerichte aandachtspunten: ontwikkeling duurzaam gebruik, recreatieve benutting, marketing & toerisme, bescherming en water. Er is een aparte projectleider voor de verschillende instrumenten (financiële instrumenten en het expertteam).

De cultuur- en erfgoednota van de provincie Utrecht voor 2016-2019 heeft de volgende doelstellingen, deels voor het eigen provinciale programma en deels voor het Liniebrede programma:

- De provinciale en gemeentelijke Waterliniepartners hebben in 2018 een gezamenlijk kader voor de bescherming van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam.
- De Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam worden goed beheerd.
- Het gebied Amelisweerd/Rhijnauwen/Vechten is goed ontsloten en ingericht en de cultuurhistorische waarde van het gebied is bekend bij bewoners en bezoekers.
- Het nominatiedossier voor plaatsing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie op de Werelderfgoedlijst van UNESCO is in 2017 gereed.
- De Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam zijn in 2020 economisch en maatschappelijk rendabel en klaar om op eigen benen te staan.
- De bekendheid van en het bezoek aan het toekomstig UNESCO Werelderfgoed van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam is substantieel toegenomen.

Deelgebied Pact van Loevestein

In het regionale samenwerkingsverband: het Pact van Loevestein wordt al sinds 2002 gewerkt aan behoud door ontwikkeling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Hierin zijn de provincies Gelderland en Noord-Brabant, 11 gemeenten, Staatsbosbeheer en Waterschap Rivierenland vertegenwoordigd. Met het Pact van Loevestein als katalysator is in regionaal verband tot 2015 vooral gewerkt aan het fysiek herkenbaar, beleefbaar en toegankelijk maken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Met een gebiedsontwikkende aanpak is onder regie van provincie Gelderland een aanzienlijk deel van de fysieke en ruimtelijke opgave in het zuidelijke deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie gerealiseerd. Het uitvoeringsprogramma 2011-2020 'Doelgericht Uitvoeren' voor 2015-2019 heeft als prioriteiten het borgen van het beheer van de diverse landschappelijke elementen en het vergroten van het economisch gebruik. Dit is van belang om het rendement van de investeringen te vergroten en de duurzame instandhouding te waarborgen. Bij deze onderwerpen is de inzet van andere partners belangrijk en is betrokkenheid van nieuwe stakeholders (ondernemers en maatschappelijke organisaties) wenselijk. Als opmaat naar deze nieuwe periode is het bestuurlijk voorzitterschap van het samenwerkingsverband Pact van Loevestein medio februari 2016 van de provincie overgedragen aan de dijkgraaf van Waterschap Rivierenland.

Provincie Zuid-Holland

De provincie Zuid-Holland heeft geen specifiek programma voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Wel hebben zij een programma voor de Oude Hollandse Waterlinie (de zogenaamde Erfgoedlijnen), die deels overlapt met de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De betrokken Zuid-Hollandse gemeenten zijn vertegenwoordigd in het Pact van Loevestein.

4.5 Vanaf 2019 een gezamenlijke invulling van de rol als siteholder

Vanaf voorjaar 2017 wordt de samenwerking tussen de programmaorganisaties van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam geïntensiveerd. Vanaf het moment dat de Stelling van Amsterdam wordt uitgebreid met de Nieuwe Hollandse Waterlinie, naar verwachting juli 2019, geven zij gezamenlijk inhoud aan het siteholderschap. Zie hiervoor deel I van het managementplan: Stelling en Linie samen.

DEEL II 5.

An aerial photograph of a city, likely Amsterdam, showing a canal winding through a residential area. The canal is bordered by a red brick path and greenery. On the left side of the canal, there are rows of traditional Dutch houses. On the right side, there are larger, modern apartment buildings with colorful balconies. The background shows a vast green field under a clear blue sky. The text "BEHOUD EN BEHEER VAN HET WERELDERFGOED" is overlaid in large white letters across the center of the image.

BEHOUD EN BEHEER VAN HET WERELD- ERFGOED

Deel II

5. Behoud en beheer van het Werelderfgoed

5. BEHOUD EN BEHEER VAN HET WERELDERFgoed

5.1 Inleiding beheer en onderhoud

Voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie geldt dat het erfgoed duurzaam is geborgd. Naast de borging door regelgeving en kwaliteitszorg (hoofdstuk 3) speelt gedegen beheer van de site een belangrijke rol. Het beheer van de site is zo georganiseerd dat – in combinatie met de bescherming (hoofdstuk 3) - de instandhouding van de Outstanding Universal Value voor de lange termijn is veiliggesteld. De siteholder heeft een coördinerende rol bij de uitvoering van het beheer en onderhoud van het Werelderfgoed, omdat zij geen eigenaar is. De verantwoordelijkheid voor het dagelijks beheer en onderhoud ligt bij de betreffende eigenaren en exploitanten. De siteholder faciliteert deze partijen door het uitvoeren van onderzoek, het verbinden van partijen en het leveren van kennis middels het kenniscentrum. Daarnaast brengt de siteholder de gegevens samen voor de monitoring van het beheer en onderhoud van het Werelderfgoed als geheel (zie deel I van dit managementplan). De afgelopen jaren is de beheer- en onderhoudsstatus van de Linie in kaart gebracht. In de volgende paragraaf wordt deze status nader toegelicht.

5.2 Onderzoek huidige conditie

Vanaf 2009 is gewerkt aan beleid voor het duurzaam beheer van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als geheel. Dit heeft geresulteerd in een beheerinventarisatie, een beheerstrategie, de financieringsbehoefte en calculaties. Een belangrijke basis voor het toekomstige beheer is gelegd in de complete inventarisatie van de beheeropgave 'Investeren in beheren. Duurzaam beheer in de Nieuwe Hollandse Waterlinie' voor Noord-Holland en Utrecht en 'Inventarisatie beheeropgave Nieuwe Hollandse Waterlinie' voor het Pact van Loevestein. De drie rapporten gaan gedetailleerd in op de beheersituatie van diverse onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De inventarisaties geven inzicht in de beheeropgave en de organisatiebehoefte van de Linie.

In het nominatiedossier is de Statement of Outstanding Universal Value onderverdeeld in drie hoofdkenmerken: Strategisch Landschap, Watermanagementsysteem en Militaire Werken. Per laag is voor de structuur en elk type attribuut aangegeven hoe het beheer en onderhoud is georganiseerd. De drie lagen samen geven een beeld van het totale beheer en onderhoud van de site.

De instandhouding van de grootschalige attributen die samen het strategisch landschap vormen, wordt niet primair gerealiseerd met fysiek beheer maar met een planologisch beschermend regime. Zie daarvoor hoofdstuk 3. Het totale oppervlak van het Strategisch Landschap (vooral inundatiegebieden) bedraagt ongeveer 9.300 hectare. Hiervan is circa 4.000 hectare in agrarisch gebruik en is circa 4.400 hectare natuurgebied. De resterende 900 hectare bestaat uit bebouwing, wegen, recreatieterreinen etc.

Het beheer en onderhoud van het strategisch landschap is vooral de verantwoordelijkheid van agrariërs en terreinbeherende organisaties. In de Nieuwe Hollandse Waterlinie bestaat het gebruik voornamelijk uit veeteelt (grasland) en in de omgeving van de rivieren komt ook akkerbouw en fruitteelt voor. Dit gebruik dateert veelal van voor de aanleg van de Linie en is beeldbepalend voor het karakteristieke Nederlandse polderlandschap.

bestemmingsplannen. De particuliere eigenaren zijn verantwoordelijk voor het beheer en onderhoud van deze agrarische gronden; zij onderhouden deze met hun agrarische bedrijfsvoering. In deze gebieden zijn geen grote transformaties of veranderingen in het beheer en onderhoud te verwachten.

De natuurgebieden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie hebben veelal een nat karakter, zoals plassen, rietlanden, vochtige bossen en natte graslanden. Het gebied rondom Utrecht op de hogere gronden wordt gekarakteriseerd door bossen en open zandgronden. De natuurgebieden zijn in beheer en onderhoud bij grote (semi-private) terreinbeherende organisaties: Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Brabants Landschap etc. Deze organisaties zorgen voor de instandhouding van het natuurgebied. Het natuurbeleid en het beheer en onderhoud sluit veelal goed aan bij de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Wel

zijn er een aantal aandachtspunten voor de toekomst. De natuurdoelstellingen en grootschalige veranderingen voor de natuur kunnen bijdragen aan het behoud van de Outstanding Universal Value van de Linie. De natuurbeherende organisaties zijn intensief betrokken bij de ontwikkeling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en het nominatieproces en kennen de Outstanding Universal Value. Het is van belang de natuurdoelstellingen en de cultuurhistorische waarden in samenhang te ontwikkelen, beheren en onderhouden.

Watermanagementsysteem

Bijna het volledige watermanagementsysteem is in eigendom en beheer bij Rijkswaterstaat of de drie betrokken waterschappen: AGV/Waternet, Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden en Waterschap Rivierenland. Waterschappen beheren de waterkwantiteit en de waterkwaliteit maar zijn naast het beheer van hun eigendommen ook verantwoordelijk voor (toezicht op)

het beheer van de eigendommen van anderen, zoals bijvoorbeeld sloten in het agrarisch gebied in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De beheerinstrumenten zijn beheerplannen voor nat profiel, oevers en waterkeringen, een groot onderhoudsplan baggeren en de instrumenten legger, schouw en keur om toezicht te houden op de uitvoering van het beheer en onderhoud.

De waterschapsbesturen geven prioriteit aan het uitvoeren van de waterhuishoudkundige taken. De waterschappen hebben daarnaast oog voor ecologie, recreatie en cultuurhistorie en werken mee aan integrale afwegingen om ook deze belangen te borgen. Het overgrote deel van het watermanagementsysteem maakt deel uit van het functionele beheer van de waterschappen. Daarmee is het beheer geregeld. Alle onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie die vallen onder de waterhuishoudkundige taak van de waterschappen verkeren in goede staat. Bij die elementen is geen achterstallig onderhoud.

Bij elementen die niet binnen de kerntaak vallen is dat wel het geval. Deze categorie objecten, zonder waterstaatkundige functie, vraagt extra aandacht en gerichte inzet. De siteholder maakt over het beheer van deze elementen afspraken met het waterschap.

Militaire Werken

De vestingsteden zijn Beschermd Stadsgezichten (Rijksbeleid), alle forten, werken en batterijen, groepsschuilplaatsen, kazematten en andere militaire objecten in het nominatiedossier zijn Rijksmonumenten. Daarmee is de objectbescherming en het duurzame beheer grotendeels geborgd. Wel blijft het beheerbudget voor de gebouwde elementen van de Linie een aandachtspunt. De forten zijn voor het merendeel in publiek eigendom. De eigenaren zijn verantwoordelijk voor het planmatig beheer en onderhoud en monitoren. Dit wordt nog wel divers aangepakt, met het delen van kennis en informatie kunnen eigenaren van elkaar leren, de siteholder neemt voor het delen van kennis het voortouw. De betonnen groepsschuilplaatsen en kazematten zijn weinig onderhoudsgevoelig. In een aantal gevallen verzorgen vrijwilligersorganisaties het beheer, soms worden de betonnen werken niet beheerd. Over het algemeen is het beheer en onderhoud van de structuur van de militaire werken goed georganiseerd. Middels het monitoringssysteem behoudt de siteholder het overzicht.

Het beheer en onderhoud en de exploitatie van de forten en andere militaire elementen is vaak (langjarig) uitgegeven aan apart daartoe opgerichte stichtingen, veelal bemenst door vrijwilligers, of aan bedrijven.

Via de monumentenmonitor wordt de staat van onderhoud van de militaire werken en het watermanagementsysteem bijgehouden. De provincies Noord-Holland, Utrecht en Gelderland hebben reeds zo'n monumentenmonitor en ook in Noord-Brabant wordt deze ontwikkeld (zie hoofdstuk 6 uit het Nominatiedossier). Wanneer geconstateerd wordt dat onderdelen in een slechte staat verkeren zal de siteholder via de provincies in gesprek gaan met de eigenaar om te bekijken hoe hier wat aan gedaan kan worden met de beschikbare instrumenten.

5.3 Aanpak bescherming en behoud

De eigenaren en exploitanten zijn primair verantwoordelijk voor het behouden, onderhouden en waar nodig herstellen van de verschillende objecten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het beheer en onderhoud van de verschillende attributen moet gericht zijn op een duurzame instandhouding. Dat gebeurt op verschillende wijzen en met verschillende middelen, afhankelijk van de functie van het attribuut.

Passief beheer

Dit houdt in dat het beheer plaatsvindt op basis van het wettelijk instrumentarium en dat er niet actief wordt gewerkt aan het behouden of verbeteren van deze onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dit beheer is deels van toepassing op de vele elementen uit het Strategisch landschap, zoals inundatiekommen en de verboden kringen.

Consolideren

Consolideren oftewel instandhouden is het actief ingrijpen door het treffen van maatregelen gericht op het behouden van de huidige staat van onderhoud en het tegengaan van verder verval van de structuur, afzonderlijke objecten en elementen en/of de zichtbaarheid en beleefbaarheid van (delen van) de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Restaureren

Restaureren is het treffen van maatregelen ter herstel van in verval en soms ook in onbruik geraakte delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dit behoudt, beschermt en versterkt de fysieke structuur, de afzonderlijke objecten en elementen en/of de zichtbaarheid en beleefbaarheid.

In de periode 2005 - 2017 is een groot aantal onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie gerestaureerd en geconsolideerd. Gezien de investeringen is de staat van onderhoud van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zeer goed. De komende jaren ligt de nadruk op passief beheer en consolideren van de huidige staat van onderhoud.

Eigenaren en exploitanten zorgen voor uitvoering van het beheer en onderhoud. De programmaorganisatie faciliteert deze partijen, bijvoorbeeld door bijeenbrengen van kennis en expertise. Ook zorgt de siteholder voor het in beeld brengen van de Liniebrede staat van het beheer

en onderhoud van het beheer en onderhoud van het Werelderfgoed als geheel.

Voor consolidatie- en restauratiewerkzaamheden aan de militaire werken en het watermanagementsysteem kan via het besluit rijkssubsidieering instandhouding monumenten (BRIM) subsidie worden aangevraagd bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed of aanspraak worden gemaakt op gunstige leningen via het Nationaal Restauratiefonds. Werelderfgoed als de Nieuwe Hollandse Waterlinie krijgt bij deze subsidieregeling prioriteit. Alle provincies hebben restauratiemiddelen tot hun beschikking. Echter tot 2021 hebben de provincies Noord-Holland en Utrecht financiële middelen beschikbaar gesteld voor hun uitvoeringsprogramma's voor de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie, om bij te dragen aan consolidatie- en restauratiewerkzaamheden van de militaire werken en watermanagementsysteem.

Reconstrueren

In beginsel vindt geen reconstructie plaats aan elementen van de nieuwe Hollandse Waterlinie. Behalve wanneer vanuit educatieve overwegingen kleinschalige reconstructie –zoals van loopgraven– gewenst zijn.

Maatregelen:

- In samenwerking met andere organisaties zorgt de siteholder ervoor dat er kennisoverdracht plaatsvindt op het gebied van beheer;
- De siteholder monitort de staat van beheer en onderhoud van de Linie;
- De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Nationaal Restauratiefonds en provincies (met uitzondering van Gelderland) stellen financiële middelen (subsidies of gunstige leningen) beschikbaar voor restauratie en onderhoud.

DEEL II

6.

An aerial photograph of a scenic landscape featuring a multi-lane road that curves through a wooded area and crosses a body of water. In the foreground, a roundabout with a central green island is visible. The background shows a distant city skyline under a clear blue sky. The text 'UITDRAGEN VAN HET WERELD-ERFGOED' is overlaid in large white letters.

UITDRAGEN VAN HET WERELD- ERFGOED

Deel II

6. Uitdragen van het Werelderfgoed

6. UITDRAGEN VAN HET WERELDERFGOED

6.1 Visie, doel en kernboodschap

In de inleiding van dit managementplan is het motto 'Stellingen Linie: Samen sterker' geïntroduceerd. Dit motto staat voor de kernboodschap van het nominatieproces en het samengaan van de twee organisaties. Daarnaast is voor de lange termijn een visie ontwikkeld voor het uitdragen van het beoogde Werelderfgoed als geheel. De ambitie van de siteholder is gericht op het samengaan van de Nieuwe Hollandse Waterlinie met de Stelling van Amsterdam en het gezamenlijk uitdragen van de Outstanding Universal Value van de site, met één verhaal en boodschap. Vergroten van de herkenbaarheid en de bekendheid van de bijzondere waarden van het erfgoed - zowel nationaal als internationaal - is het doel. Een ander doel is het stimuleren van een bezoek aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de omgeving. De kernboodschap die de siteholder met haar communicatiestrategie wil overbrengen is: 'Stelling en Linie, water als bondgenoot'.

De Stelling + Linie = water als bondgenoot

Ver weg van de drukte, middenin het Hollandse waterlandschap, diep verscholen in de natuur duiken ze plots voor je op als je een polderweggetje inslaat: de forten van Stelling en Linie. Robuuste locaties in een lint tussen Edam en de Biesbosch, verbonden door wandel-, fiets- en vaarroutes die een gemeenschappelijk verleden hebben.. Natuur, cultuur en geschiedenis, voor iedereen nabij. Met elkaar vertellen ze je een oer-Hollands verhaal over verdediging met water als bondgenoot. Een verhaal dat goed bewaard is gebleven en dat je steeds weer op een eigen manier kunt ontdekken en beleven.

Maatregelen:

- Zorgen dat alle stakeholders de waarden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam als Werelderfgoed begrijpen, waarderen en actief uitdragen.
- Zorgen dat stakeholders verantwoordelijkheid dragen voor en bijdragen aan het uitdragen van de 'Uitzonderlijke Universele Waarde', door betrokken te zijn bij toeristische marketing en de ontwikkeling van producten.

6.2 Communicatie, marketing en promotie

Communicatie en marketing vergroten de bekendheid en herkenbaarheid van de Outstanding Universal Value van het erfgoed. Basis hiervoor is het vertellen van het gezamenlijke verhaal van Stelling en Linie op veel verschillende plekken en in verschillende vormen. In samenwerking met verschillende partners in het veld worden verschillende communicatie kanalen en marketing middelen ingezet om dit te bereiken.

Een belangrijke partner in de publiekscommunicatie is de Stichting Liniebreed Ondernemen. Zij bundelt alle activiteiten op de forten op de website www.forten.nl en organiseert een aantal keer per jaar Stelling- en Liniebrede evenementen die landelijk gepromoot worden. Daarnaast ontwikkelt zij eenduidige communicatiemiddelen in de huisstijl van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals folders, magazine en mediacampagnes.

De forten in de Nieuwe Hollandse Waterlinie vormen de poorten naar de hele site. Op alle publiekstoegankelijke forten is informatie, zoals foldermateriaal en kaarten te vinden over de hele Linie. Een belangrijke poort naar de

Nieuwe Hollandse Waterlinie is het Waterliniemuseum op Fort bij Vechten. Hier kan het hele verhaal van de Nieuwe Hollandse Waterlinie worden beleefd. Ook Fort Altena, Fort Pannerden en Slot Loevestein en het Vestingmuseum Naarden zijn informatieknooppunten voor de hele Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Voor de internationale markt wordt een marketingstrategie ontwikkeld voor Stelling en Linie en wordt samenwerking gezocht met andere Nederlandse Werelderfgoederen en het Nederlands Bureau voor Toerisme en Cultuur. De Stichting Werelderfgoed Nederland heeft een communicatiestrategie gericht op het vergroten van de bekendheid van de gezamenlijke Nederlandse Werelderfgoederen.

Maatregelen:

- De siteholder gaat het gezamenlijke verhaal van Stelling en Linie in samenwerking met Stichting Liniebreed Ondernemen verder laden en uitwerken voor verschillende doelgroepen
- De forten die de poorten vormen voor de Linie worden door de siteholder gefaciliteerd met nieuwe promotie- en marketingmiddelen waarin het gezamenlijke verhaal verteld wordt

6.3 Kennis, educatie en voorlichting

Kinderen, jongeren en volwassenen bekend maken met het verhaal van 'de Nieuwe Hollandse Waterlinie van toen' is een belangrijke vorm van uitdragen. Op de website hollandsewaterlinie.nl is veel basisinformatie te vinden en kan men doorklikken naar de specifieke websites van de Stichting Liniebreed Ondernemen, het Waterliniemuseum en het digitale kenniscentrum: de Erfgoedsuite (wordt vervangen door Adlib, zie monitoring).

Kennis en kenniscentrum

Op initiatief van de Liniecommissie is een samenwerking gestart met belanghebbende organisaties om een 'Kenniscentrum Waterlinies' te realiseren, liefst een fysieke vestiging bij het Waterliniemuseum op Fort bij Vechten. Het centrum in oprichting zal bemenst worden door vrijwilligers. Professionele begeleiding en coördinatie wordt voorzien door de siteholder. Het Waterliniemuseum faciliteert het centrum in de vorm van kantoor- en loketfaciliteit. Het centrum zorgt voor kennisuitwisseling en het kennisnetwerk. Partners kunnen bijvoorbeeld zijn: het museum van slot Loevestein en het Vestingmuseum Naarden, het Nationaal Militair Historisch Museum in Soesterberg, het Nationaal Instituut voor Militaire Historie, de Stichting Menno van Coehoorn en het documentatiecentrum van de Stelling van Amsterdam.

De digitale erfgoedsuite, gemaakt in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, wordt verder ontwikkeld tot de digitale kennisbank van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, mogelijk gecombineerd met digitale informatie over de Stelling van Amsterdam. In deze digitale kennisbank zal informatie te vinden zijn over historie, restauratie van militaire elementen, duurzaamheid, flora en fauna, exploitatie van de forten, het beheer en onderhoud van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en alle informatie van de Europese samenwerkingsprojecten.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is de afgelopen decennia een gewild onderwerp geweest voor onderzoek en publicaties waardoor veel kennis is te vinden bij universiteiten en hogescholen. Er zijn ook meerdere waardevolle publicaties verschenen over de Nieuwe Hollandse Waterlinie (o.a. De Atlas van de Nieuwe Hollandse Waterlinie), DVD's en tv programma's uitgebracht en (o.a. waterlinie in perspectief) ooggetuigenverslagen (oral history) gemaakt.

De veelal vrijwillige gidsen op forten zijn belangrijke ambassadeurs voor het uitdragen van het verhaal. In samenwerking met Stichting Liniebreed Ondernemen worden trainingen georganiseerd om deze gidsen te scholen in het uitdragen van de bijzondere waarden van het erfgoed.

Educatie

Op de officiële website <http://www.hollandsewaterlinie.nl/> is informatie beschikbaar over educatieve programma's van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Er zijn 4 lespakketten beschikbaar voor het digitale schoolbord voor lagere scholen en middelbare scholen.

Verschillende andere partijen zijn actief op het gebied van educatie over de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals de Stichting Omgevingseducatie Gooi en Vechtstreek (SGOV) (over noordelijk deel Nieuwe Hollandse Waterlinie, Stelling van Amsterdam en Oude Hollandse Waterlinie (OHW)), Stichting Edu-art Gelderland (o.a. bunkerbeest, ontplofte bunker, Diefdijk), het Landschap Erfgoedhuis Utrecht (twee onderwijsprogramma's), Erfgoedhuis Zuid-Holland (vnl. OHW) en er zijn diverse hogescholen die lesmateriaal maken voor middelbare scholen.

Diverse forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie beschikken eveneens over educatiemateriaal zoals; C-Fort/Werk bij Maarsseveen/polderwachter Marcel Blekendaal, Fort de Bilt/Stichting Vredeseducatie, Lunet 1/Fort van de democratie, GeoFort Herwijnen en KunstFort Asperen.

Voorlichting

Enkele malen per jaar verstuurt het programmabureau Nieuwe Hollandse Waterlinie digitale nieuwsbrieven naar stakeholders over de laatste ontwikkelingen van de site. Daarnaast wordt voorlichting gegeven aan betrokkenen, eigenaren en exploitanten via de nieuwsbrieven van Stichting Liniebreed ondernemen.

Congres

Stelling en Linie organiseren minimaal één maal per twee jaar een expertmeeting over een specifiek onderwerp of een Stelling- en Liniebreed congres, voor alle stakeholders van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam.

Maatregelen:

- In samenwerking met andere organisaties ontwikkelt de siteholder een digitale kennisbank voor Stelling en Linie
- De siteholder onderzoekt of er ook een fysiek Kenniscentrum moet komen
- In samenwerking met andere organisaties in de Stelling en Linie vindt er een update plaats van de educatieve programma's
- De siteholder organiseert eenmaal per jaar een expertbijeenkomst voor stakeholders en partners in de Stelling en Linie

6.4 Duurzaam toerisme

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is een belangrijke toeristische bestemming en heeft de afgelopen jaren veel extra aandacht gekregen. Dit is mede te danken aan de vele investeringen in de afgelopen jaren voor het vergroten van de herkenbaarheid en beleefbaarheid van de Linie.

Toeristisch en recreatieve betekenis

De aaneengesloten structuur dwars door het dichtstbevolkte deel van Nederland wordt gewaardeerd vanwege de visuele, landschappelijke, natuurlijke en historische kwaliteiten. Alleen al als open landschap aan de rand van het stedelijk gebied is de Waterlinie een aantrekkelijke bestemming om vrije tijd door te brengen. De militaire geschiedenis voegt daar een dimensie aan toe. De forten en de talrijke andere bouwwerken van de Linie herinneren aan het verleden, maar stralen ook mystiek en geheimzinnigheid uit. Een groot aantal forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is vrij toegankelijk voor het publiek. In de afgelopen tien jaar hebben veel forten nieuwe bestemmingen kregen, van restaurant tot wijnhandel en van camping tot Bed & Breakfast. Dit heeft ervoor gezorgd dat de Nieuwe Hollandse Waterlinie als toeristisch-recreatief aantrekkelijk gebied op de kaart is gezet.

In de Waterlinie zijn toeristisch-recreatieve clusters te onderscheiden, waar intensieve, thematisch direct aan de Linie gerelateerde recreatie mogelijk is. Dit geldt rond de vestingen in het noorden (Muiden, Weesp en Naarden) en het zuiden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie

(Woudrichem, Loevestein en Gorinchem). Daarnaast zijn bij Utrecht twee nieuwe recreatieve clusters gerealiseerd: De Linielanding als poort naar het Linielandschap bij de gemeente Houten en het Waterliniemuseum in Fort Vechten.

Toerisme en recreatie in het overige Linielandschap heeft een rustiger, meer natuurgericht karakter. De verschillende recreatieve plekken zijn met elkaar verbonden door een netwerk van wandel- en fietspaden en kunnen in de toekomst verder in verband gebracht worden met de overige artefacten van de Waterlinie. Over de hele lengte van de Linie zijn langs en haaks op de hoofdverdedigingslijn fiets- en wandelroutes gelegd.

Begeleiding van bezoekersstromen naar en door de site

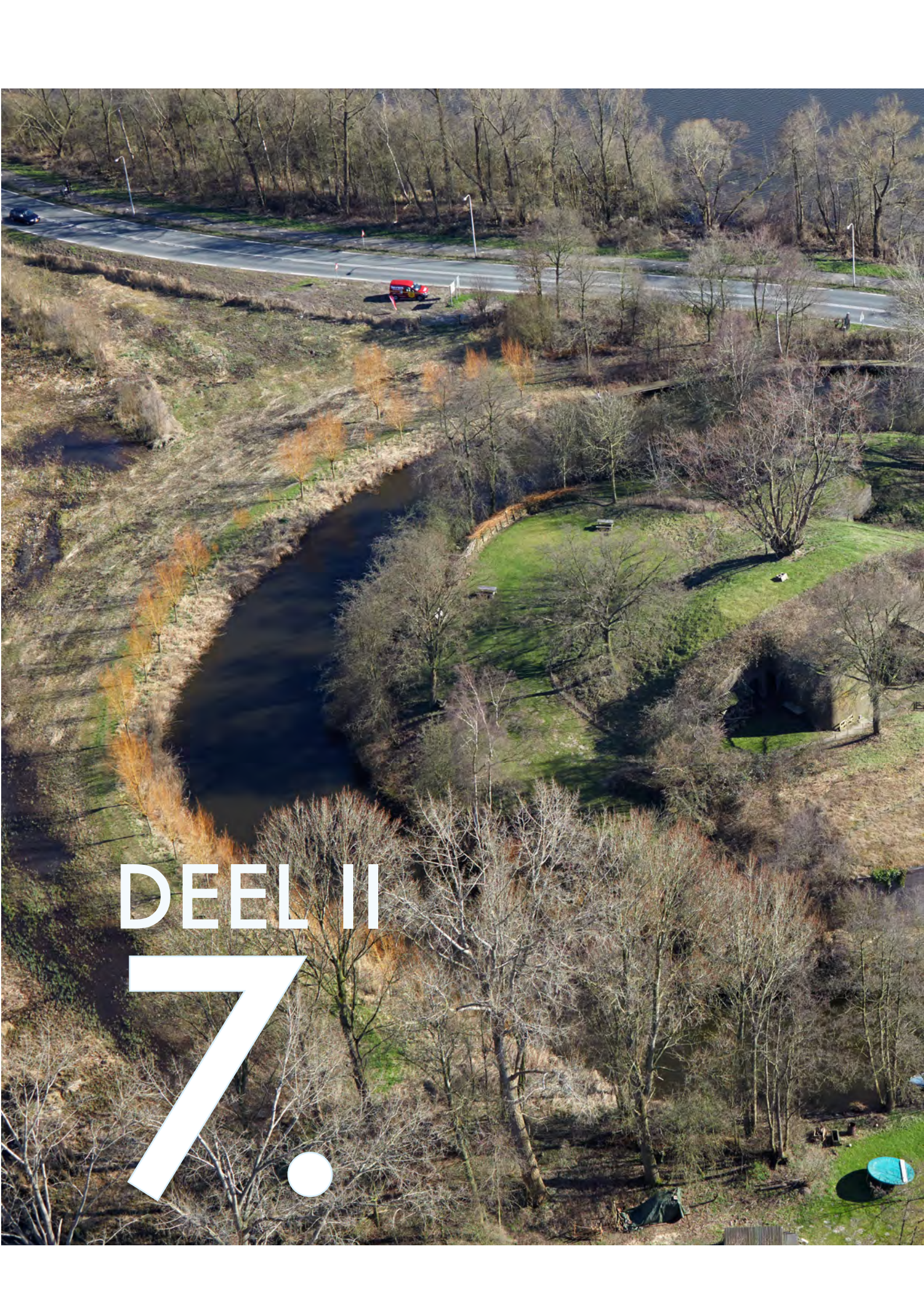
De vijftientig kilometer van de Nieuwe Hollandse Waterlinie lenen zich uitstekend voor de langeafstandsrecreatie. Toeristische wandel-, fiets- en vaarroutes van zuid naar noord leggen verbinding tussen de verschillende clusters en vormen bestemmingen op zich. Routes als het Waterliniep pad (een langeafstandswandelpad (LAW) zijn aangevuld met een wandel- en fietsroute die de hoofdverdedigingslijn zoveel mogelijk volgt. Deze zijn samengebracht op de website www.forten.nl van Stichting Liniebreed Ondernemen.

Over veel van de forten zijn informatieve folders gemaakt en er staan informatieborden bij de ingangen. Langs de Rijks- en provinciale wegen zijn bruine toeristische ANWB borden geplaatst.

Maatregelen:

- Zorgen dat de toerismesector consistente communicatie en marketing biedt en het kwaliteitsaanbod van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als werelderfgoedbestemming onder toeristen promoot.
- Zorgen dat erfgoed en landschapsbehoud, toerisme en lokale gemeenschappen profiteren van de status van Werelderfgoed.

An aerial photograph of a golf course during late autumn or early winter. A dark, winding pond is the central feature, bordered by trees with some orange and yellow foliage. To the right of the pond is a green fairway with a few trees. In the background, a paved road runs horizontally, with a red car parked on the shoulder. The sky is not visible, and the overall lighting suggests a bright day.

DEEL II 7.

An aerial photograph of a rural landscape. A dark river flows from the top left towards the bottom center. To the right of the river is a two-lane asphalt road with white lane markings. On the left side of the river, there is a grassy area with a small bridge crossing a tributary. In the bottom left corner, there are several buildings, including a white house with a dark roof and a smaller building with a blue roof. The surrounding area is filled with bare trees and green grass, suggesting a late autumn or winter setting. The text "OMGAAN MET EXTERNE INVLOEDEN" is overlaid in large, white, sans-serif capital letters across the center of the image.

OMGAAN MET EXTERNE INVLOEDEN

Deel II

7. Omgaan met externe invloeden

7. OMGAAN MET EXTERNE INVLOEDEN

7.1 Inleiding externe factoren

Hieronder wordt een overzicht gegeven van de externe factoren die het toekomstige Werelderfgoed kunnen beïnvloeden. Er wordt nader ingegaan op de wijze waarop de siteholder omgaat met deze invloeden op de site, de uitgangspunten die zij daarbij hanteren en de concrete maatregelen die zij treffen om negatieve effecten hiervan te minimaliseren.

7.2 Ligging in een drukke en hoogdynamische omgeving

De Nieuwe Hollandse Waterlinie loopt door een van de meest dynamische, complexe en drukste gebieden van Nederland. In dit gebied vinden uiteenlopende maatschappelijke, economische, ruimtelijke, fysieke en ecologische ontwikkelingen plaats (zie overzicht ontwikkelingen op de volgende twee pagina's). Ook in de toekomst zullen zich hier steeds nieuwe ontwikkelingen van zeer uiteenlopend karakter blijven aandienen. Regelmatig manifesteren zich in het gebied ontwikkelingen met een zwaarwegend maatschappelijk belang die een potentiële bedreiging vormen voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie of onderdelen ervan. Het zijn vaak grootschalige en complexe ontwikkelingen. Ook in de toekomst zal het beheersen van de ruimtelijke dynamiek in en om de Nieuwe Hollandse Waterlinie een van de belangrijkste opgaven zijn voor de instandhouding van het erfgoed.

Voor het Werelderfgoed is elke aantasting van de Outstanding Universal Value onacceptabel. Ruimtelijke ontwikkelingen in en om de Nieuwe Hollandse Waterlinie vragen van de siteholder en betrokken overheden om nadere afwegingen waarbij steeds recht wordt gedaan aan het behoud van de Outstanding Universal Value. Het combineren van ontwikkelingen van zwaarwegend maatschappelijk belang, met de (beoogde) Werelderfgoedstatus van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, vraagt om maatwerk.

Enerzijds zijn er ontwikkelingen die kansen bieden voor behouden versterking van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, anderzijds zijn er ontwikkelingen die een uitdaging en opgave voor de siteholder vormen om goed in te passen of samen te laten gaan met de belangen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het is aan de siteholder om met initiatiefnemers en andere stakeholders ontwikkelingen en

claims te beoordelen en zodanig in te passen dat ze geen bedreiging vormen voor de Outstanding Universal Value. In hoofdstuk 3 zijn de wettelijke en beleidsmatige kaders en de afwegingsprocedure en kwaliteitszorg beschreven.

7.3 Bewustwording Outstanding Universal Value Nieuwe Hollandse Waterlinie

De siteholder zet zich in ontwikkelingen vroegtijdig in het planproces in beeld te krijgen. Alleen dan is het mogelijk de belangen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het beginstadium van het planproces onder de aandacht te brengen. Dit zorgt voor bewustwording bij betrokken initiatiefnemers zodat in de beginfase van het planproces bijsturing mogelijk is. Naast het monitoren van de ontwikkelingen is het van belang dat de verschillende overheden en stakeholders de Outstanding Universal Value onderkennen en in hun beleid opnemen.

Het blijkt dat veel partijen waarde hechten aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Soms ontbreekt het aan voldoende kennis en expertise over de specifieke kernkwaliteiten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waardoor deze belangen onvoldoende worden meegenomen. De forten zijn over het algemeen goed in beeld en ook de Outstanding Universal Value wordt door de verschillende partijen onderkend. Dit geldt minder voor de minder in het oog springende onderdelen; het strategisch landschap en het watermanagementsysteem. Voor het borgen van de Outstanding Universal Value van de site is het van belang de bekendheid en de betekenis voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het beleid te verankeren bij de verantwoordelijke instanties. Door onbekendheid met de betekenis van het strategisch landschap en het watermanagementsysteem kunnen belangrijke structuren en elementen verloren gaan of in verval raken bij nieuwe planontwikkelingen. Anderzijds geldt dat kennis over de Nieuwe Hollandse Waterlinie waardevolle inspiratie kan leveren voor ruimtelijke (en andere) ontwikkelingen in de omgeving van het erfgoed en in Nederland als Deltametropool. Voorbeelden hiervan van deze inspiratie zijn zichtbaar in woningbouwprojecten, bijvoorbeeld in Muiden en Utrecht (Blauwkapel), waarbij de 'Linie-invloed' in architectuur en vormgeving zichtbaar leidt tot hoogwaardige kwaliteit. Ook zijn voorbeelden van inpassing van infrastructuur die geleid hebben tot grotere beleefbaarheid van het erfgoed.

OVERZICHT RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

Provincie Noord-Holland

PROJECT	ONTWIKKELING	BETEKENIS LINIE
Gebiedsontwikkeling 'Naarden buiten de Vesting'	Dit integrale project bestaat uit een nieuwe vaarverbinding tussen de Naardertrekvaart en het Gooimeer, een passantenhaventje tussen het bedrijventerrein Gooimeer Zuid en de vesting van Naarden, verbetering van de Naardertrekvaart tussen de nieuwe aftakking naar het Gooimeer en de vesting, herstel van de openheid van de schootsvelden rond de vesting, een wandel- en fietspad van de vesting naar Stadzigt en een ecologische verbinding tussen het Naardermeer en het Gooimeer. De gemeente Gooise Meren werkt in dit project samen met de regio Gooi- en Vechtstreek, het Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht en de provincie Noord-Holland.	Herstel van de openheid van de schootsvelden rond de vesting.

Provincie Utrecht

PROJECT	ONTWIKKELING	BETEKENIS LINIE
Verbreiding Lekkanaal	Er komt een derde sluiskolk en het Lekkanaal wordt breder gemaakt.	Nav de Heritage Impact Assessment heeft afweging plaatsgevonden tussen bestuurlijke/maatschappelijke en monumenten belangen.
Bedrijventerrein 't Klooster	Ontwikkeling van een bedrijventerrein. In voorbereiding en realisatie.	Heritage impact Assessment uitgevoerd, in samenhang met de verbreiding Lekkanaal.
Verbreiding Ring Utrecht	A12 en A27 worden aangepast. Is opgenomen in BARRO. Huidige snelwegen worden verbreed.	Met de uitbreiding van de Ring Utrecht worden (vooralsnog) geen objecten geraakt, maar wel de schootsvelden / inundatievelden. Inpassing in de Nieuwe Hollandse Waterlinie loopt op dit moment.
N230 (Noordelijke Randweg Utrecht, NRU)	Uitvoering Noordelijke Randweg is uitgesteld, doordat de rijksbijdrage pas in de periode van 2024-2026 beschikbaar komt.	Uitbreiding raakt de veilige zijde van de Nieuwe Hollandse Waterlinie nabij Overvecht. Momenteel loopt de planstudie. Het plan kan zowel bedreigingen als kansen bieden voor de Outstanding Universal Value.

Provincie Gelderland

PROJECT	ONTWIKKELING	BETEKENIS LINIE
Dijkverbetering Diefdijklinie	Verbetering Diefdijklinie met landschappelijke inpassing van de dijkverbetering en herstel batterijopstelplaatsen. In 2017 in afrondende fase.	Project waarin waterveiligheid, verkeer en erfgoed samen komen. Goed voor bereikbaarheid en beleefbaarheid van bewoners en bezoekers.
Ontwikkeling Fort Everdingen	Uitvoering herontwikkeling volgens ondernemingsplan.	Voorbeeld van herbestemming.

Provincie Noord-Brabant

PROJECT	ONTWIKKELING	BETEKENIS LINIE
Houten Hoopolder (A27) Werkendam en Woudrichem	De huidige A27 doorkruist het fort Altena. Project kent drie varianten, waarvan twee een aantasting van het fort betekenen.	Naast een risico is deze infra-opgave ook een kans om de context van Fort Altena landschappelijk te versterken; denk aan inundatie- en schootsvelden maar zeker ook aan het versterken van de beleefbaarheid van het afgesneden deel van het fort.
Woningbouw Woudrichem	Woningbouw buitendijs bedrijfsventerrein Woudrichem.	Gelegen aan de vesting, bestaand bedrijfsventerrein dat herontwikkeld zal worden.
Werkendam	Zoekgebied woninguitbreiding oostzijde kern Werkendam.	Nog zoekgebied in verdichtingszone, deel dat daarbuiten ligt wordt geschrapt.
Werkendam	Atletiekbaan in Sleeuwijk.	Deels in schootsveld.

7.4 Investeren in de Linie: Herbestemming en vergroten leefbaarheid

Om de Nieuwe Nederlandse Waterlinie te kunnen behouden, heeft het gebied een prominente plek in de ruimtelijke ordening gekregen en is gezocht naar nieuwe functies voor de bouwwerken. Forten zijn robuuste gebouwen. Maar als ze te lang onbeheerd leegstaan, lopen ze wel degelijk schade op door vochtindringing, betonrot en vandalisme. Daarom is de afgelopen jaren gewerkt aan zorgvuldige herbestemming en hergebruik van de forten.

Gebruik wordt gezien als basis voor een langjarige exploitatie van delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (vooral forten, soms ook andere gebouwen). Om exploitatie mogelijk te maken, moeten de gebouwen en andere delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie goed en duurzaam (langjarig) worden beheerd en onderhouden. De exploitatie levert opbrengsten op die kunnen bijdragen aan beheer en onderhoud. Dergelijke vormen van hergebruik zijn vooral toepasbaar op forten en soms ook andere gebouwen als genie- of munitieloodsen, batterijen of magazijnen.

Veel van de forten hebben inmiddels een nieuwe bestemming en enkele herbestemmingsprojecten zijn in uitvoering. Op het Liniebrede niveau richt de siteholder zich de komende jaren op het beschermen en uitdragen van de site. Het verder ontwikkelen door herbestemming wordt op regionaal en lokaal niveau geïnitieerd. De siteholder kan ondersteunen bij het delen van kennis en expertise op het gebied van herbestemming.

7.5 Overzicht mogelijke ontwikkelingen in de omgeving

Om zicht te krijgen op de ruimtelijke dynamiek en de concrete initiatieven die in de Nieuwe Hollandse Waterlinie en haar omgeving spelen, is een inventarisatie gemaakt van alle lopende projecten. Bij het opstellen van het nominatiedossier wordt deze lijst met initiatieven regelmatig geactualiseerd en worden de belangrijkste veranderingen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie besproken door de siteholder met de ontwikkelaars. Waar nodig wordt informatie over de Outstanding Universal Value actief ingebracht in het planproces. Dit gebeurt door (of in opdracht van) de provinciaal vertegenwoordiger. Eventueel kan hij/zij de kwaliteitsadviseur van de provincie inschakelen. Indien deze waarden en belangen onvoldoende worden meegenomen, kan opgeschaald worden. Zo kan advies gevraagd worden aan het kwaliteitsteam van de Nieuwe Hollandse Waterlinie of kan besloten worden om een Heritage Impact Assessment uit te voeren.

7.6 Thematische schets van ontwikkelingen en maatregelen

Deze paragraaf schetst thematisch de belangrijkste ruimtelijke ontwikkelingen rond de property. Ook worden de belangrijkste opgaven voor de duurzame instandhouding van de site worden benoemd.

Hieronder zijn concrete ruimtelijke veranderingen met de grootste impact op de Linie opgenomen. Hierbij is aangegeven wat de ontwikkeling inhoudt, welke acties zijn ondernomen om de negatieve effecten op de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie te minimaliseren en wat het eindresultaat is.

ONTWIKKELINGSDRUK DOOR WONEN

Schets mogelijke ontwikkeling	De Nieuwe Hollandse Waterlinie ligt in een gebied met veel ruimtelijke dynamiek. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is vanwege haar cultuurhistorische en landschappelijke waarden, als groene zone een positieve factor van betekenis in het vestigingsklimaat voor bewoners en ook bedrijven. In de nabijheid van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn enkele woningbouwprojecten in ontwikkeling die eerder al planologisch zijn goedgekeurd en waar eisen zijn gesteld aan een goede ruimtelijke inpassing ten opzichte van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Nieuwe woningbouwprojecten in het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie worden niet voorzien. Veelal gelden voor woningbouwprojecten in de nabije omgeving van de Nieuwe Hollandse Waterlinie nadere eisen. In een aantal gevallen is inspiratie van het erfgoed op de woningbouw zichtbaar in de stijl van de woningbouw en/of de ruimtelijke vormgeving van nieuwe woongebieden (bijvoorbeeld door het doortrekken van zichtlijnen), zodanig dat in de omgeving van het erfgoed sprake is van toegevoegde waarde door het erfgoed.
Opgave	Het voorkomen of zo goed mogelijk inpassen van woningbouwplannen en woningbouwprojecten, zodat dit de Outstanding Universal Value van de Linie niet aantast.

ONTWIKKELINGSDRUK DOOR BEDRIJFVIGHEID

Schets mogelijke ontwikkeling	In de omgeving van de Nieuwe Hollandse Waterlinie liggen meerdere grote en middelgrote bedrijventerreinen en kantoorgebieden. Dit brengt met zich mee dat in de omgeving van de Nieuwe Hollandse Waterlinie veelal reeds planologisch vastgelegde bedrijventerreinen en kantoorgebieden tot ontwikkeling komen. In de omgeving van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is zowel sprake van herontwikkeling, transformatie en uitbreiding van bestaande bedrijventerreinen en kantoorgebieden als ontwikkeling van nieuwe gebieden. Voor de meeste bedrijventerreinen uit de lijst geldt dat wordt ingezet op het goed inpassen van deze terreinen en het langs die weg voorkomen en beperken van impact op de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De aanwezigheid van het erfgoed leidt in veel gevallen tot grotere ruimtelijke kwaliteit in de omgeving van het erfgoed.
Opgave	Het voorkomen van ontwikkeling van nieuwe bedrijventerreinen die in potentie een negatieve impact op de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie kunnen hebben. Het voorkomen van negatieve gevolgen van de herontwikkeling, transformatie of uitbreiding van huidige en planologisch al goedgekeurde bedrijventerrein door deze ontwikkeling dusdanig te situeren en in te passen dat ze geen of zo weinig mogelijk effect hebben.

VERANDEREND AGRARISCH GEBRUIK

Schets mogelijke ontwikkeling	Grote delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn gesitueerd in het landelijk gebied. Het landelijk gebied bestaat voor het overgrote deel uit landbouwgrond, natuur- en recreatiegebieden en water. Binnen de landbouw manifesteren zich ontwikkelingen die zorgen voor verdere schaalvergroting, teeltverandering en -intensivering. De schaalvergroting levert wat betreft het landbouwkundig gebruik van de gronden op basis van de nu bekende ontwikkelingen, geen conflicten op met de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Ook veranderingen van teelten kunnen van invloed zijn op de openheid van het landschap. De bedreiging door schaalvergroting ontstaat door de gelijktijdige opschaling van de volumes van bouwkvavels en bebouwing.
	Het waar mogelijk benutten van de kansen in het agrarisch gebruik van het omliggende gebied voor versterking van de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, met name openheid. Het door een goede inpassing voorkomen van negatieve effecten als gevolg van schaalvergroting in bouwkvavels en bebouwing.
Opgave	Het waar mogelijk benutten van de kansen in het agrarisch gebruik van het omliggende gebied voor versterking van de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, met name openheid. Het door een goede inpassing voorkomen van negatieve effecten als gevolg van schaalvergroting in bouwkvavels en bebouwing.

RECREATIE EN TOERISME

Schets mogelijke ontwikkeling	De gevarieerde landschappelijke omgeving van de Nieuwe Hollandse Waterlinie wordt op sommige plekken intensief recreatief gebruikt. Bewoners uit de omliggende steden en dorpen zoeken er rust en ontspanning. Recreatie en toerisme biedt kansen doordat er opbrengsten mee kunnen worden gegenereerd die van cruciaal belang zijn voor een duurzaam beheer en onderhoud. Het gebruik van het erfgoed voor recreatie en toerisme biedt bij uitstek mogelijkheden om het verhaal van de Stelling en de Linie uit te dragen. Tot dusver vormt de omvang van recreatie en toerisme in de Nieuwe Hollandse Waterlinie geen bedreiging.
Opgave	Het benutten van kansen in recreatieve ontwikkelingen door de realisatie van een meer open en groene inrichting in de omgeving van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het versterken van de beleefbaarheid van het erfgoed door openstelling van delen van de Linie. Het informeren van recreanten en toeristen door het inrichten van bezoekerscentra in enkele forten. Het benutten van de opbrengsten uit recreatie en toerisme voor beheer en onderhoud. Mogelijke bedreigingen vanuit recreatie en toerisme zijn te voorkomen door een goede locatiekeuze en inpassing.

INTEGRAAL WATERBEHEER

Schets mogelijke ontwikkeling	De Nieuwe Hollandse Waterlinie ligt in een divers waterhuishoudkundig gebied. Het water is als het ware de natuurlijke partner van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Maar tegelijkertijd vraagt ook het water in het gebied om meer ruimte voor waterberging en maatregelen voor de waterveiligheid, zoals dijkversterking. Integraal waterbeheer biedt in relatie tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie vooral kansen. De tijdelijke waterberging in verband met calamiteiten maakt het mogelijk de werking van de inundatievelden als onderdeel van de Linie weer zichtbaar en beleefbaar te maken.
Opgave	Het benutten van tijdelijke waterberging als mogelijkheid om de werking van de inundatievelden rond de Nieuwe Hollandse Waterlinie zichtbaar en beleefbaar te maken.

NATUUR EN LANDSCHAP

Schets mogelijke ontwikkeling	Delen van het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn ook landschappelijk en/of ecologisch waardevol en genieten bescherming als onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur, Natura 2000-gebied of als provinciaal waardevol landschap. Ook de Nieuwe Hollandse Waterlinie zelf vervult een belangrijke functie als kwalitatief hoogwaardige groene zone voor het nabijgelegen stedelijk gebied. Bedreiging: Opgaande beplanting waardoor open gebieden steeds verder verdicht worden en vernatting aan de 'veilige zijde' waardoor het systeem moeilijk te begrijpen wordt.
Opgave	Benutten van kansen die de beschermde status van (delen van) omliggende natuurgebieden bieden om de Outstanding Universal Value van de Nieuwe Hollandse Waterlinie te beschermen. Voorkomen dat natuurontwikkelingen aantasting van de Outstanding Universal Value betekenen door het tijdig vertegenwoordigen van de belangen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het planproces (Natura 2000/inrichtingsplannen Ecologische HoofdStructuur)

INFRASTRUCTUUR EN VERKEER

Schets mogelijke ontwikkeling	De centrale ligging van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in Nederland wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van een uitgebreid netwerk van infrastructuur. Het gebied wordt doorsneden door wegen, spoorwegen en vaarwegen, maar ook door diverse hoogspanningslijnen en gasleidingen. Deze infrastructuur raakt en/of doorsnijdt delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Verbreding, uitbreiding en aanleg van nieuwe infrastructuur heeft in dit gebied al snel implicaties voor de Linie. Nieuw aan te leggen infrastructuur is in de meeste gevallen een Rijksinfrastructureel project. Ook zijn er provinciale en gemeentelijke infrastructuurele projecten die impact kunnen hebben op de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Bij alle nieuwe (of uitbreidingen van) infrastructuur worden de mogelijkheden van verplaatsen, verbergen en inpassen verkend om de impact als gevolg van de ontwikkelingen in de infrastructuur zoveel mogelijk te beperken. Als positief effect is veelal sprake van toegenomen beleefbaarheid van de Linie. Inmiddels is met name bij Rijkswaterstaat grote expertise opgebouwd op het gebied van het inpassen van infrastructuur in erfgoedomgevingen. Deze inpassingen leiden tot aanzienlijke additionele investeringen met bijbehorende kwaliteit (Voorbeelden zijn de A27, het Lekkanaal Beatrixsluis, de A1 bij Muiden).
Opgave	Het voorkomen dat infrastructuurele ingrepen negatieve effecten hebben op de Outstanding Universal Value, dan wel het tot een minimum beperken van dergelijke effecten door een goede inpassing van ingrepen die om zwaarwegende maatschappelijke belangen toch moeten worden gerealiseerd.

ERFGOED EN ARCHEOLOGIE

Schets mogelijke ontwikkeling	De Nieuwe Hollandse Waterlinie overlapt voor een klein deel met een ander erfgoed dat op de Voorlopige lijst van Werelderfgoederen staat. De Nieuwe Hollandse Waterlinie kruist de Romeinse Limes. De Nieuwe Hollandse Waterlinie ligt op gronden die al lang in gebruik waren voordat er onderdelen van de Linie werden aangelegd. Dit houdt in dat er in de ondergrond van de Nieuwe Hollandse Waterlinie op diverse plekken archeologische waarden aanwezig zijn die afzonderlijk bescherming genieten.
Opgave	In de overlappende gebieden zorgen voor een goede afstemming tussen de verschillende statussen, ontwikkelingen en maatregelen. Het behoud van de archeologische en aardkundige waarden in het gebied. Ontwikkelen van een (ruimtelijk) kader voor het overlapgebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Limes, om zo de universele waarden van beide (toekomstige) Werelderfgoederen afdoende te borgen.

CUMULATIE VAN MEERDERE (KLEINSCHALIGE) INGREPEN

Schets mogelijke ontwikkeling	Op en rond de Nieuwe Hollandse Waterlinie vinden permanent grotere en kleinere ingrepen plaats in de structuur, zichtbaarheid en/of beleefbaarheid, maar die tasten niet in alle gevallen de Outstanding Universal Value aan. Het gaat hier om landbouwkundig gebruik van gronden en hergebruik van gebouwen door exploitanten. Voor veelal kleinschalige ingrepen geldt dat niet altijd duidelijk is wat de mogelijke impact is op delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
Opgave	Gevolg van vele kleinere ingrepen die ieder afzonderlijk geen aantasting van de Outstanding Universal Value vormen kunnen gezamenlijk wel tot een aantasting van die waarde leiden. De cumulatie van kleinere aantastingen en het 'afknabbelen' van delen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie kan alsnog leiden tot een meer fundamentele aantasting van de samenhang in de structuur van de Linie. Het tijdig signaleren en in beeld brengen van mogelijke negatieve effecten als gevolg van de cumulatie van meerdere kleinere ingrepen is een belangrijke opgave voor de siteholder. De Liniecommissie besluit vervolgens of ingrijpen noodzakelijk is.

7.7 Overige trends en ontwikkelingen

Klimaatverandering en bodemdaling

Een algemeen risico dat voor heel Nederland geldt is de waterveiligheid. De Nieuwe Hollandse Waterlinie ligt evenals het omliggende gebied onder zeeniveau en wordt via dijken en kunstwerken beschermd tegen het risico van overstromingen door rivieren. Het Nederlandse beleid voor waterveiligheid is gericht op het verder beperken van de risico's, met strenge normen voor dijken en kunstwerken. De Nieuwe Hollandse Waterlinie biedt ook op het terrein van de wateropgave kansen door bijvoorbeeld inundatievelden in te richten voor piekberging. Hiermee kan tegelijkertijd worden bijgedragen aan het zichtbaar en beleefbaar maken van de defensieve rol van het water in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De bodemhoogte van veengebieden daalt zo'n 1 cm per jaar door klink, krimp en oxidatie. Dit is wellicht nog bedreigender en urgenter dan de klimaatverandering. De bodemdaling heeft directe consequenties voor het peilbeheer.

Peilbeheer

Bij het waterbeheer is de relatie met fundering en waterstand van belang. Een fundering van houten palen dat onderdeel is van het fort, is gevoelig voor wisselende waterstanden. Funderingen op palen zijn gebaat bij een gelijke waterstand en een garantie dat de palen permanent onder water staan, om verrotting en daarmee verzakkingen en scheuren te voorkomen. Onderzoek voor restauratie en hergebruik kan duidelijkheid geven over de oplossingsrichtingen om dit te verhelpen. Voor onderzoek en kennisverbreding werkt de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten samen met de TU Delft, de TU Eindhoven en TNO Bouw en Ondergrond.

Door het verrotten van houten palen onder de militaire elementen verslechtert de fundering van de elementen. Dit heeft uiteindelijk aantasting van de elementen tot gevolg. Het is een lange termijnontwikkeling, waarvan de gevolgen naar verwachting niet binnen de komende tien jaar zullen plaatsvinden. Hiervoor is een monitoringsstrategie en aanpak voor de instandhouding van belang.

Natuurrampen

Met uitzondering van het klimaatverandering en zeespiegelstijging, beiden met gevolgen voor de waterhuishouding, zijn in Nederland geen grote natuurrampen te verwachten. Ondanks het zeer hoge veiligheidsniveau waarop de dijken zijn ontworpen (een statistische kans op doorbraak van maximaal één keer in de 4000 jaar), kan de dijk bezwijken bij extreem en langdurig hoogwater. De site loopt schade op, afhankelijk van de afstand tot de doorbraak. Er kan waterschade optreden aan het landschap, de gebouwen en machines. Hiervoor zijn geen verdere beheersmaatregelen nodig, omdat de waterveiligheid onderdeel is van de taak van het Waterschap. Het Rijk legt het veiligheidsniveau waaraan de dijken moeten voldoen vast en stelt eisen aan de wijze van keuren en monitoren.

Bevolkingsdruk

In de zone rondom het Werelderfgoed zijn de aankomende jaren geen grote veranderingen te verwachten in het bevolkingsaantal. Effecten op de instandhoudingsdoelstellingen van het Werelderfgoed worden niet verwacht.

7.8 Natuurrampen, calamiteiten en risicomanagement

In de Nieuwe Hollandse Waterlinie liggen geen verhoogde risicogebieden voor overstromingen of aardbevingen. Een algemeen risico dat voor heel Nederland geldt is de waterveiligheid. Dit risico is gedekt door het Nederlandse waterveiligheidsbeleid (zie 7.7: natuurrampen).

Protocol rijksmonumenten

De Rijksdienst heeft een intern protocol opgesteld over de omgang met incidenten bij rijksmonumenten. Het protocol kan helpen om de schade zo gering mogelijk te laten zijn en helpt andere organisaties om een eigen, vergelijkbaar protocol op te stellen. Protocol rijksmonumenten op www.veilig-erfgoed.nl.

An aerial photograph of a landscape. In the foreground, there's a large body of water on the left and a smaller, irregularly shaped pond in the center. A road runs along the right side of the pond. To the right of the road, there are several industrial buildings with blue and white roofs. The background shows a wide river or canal with a town or city on the opposite bank. The sky is overcast.

DEEL II 8.

FINANCIERING

Deel II

8. Financiering

8. FINANCIERING

8.1 Budget siteholder

De werkwijze van de siteholder zal de komende jaren sterk in het verlengde liggen van de werkwijze van de huidige programmaorganisatie voor de Linie die – voor wat betreft de siteholder - samengevoegd zal worden met de organisatie van de Stelling. Ten tijde van het opstellen van dit managementplan wordt jaarlijks een begroting gemaakt voor de kosten voor het dagelijks management van het erfgoed door het Linieteam. De kosten voor dit werk bedragen de laatste jaren rond € 1 miljoen. In dit bedrag zijn nog niet alle personeelskosten opgenomen: een deel van de inzet van capaciteit van de waterlinieprovincies aan het Linieteam wordt om niet geleverd. In de toekomst wordt beoogd om alle personeelskosten ten behoeve van het werk van de siteholder zoveel mogelijk te bundelen en deze kosten onderling te verdelen. Een belangrijk deel van de uitgaven die door het programmabureau in de afgelopen jaren zijn gedaan hebben betrekking gehad op de voorbereiding en opstellen van Nominatiedossier en Managementplan. Deze kosten vallen weg. Daar tegenover staat dat de kosten van de uitvoering van de siteholdertaken van de Stelling van Amsterdam niet waren inbegrepen in het eerder begrepen bedrag van ca € 1 miljoen per jaar.

Per saldo gaat dit managementplan er van uit dat de komende jaren voor de uitvoering van de siteholdertaken zoals deze zijn genoemd in Hoofdstuk 4 van dit managementplan, een bedrag benodigd is van ca € 1 miljoen per jaar. De vier waterlinieprovincies die verantwoordelijkheid nemen voor de uitvoering van de siteholdertaken, zullen dit bedrag gezamenlijk dragen. De provincies Noord-Holland, Utrecht en Gelderland ieder 30% van de kosten, de provincie Noord-Brabant 10%.

8.2 Capaciteit siteholder

De personele capaciteit, circa 5 FTE, die beschikbaar zal zijn voor de uitvoering van de siteholderstaken wordt gefinancierd uit het beschikbare budget. Deze uitvoering vindt plaats door een kleine kern van medewerkers die werken onder de bestuurlijke verantwoordelijkheid van het door de provincies op te richten Gemeenschappelijk Orgaan op basis van de Wet gemeenschappelijke regelingen. Deze medewerkers worden door de provincies en andere betrokken organisaties gedetacheerd naar het programmabureau. Daarmee is dit nieuwe programmabureau een voortzetting van het huidige programmabureau dat ambtelijk wordt aangestuurd door het opdrachtgeversoverleg (met opdrachtgevers van de vier provincies op concernniveau) en bestuurlijk door de Liniecommissie.

Het huidige programmabureau bestaat anno 2017 uit:

- de programmamanager Nieuwe Hollandse Waterlinie
- vier vertegenwoordigers uit de vier provincies
- de projectleider communicatie
- de projectleider UNESCO
- de programmasecretaris
- de programma-medewerker/ondersteuner(s))

Verder behoort gedurende de looptijd van het managementplan de komende jaren tot de capaciteit van de siteholder:

- » De inzet van het Kwaliteitsteam van de Linie en de secretaris van dit team;
- » De inzet van menskracht voor coördinatie en begeleiding van (vrijwilligers van) het Kenniscentrum Waterlinies.

De inzet van medewerkers van de Stichting Liniebreed Ondernemen (SLO), welke stichting in opdracht van Stelling en Linie de publiekscommunicatie en marketing verzorgt, behoort niet tot de verantwoordelijkheid van de siteholder; de opdrachtverlening aan de stichting voor de publiekscommunicatie uiteraard wel. Voor andere werkzaamheden die niet met 'eigen' medewerkers worden uitgevoerd, kunnen eveneens opdrachten aan derden worden verstrekt. Ook deze opdrachten komen net als de opdracht aan SLO ten laste van eerdergenoemd budget.

DEEL III

STELLING VAN AMSTERDAM

An aerial photograph showing a vast green landscape in the foreground, divided by a network of canals and ditches. A winding canal flows through the lower half of the image. In the middle ground, there are several small buildings and a larger complex of structures. A multi-lane highway runs horizontally across the middle. The background features a dense urban area with numerous buildings, including a prominent cluster of skyscrapers in the distance under a clear sky.

DEEL III

An aerial photograph of Amsterdam, showing a wide river in the foreground with a path and trees along its banks. The middle ground features green fields and some buildings, while the background is a dense urban landscape with various city buildings under a clear sky.

MANAGEMENT- PLAN WERELDERFGOED DE STELLING VAN AMSTERDAM

Deel III

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Deel III, 1999

Managementplan
Werelderfgoed De Stelling van Amsterdam
Brendan McCarthy en Henk van Kessel, juni 2014

Colofon

Titel	: Managementplan Werelderfgoed Stelling van Amsterdam
Opdrachtgever	: Stichting Werelderfgoed.nl namens Ministerie van OCW
Kenmerk/Projectnummer	: 201301 BM/HK
Datum	: juni 2014
Projectomschrijving	: Managementplan dat voldoet aan de formele verplichting van UNESCO. Het plan biedt duidelijkheid over wat de provincies, als siteholders, de komende jaren gaan doen om de kernkwaliteiten van het Werelderfgoed te behouden en te beschermen. Het plan geeft aan hoe de siteholders daarbij omgaan met de wensen en belangen, de activiteiten en rollen van betrokken partijen in het gebied van de Stelling van Amsterdam.
Contactpersoon	: Joram Snijders en Nanette van Goor (Provincie Noord-Holland) Caroline Bugter (provincie Utrecht) Lodewijk van Roij en Dré van Marwijk (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) Harry Roenhorst en Carol Westrik (Stichting Werelderfgoed.nl)
Adviseurs	: Brendan McCarthy (LandKracht) Henk van Kessel (NC Advies)

Inhoud

Samenvatting	1
1	Inleiding 7
1.1	Aanleiding managementplan 7
1.2	Doel van het managementplan 7
1.3	Aanpak managementplan 9
1.4	Status van het managementplan 9
1.5	Looptijd van het managementplan 10
1.6	Reikwijdte en begrenzing 10
2	Werelderfgoed Stelling van Amsterdam 11
2.1	UNESCO criteria, integriteit en authenticiteit 11
2.2	De Stelling van Amsterdam; een kwalitatieve beschrijving 13
3	Borgen in regelgeving: wettelijke en beleidsmatige kaders 19
3.1	UNESCO 19
3.2	Nederlands stelsel ter bescherming van het Werelderfgoed 19
3.3	Rijk: Visie Erfgoed en Ruimte 21
3.4	Provincies: Structuurvisies en cultuurnota 23
3.5	Gemeenten: Gemeentelijke Structuurvisies en erfgoedbeleid 28
3.6	Waterschappen 29
4	Organisatie 31
4.1	Eigendom en bezit 31
4.2	Organisatie van de uitvoering 32
4.3	Programmatische aanpak vanuit de siteholders 32
4.4	Regierol van de siteholders 34
5	Behoud en beheer van het werelderfgoed 37
5.1	Beheercyclus voor behoud en beheer 37
5.2	Onderzoek huidige conditie 38
5.3	Maatregelen bescherming en behoud 39
5.4	Onderhoud en exploitatie 43
5.5	Monitoring voortgang en kwaliteit 43
6	Uitdragen van het werelderfgoed 45
6.1	Communicatie 45
6.2	Educatie en voorlichting 46
6.3	Promotie en marketing 47
7	Omgaan met externe invloeden 49
7.1	Ligging in een drukke en hoogdynamische omgeving 49
7.2	Overzicht mogelijke ontwikkelingen in omgeving 49

7.3	Thematische schets van ontwikkelingen en maatregelen	52
7.4	Risicobeheersing / Risk Preparednes	57
7.5	Omgaan met alternatieven bij nieuwe ontwikkelingen	57
8	Financiering	61
8.1	Geldstromen bij elkaar krijgen	61
8.2	Bijdrage van het Rijk: afsprakenkader VER	61
8.3	Financiële inzet van de siteholders korte termijn: 2014-2016	61
8.4	Middenlange termijn: 2017 - 2020	63
Bijlagen		65
Bijlage 1: (Retrospective) Statement of Outstanding Universal Value		66
Bijlage 2: Lijst interviews		69
Bijlage 3: Lijst deelnemers werkbijeenkomsten		70
Bijlage 4: Lijst gebruikte documenten		71
Bijlage 5: Veelgebruikte afkortingen		73
Bijlage 6: Overzicht fortin in Stelling van Amsterdam met eigenaren, erfpacht en beheerders		74
Bijlage 7: Illustratief overzicht van de in het verleden doorgevoerde restauraties (niet limitatief)		77
Bijlage 8: Overzicht mogelijke ontwikkelingen in de omgeving van de Stelling van Amsterdam		78
Bijlage 9: Uitvoeringsprogramma 2014-2016 Stelling van Amsterdam, provincie Noord-Holland		82
Bijlage 10: Actieplan Stelling van Amsterdam, provincie Utrecht		84
Bijlage 11: Engelstalige Samenvatting		

Samenvatting

Doel van het Managementplan

Het opstellen van een managementplan voor een werelderfgoedsite is sinds 2005 een vereiste van het Werelderfgoedcomité van UNESCO. De Stelling van Amsterdam is sinds 1996 werelderfgoed en de provincies Noord-Holland en Utrecht zijn 'siteholder', eerstverantwoordelijke, voor dit werelderfgoed. Met dit managementplan geven de siteholders aan hoe zij de komende 7 jaren willen werken aan het beheer en de bescherming van de Stelling van Amsterdam als 'culturele werelderfgoedsite'.

Werelderfgoed Stelling van Amsterdam

De Stelling van Amsterdam is een militair verdedigingswerk, aangelegd tussen 1880 en 1920. Het betreft een unieke, uitzonderlijke en monumentale verdedigingslinie van 135 kilometer lengte op gemiddeld 15 kilometer rondom Amsterdam. De 'Uitzonderlijke en Universele Waarden' (U UW's) van de Stelling van Amsterdam zijn als volgt benoemd:

1. Het unieke, samenhangende en goed bewaard gebleven, laat negentiende-eeuwse en vroeg twintigste-eeuwse hydrologische en militairlandschappelijke geheel, bestaande uit:
 - Een doorgaand stelsel van liniedijken in een grote ring om Amsterdam, Met de volgende attributen:
 - Sluizen en voor- en achterkanalen.
 - De forten, liggend op regelmatige afstand, voornamelijk langs dijken.
 - Inundatiegebieden.
 - Voormalige schootsvelden (visueel open) en verboden kringen (merendeels onbebouwd gebied).
 - De landschappelijke inpassing en camouflage van de voormalige militaire objecten.
2. Relatief grote openheid.
3. Groene en relatief stille ring rond Amsterdam.

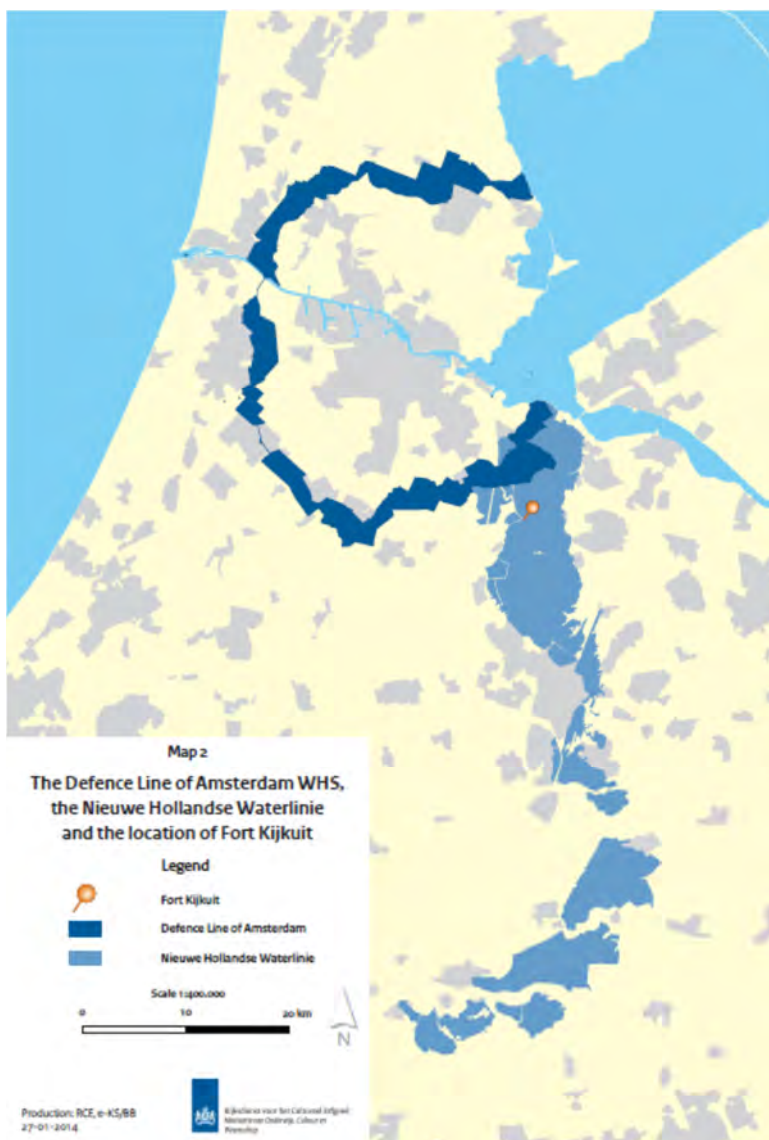
Waar de Stelling van Amsterdam oorspronkelijk is gebouwd zuiver vanuit militair oogpunt, heeft de Stelling in de loop van de decennia een andere betekenis gekregen. De Stelling is een combinatie van cultuurhistorie, recreatie en natuur, als aantrekkelijke groene zone rond de metropool Amsterdam. Ook kent de Stelling een aantal locaties waarbij gebouwen nieuwe economische en maatschappelijke functies vervullen, zoals opslag (wijn), kunst, health, leisure (sauna) en horeca/hotel.

De Stelling van Amsterdam ligt in een zeer druk en hoog dynamisch gebied. In dit gebied spelen diverse ontwikkelingen op het terrein van woningbouw, bedrijvigheid, landbouw, recreatie en toerisme, integraal waterbeheer, infrastructuur, natuur en landschap en archeologie. Al deze ontwikkelingen kunnen van invloed zijn op de Uitzonderlijke en Universele Waarden (U UW's) van de Stelling. Het managementplan geeft aan hoe de siteholders met deze ontwikkelingen omgaan.

De provincies Noord-Holland en Utrecht hebben in hun positie van siteholders twee kernopdrachten:

1. **Borgen:** Het in lijn met de criteria van UNESCO zorg dragen voor de duurzame instandhouding en het beheer van de Stelling van Amsterdam, omvattende een compleet, intact, authentiek en herkenbaar integraal verdedigingsstelsel rond Amsterdam dat model staat voor Europese verdedigingsstelsels uit de moderne periode, karakteristiek is voor de overgang in bouwstijlen en architectuur en een uiting is van de geniale technische vaardigheden van Nederlandse waterbouwkundigen.

2. **Uitdragen:** Het herkenbaar, toegankelijk en beleefbaar maken en overdragen van de uitzonderlijke universele waarden van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam aan huidige en komende generaties.

Borgen: wet- en regelgeving ruimtelijk spoor en erfgoed spoor

Voor de bescherming en het behoud van het werelderfgoed is zowel de planologische bescherming voor de Stelling als geheel, zichtlijnen en inundatievelden, als het monumenten spoor dat van toepassing is op objecten c.q. attributen van de Stelling van Amsterdam, van belang. De provincies Noord-Holland en Utrecht geven in beleidskaders, leidraden en verordeningen aan hoe wordt omgegaan met nieuwe ontwikkelingen die inbreuk kunnen maken op het werelderfgoed. In Noord-Holland wordt onderscheid gemaakt naar drie zones waarbij in de Monumentenzone geen ontwikkelingen zijn toegestaan en in de Kernzone (nee tenzij) en Stellingzone (ja mits) in beperkte mate ontwikkelingen worden toegelaten. In Utrecht geldt dat ontwikkelingen die impact hebben op de hoofdweerstandslijn, de inundatiegebieden, de schootsvelden en bijbehorende elementen en de accessen en verdedigingswerken in aanzet niet worden toegestaan.

Het Rijk (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, afgekort RCE) onderhoudt de relatie met UNESCO, stemt af met rijkspartners bij ontwikkelingen op basis van rijksbeleid en heeft regels opgesteld in het nationaal beleid (Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte). De siteholders zien er op hun beurt op toe dat het Rijk bij grootschalige ingrepen het belang van het werelderfgoed meeneemt in haar overwegingen en de effecten inzichtelijk maakt in een m.e.r./tracébesluit en/of Heritage Impact Assessment.

De gemeenten borgen de U UW's van de Stelling van Amsterdam uiteindelijk in het instrumentarium van het bestemmingsplan en handhaven met de omgevingsvergunning. Ook kunnen zij de borging regelen via het monumentenbeleid. In de structuurvisie geven de gemeenten aan hoe ze het werelderfgoed zien in hun beleid. De waterschappen doen dat op hun beurt met het waterbeheerplan, gebiedsplannen, de keur en (incidenteel) met erfgoednota's.

Organisatie

Het managementsysteem bestaat uit een samenhangend pakket van wet- en regelgeving, interventies en activiteiten en afspraken over de organisatie van het beheer en onderhoud. Voor een goede borging van de site werken de twee siteholders samen met een groot aantal partijen. De siteholders zijn op enkele objecten na niet de eigenaar van de Stelling van Amsterdam. Ook zijn zij veelal niet zelf het bevoegd gezag. De juridische borging vraagt dan ook om een goed samenspel met de andere overheden (rijk en gemeenten). Het borgen en uitdragen van de U UW van de Stelling van Amsterdam moet door de siteholders worden bereikt door samenwerking, overleg, overtuiging en/of verleiding en het maken van afspraken met andere overheden, eigenaren en beheerders van (delen van) de Stelling van Amsterdam. De siteholders hebben mede daarom de volgende rollen:

1. *Ten aanzien van het behouden en beschermen van de structuur, zichtbaarheid en beleefbaarheid:*
 - **Regelen en handhaven:** bewaker van het werelderfgoed door in het planologisch en in het monumenten spoor regels te stellen en de naleving van deze regels te bewaken en te monitoren. Regels die voor een belangrijk deel door de gemeenten worden uitgevoerd als bevoegd gezag voor bestemmingsplan en omgevingsvergunning.
 - **Coördineren:** de provincie heeft het overzicht van ontwikkelingen in de regio en stemt deze met elkaar af.
2. *Ten aanzien van het versterken en zorgen voor duurzaam beheer en onderhoud:*
 - **Verleiden:** Het verleiden van partijen om het werelderfgoed van de Stelling van Amsterdam in stand te houden. Daarbij kan ook gedacht worden aan het ondersteunen van bijvoorbeeld lokale organisaties, eigenaren en beheerders aan de hand van kennis, expertise en procesmanagement of met subsidies.
 - **Kennismakelaar:** het programmabureau Stelling van Amsterdam is het centrale punt waar praktijkervaringen worden verzameld en uitgedragen aan de hand van bijvoorbeeld thema's.
 - **Uitdragen:** Een centrale rol om over het geheel van de Stelling communicatie en educatietrajecten op te zetten en uit te (laten) voeren i.s.m. andere werelderfgoederen.
 - **Versnellen:** Het versnellen van ontwikkelingen van onderdelen van de Stelling door middel van coördinatie en financiële ondersteuning (subsidie).

Uitdragen van het werelderfgoed

Door het Programmabureau Stelling van Amsterdam wordt in de looptijd van dit managementplan veel aandacht besteed aan het beleefbaar en toegankelijk maken van de Stelling van Amsterdam voor omwonenden, recreanten en toeristen. Hiertoe worden tal van communicatie- en

educatieproducten ontwikkeld, zoals: het ontwikkelen van drie bezoekerscentra, de website www.stellingvanamsterdam.nl, evenementen, het interactief fortenspel en diverse leskisten. De siteholders treden op als kennismakelaar door praktijkervaringen te verzamelen en actief uit te dragen (via websites en informatiebijeenkomsten) naar betrokken partijen. Het Rijk (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) draagt via haar bijdrage aan het werelderfgoedpodium en in andere samenwerkingsprojecten bij aan de educatieve informatievoorziening over de Stelling van Amsterdam.

Behoud en beheer van het werelderfgoed

De beide siteholders richten zich op zowel de integrale structuur van de linie als op de afzonderlijke elementen en objecten (attributen). Dit proces bestaat uit de volgende fasen, waarbij niet altijd de siteholder zelf een leidende rol heeft:

- **Inventariseren** van de huidige conditie op basis van onderzoek naar de beheer- en onderhoudstatus van de structuur en objecten. Onder meer het verrichten van onderzoek naar de staat van kleinere elementen en objecten en landschapselementen, de staat van de forten en de economische potentie voor herbestemming;
- Het treffen van **beschermings- en herstelmaatregelen**. Naast het wettelijk instrumentarium nemen de siteholders maatregelen op het vlak van passief beheren, consolideren en restaureren. De siteholders hebben hun activiteiten vastgelegd in een uitvoeringsprogramma c.q. actieplan;
- **Duurzaam beheer**: het stimuleren en ondersteunen van beherende en exploiterende partijen (forteigenaren, beheerders en exploitanten) bij het maken van de beheer- en onderhoudsplannen gericht op een duurzaam beheer. Ook wordt hiermee bijgedragen aan de herontwikkeling, de herbestemming en het hergebruik, na afronding van eventuele herstelwerkzaamheden. Doel is het vermaatschappelijken van duurzaam beheer (breed draagvlak daarvoor vinden bij andere partijen).
- **Monitoring**: De siteholders dragen elke zes jaar zorg voor de periodieke rapportage over de stand van zaken van het werelderfgoed richting UNESCO. Daarin wordt onder meer gekeken naar de ontwikkelingen, inclusief cumulatieve van kleinschalige ingrepen, die zich in de omgeving manifesteren. In voorbereiding is de ontwikkeling van een monitoring systematiek van de bouwkundige staat van alle objecten van de Stelling van Amsterdam. In Noord-Holland is onderzoek gedaan naar de consolidatiebehoefte van kleine objecten. Daarnaast is in Noord-Holland en Utrecht met een Kansenskaart c.q. Waardenmeter in kaart gebracht in welke mate de forten de potentie hebben om herontwikkeld te worden. Belangrijke monitoringsinformatie wordt aanvullend verkregen uit de kennisdossiers die met diverse betrokken partijen (zoals terreinbeheerders, eigenaren en exploitanten) worden uitgewerkt.

Omgaan met externe factoren

Verschillende factoren kunnen van invloed zijn op de uitzonderlijke universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Denk daarbij aan ontwikkelingen op het vlak van wonen, bedrijvigheid, agrarisch gebruik, recreatie en toerisme, integraal waterbeheer, infrastructuur en verkeer, natuur en landschap en de cumulatieve van meerdere (kleine) ingrepen. Beide siteholders en RCE spannen zich in om via onderstaande benaderingswijze de mogelijke impact van deze ontwikkelingen in of nabij de Stelling van Amsterdam in goede banen te leiden:

- **Signaleren**: Het vroegtijdig signaleren van relevante ontwikkelingen, zowel bedreigingen als kansen, om zo tijdig zicht te krijgen op de mogelijke impact, alternatieven en te treffen maatregelen ter bescherming en behoud van de Stelling van Amsterdam.
- **Voorkomen**: Het voorkomen dat zich ontwikkelingen met een negatieve impact op de Uuw van de Stelling van Amsterdam manifesteren. In de regel geldt daarbij dat de beide provincies ontwikkelingen die een negatieve impact hebben op de Uuw van de Stelling van Amsterdam

uitsluiten c.q. niet toestaan. Een mogelijk alternatief is het verplaatsen van een voorgenomen ontwikkeling naar een plek waar er geen impact op de Uuw van de Stelling van Amsterdam optreedt.

- **Inpassen:** Het zodanig inpassen van ontwikkelingen dat er geen of een aanvaardbare impact optreedt in relatie tot de Stelling van Amsterdam. Dit vraagt steeds om maatwerk en kan onder meer inhouden dat de ontwikkelingen anders of beperkter worden uitgevoerd, verdiept of ondergronds worden aangelegd, of dat er extra aandacht is voor de landschappelijke inbedding.
- **Versterken:** Het benutten van ontwikkelingen voor het verder versterken (herkenbaar maken) van de Uuw van de Stelling van Amsterdam. Dit geldt zowel voor de structuur, als de zichtbaarheid en beleefbaarheid.

Uitvoeringsactiviteiten

Beide siteholders voeren regelmatig overleg met betrokken partijen (gemeenten, eigenaren, beheerders etc.) over de implementatie van de maatregelen uit dit managementplan. Meer dan in het verleden zijn de provincies Noord-Holland en Utrecht van plan om samen te werken in de programmering van activiteiten in de Stelling van Amsterdam. Streven is om in de loop van 2016 te werken aan de afstemming van de uitvoeringsprogramma's van beide siteholders voor de periode 2017-2020. Vorm en inhoud zijn afhankelijk van de voortgang en inzichten in de koppeling van de Werelderfgoed site Stelling van Amsterdam aan de beoogde Werelderfgoed site Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Voor het Noord-Hollandse deel van de Stelling van Amsterdam wordt momenteel (2014) gewerkt met een meerjarig uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2014-2016. Dit uitvoeringsprogramma is onder meer gericht op het afronden van lopende activiteiten uit eerdere uitvoeringsprogramma's, het versterken van de marketing van de Stelling van Amsterdam, het herontwikkelen van minimaal twee forten en bijdragen aan restauratie en herstel van forten. Daarnaast is het uitvoeringsprogramma gericht op het bij elkaar krijgen en delen van kennis in relatie tot bijvoorbeeld het beheer en onderhoud. Utrecht is voornemens om aanvullend op het Agenda Vitaal Platteland (AVP) programma Utrecht West een specifiek op de waterlinies Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam gericht uitvoeringsprogramma op te stellen. Utrecht heeft voor de periode 2014 – 2016 een voorlopig Actieplan opgesteld. Deze acties bestaan onder meer uit het actueel houden van de Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen (inclusief handreiking), het voeren van overleg met de gemeente De Ronde Venen over borging in de structuurvisie, het vaststellen van de Ruimtelijke Agenda en het opstellen van de Culturele Agenda en het stimuleren van goed beheer door lokale eigenaren van terreinen, objecten en forten en een bijdrage verlenen aan het realiseren van de recreatieve infrastructuur rond Fort Abcoude.

Financiering

Siteholders faciliteren eigenaren bij het bij elkaar te krijgen van geldstromen en ontwikkelen van financieringsconstructies. Daarnaast stellen de provincies ook zelf subsidies beschikbaar. Ook vanuit het Rijk (Visie Erfgoed en Ruimte - VER) worden middelen beschikbaar gesteld voor een aantal samenwerkingsprojecten, waarbij het Rijk in totaal € 383.750,- bijdraagt. De financiële inzet van de siteholders voor de periode 2014 tot en met 2016 bestaat uit:

- inzet van middelen Noord-Holland: 13,6 miljoen euro provinciale middelen Noord-Holland voor afronden lopende activiteiten, subsidieregelingen, cofinanciering bij de restauratie van twee forten en andere werkzaamheden;
- inzet van middelen Utrecht: € 34.000,- voor realisatie toeristisch opstappunt Fort Abcoude;
- inzet van provinciale menskracht als onderdeel van de apparaatskosten van de beide provincies.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding managementplan

Het opstellen van een managementplan is sinds 2005 een vereiste van het Werelderfgoedcomité van UNESCO. Binnen Nederland is de Stichting Werelderfgoed.nl de opdrachtgever voor de managementplannen. Deze managementplannen richten zich op het in stand houden van de uitzonderlijke en universele waarde van door UNESCO erkende werelderfgoederen. Het gaat daarbij zowel om het beschermen, behouden, duurzaam onderhouden en beheren van het werelderfgoed, als het op adequate wijze inpassen van nieuwe ontwikkelingen. Ook is het van belang dat de uitzonderlijke en universele waarden van het werelderfgoed worden uitgedragen naar de samenleving.

Nederland kent tien werelderfgoederen; sterk verschillende sites met stuk voor stuk unieke universele waarden. Het Rijk heeft het belang van deze werelderfgoederen opgenomen in de Visie Erfgoed en Ruimte en geborgd in het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro). De Stichting Werelderfgoed.nl laat, in opdracht van het Ministerie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, managementplannen opstellen voor alle Nederlandse sites op de UNESCO Werelderfgoedlijst. In de afgelopen drie jaar zijn managementplannen opgesteld voor: Droogmakerij De Beemster, Schokland, Woudagemaal en Rietveld Schröderhuis.

De Stelling van Amsterdam is sinds 1996 opgenomen op de Lijst van Werelderfgoed van UNESCO, als tweede Nederlandse werelderfgoed. Zoals ieder werelderfgoed is ook de Stelling van Amsterdam uniek. De erkenning als werelderfgoed houdt in dat de Stelling van Amsterdam uitzonderlijke en universele waarden (U UW) kent die deze status rechtvaardigen. UNESCO beargumenteerde de Werelderfgoed status van de Stelling van Amsterdam als volgt:

Justification UNESCO (1996)

The Committee decided to inscribe the nominated property on the basis of cultural criteria (ii), (iv) and (v) considering that the site is of outstanding universal value as it is an exceptional example of an extensive integrated defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the later 19th century. It is also notable for the unique way in which the Dutch genius for hydraulic engineering has been incorporated into the defences of the nation's capital city.

De provincies Noord-Holland en Utrecht voeren als siteholders de regie op het beschermen, duurzaam onderhouden en beheren en het herkenbaar, toegankelijk en beleefbaar maken en overdragen van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam. De beide siteholders stellen gezamenlijk het managementplan vast. Het managementplan is opgesteld in overleg en samenwerking met de partijen die een rol spelen in het beschermen en behouden van de uitzonderlijke en universele waarden (U UW).

1.2 Doel van het managementplan

De beide siteholders beogen met het plan duidelijkheid te bieden over wat de siteholders de komende jaren gaan doen om de U UW van het Werelderfgoed te behouden en te beschermen. Het plan geeft ook aan hoe de siteholders daarbij omgaan met de wensen en de belangen, de activiteiten en de rollen van betrokken partijen in het gebied van de Stelling van Amsterdam.

Uit de status van de Stelling van Amsterdam als werelderfgoed, met als meest recente grondslag de Engelstalige "draft version" van het (Retrospective) Statement of Outstanding Universal Values (RSOUV)¹, volgen in grote lijnen twee kernopdrachten voor de beide siteholders:

1. Het in lijn met de criteria van UNESCO zorg dragen voor de duurzame instandhouding en het beheer van de Stelling van Amsterdam, omvattende een compleet, intact, authentiek en herkenbaar integraal verdedigingsstelsel rond Amsterdam. Ze staat model voor Europese verdedigingsstelsels uit de moderne periode en is karakteristiek voor de overgang in bouwstijlen en architectuur. De Stelling van Amsterdam is een uiting van de geniale technische vaardigheden van Nederlandse waterbouwkundigen.
2. Het herkenbaar, toegankelijk en beleefbaar maken en overdragen van de uitzonderlijke universele waarden van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam aan huidige en komende generaties.

Doel van dit managementplan is het borgen van de uitzonderlijke en universele waarden voor huidige en toekomstige generaties. Daarbij worden de activiteiten voor de komende 7 jaren benoemd. Het gaat daarbij om:

- Het inventariseren en in beeld brengen (monitoren) van de ontwikkelingen en mogelijke bedreigingen voor behoud en bescherming van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam;
- Het benoemen van passende en uitvoerbare acties en maatregelen om deze ontwikkelingen en mogelijke bedreigingen zodanig in goede banen te leiden dat het behoud en de bescherming van de Stelling van Amsterdam in de komende 7 jaar duurzaam kan worden geborgd;
- Het verkrijgen van draagvlak bij partijen voor het doorvoeren van de in het managementplan opgenomen maatregelen.

Het managementplan is er op gericht het beheer, de bescherming, het behoud en het onderhoud van de uitzonderlijke en universele waarden van het Werelderfgoed de Stelling van Amsterdam duurzaam te verankeren. Onderdeel van het beheer is het tijdig anticiperen en vinden van passende oplossingen voor ontwikkelingen en mogelijke bedreigingen die zich rond en in het gebied en de gebouwen van de Stelling van Amsterdam manifesteren. Deze ontwikkelingen en mogelijke bedreigingen zijn een eerste keer beschreven in het "Gebiedsdocument Werelderfgoed Stelling van Amsterdam 2007-2013". De Stelling van Amsterdam ligt in een gebied met een hoge dynamiek. Vele actoren maken op verschillende wijze gebruik van (delen) van de Stelling van Amsterdam en de directe omgeving.

Van belang voor de uitvoerbaarheid is ook dat het een gedragen managementplan betreft dat bestuurlijk is vastgesteld en waarover commitment is verkregen bij betrokken partijen. De beide siteholders zijn, op Fort Uitermeer en Fort Vijfhuizen na, namelijk zelf geen eigenaar van de Stelling van Amsterdam of delen ervan zoals de forten of afzonderlijke objecten. Ook zijn de beide siteholders voor een adequate bescherming van de uitzonderlijke en universele waarden ten dele afhankelijk van het instrumentarium van andere overheden. Dit maakt dat de beide siteholders het managementplan in overleg en samenwerking met diverse partijen hebben opgesteld en ook uit (gaan) voeren:

- Partijen, zoals eigenaren, belangengroepen en beheerders, die een rol spelen bij het beschermen, behouden, duurzaam onderhouden, beheren en uitdragen van het werelderfgoed.

¹ In deze verklaring zijn de uitzonderlijke en universele waarden op grond waarvan de werelderfgoed status van UNESCO is verkregen formeel vastgelegd. De eis een dergelijke verklaring te hebben is vastgelegd in de revisie van de Operational Guidelines in 2005 en sinds 2007 verplicht voor alle (bestaande en nieuwe) sites.

- Partijen, zoals andere overheden, die een rol spelen bij het zodanig invullen van nieuwe gebruiksfuncties of omgaan met externe ontwikkelingen dat de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam niet in het geding komen.

1.3 Aanpak managementplan

Voor een managementplan (MP) geldt geen vast stramien. In dit managementplan is uitgegaan van de operational guidelines van UNESCO en de 'practical guide' van Birgitta Ringbeck. In deze practical guide wordt nog gesproken over "statement of significance", maar dat is inmiddels vervangen door "statement of outstanding universal value". Het managementplan voor de Stelling van Amsterdam is opgesteld in lijn met de eisen van de operational guidelines van UNESCO.

Duurzame instandhouding en duurzaam beheer van de Stelling van Amsterdam omvat zowel het behoud van de integrale structuur van de ringvormige verdedigingslinie, als de vele grote en kleinere objecten die gezamenlijk de Stelling van Amsterdam vormen. De in het managementplan opgenomen maatregelen zijn gebaseerd op de bestaande wettelijke kaders en plannen en de daaruit voortkomende procedures, regelingen en eisen. Hoewel het managementplan in eerste instantie is gericht op bescherming van het werelderfgoed, is het niet de bedoeling om ontwikkelingen in en rond de Stelling van Amsterdam op slot te zetten. Het plan gaat zowel in op maatregelen gericht op het dagelijks beheer van de uitzonderlijke en universele waarden, als op de maatregelen gericht op het verantwoord omgaan met externe invloeden en inpassen van ontwikkelingen. In het managementplan is dat vertaald in onderstaande opgaven:

1. Borgen van het werelderfgoed in wet- en regelgeving (hoofdstuk 3)
2. Adequaet inrichten van de organisatie (hoofdstuk 4)
3. Dagelijks beheer en behoud van het werelderfgoed (hoofdstuk 5)
4. Uitdragen van de waarden van het werelderfgoed (hoofdstuk 6)
5. Omgaan met externe invloeden (hoofdstuk 7)
6. Financiering van activiteiten (hoofdstuk 8)

De benodigde informatie voor het uitwerken van het managementplan is verkregen via deskresearch, gesprekken en werksessies met betrokken partijen, zoals: Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Landschap Noord-Holland, gemeenten, hoogheemraadschappen, Rijk, private ondernemingen en groepen vrijwilligers. Voorafgaande aan de gesprekken en werksessies is een krachtenveldanalyse opgesteld ter beoordeling van de rol, positie en mogelijke inbreng van alle betrokkenen en belanghebbenden rond het behouden en ontwikkelen van de werelderfgoed site. Vanuit krachtenveldanalyse, gesprekken en werksessies is een beeld verkregen van de opgaven ter behoud, bescherming en beheer van de Stelling van Amsterdam en de rol en positie van betrokken partijen en het draagvlak voor maatregelen.

Het managementplan is opgesteld door LandKracht/NC Advies in samenwerking met vertegenwoordigers van de provincies Noord-Holland en Utrecht, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de Stichting Werelderfgoed.nl. De provincie Noord-Holland trad op basis van eerdere afspraken op als coördinator van de begeleidingsgroep.

1.4 Status van het managementplan

De verantwoordelijkheid voor een gereed en vastgesteld managementplan dat voldoet aan de voorwaarden van het Werelderfgoedcomité van UNESCO berust bij de Nederlandse Staat, Omdat de uitvoering voor de bescherming is neergelegd bij de siteholders, zijnde de provincies Noord-Holland en Utrecht, hebben de siteholders een belangrijke rol in het uitdragen en uitvoeren van de in het managementplan opgenomen maatregelen.

Het managementplan is, na vaststelling door Gedeputeerde Staten, primair een zelfbindend plan voor de beide siteholders. Het managementplan kent daarmee geen directe doorwerking naar andere overheden, private partijen, eigenaren en gebruikers/exploitanten. Na vaststelling wordt het managementplan naar het Werelderfgoedcomité van UNESCO gestuurd om te worden opgenomen in het dossier van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam.

1.5 Looptijd van het managementplan

Veelal wordt een managementplan opgesteld voor een periode van 10 jaar. Er zijn drie redenen waarom hiervan voor dit managementplan van wordt afgeweken:

- Het Werelderfgoed bevindt zich in een zeer dynamisch gebied, waardoor een kortere termijn focus gewenst is.
- De Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) staat op de voorlopige (tentatieve) lijst van potentiële Werelderfgoed sites. Streven is om de NHW als uitbreiding van de Stelling van Amsterdam voor te dragen bij UNESCO. Op welke wijze dit wordt gedaan en wanneer wordt de komende jaren duidelijk.
- De strategische ruimtelijke plannen (Structuurvisies) van de provincies Noord-Holland en Utrecht kennen een doorlooptijd van 10 jaar en zijn recent vastgesteld (2010, resp. 2013). Met een doorlooptijd van 6 jaar loopt het Managementplan mee in het tijdpad van de "oudste structuurvisie", welke over uiterlijk 6 jaar wordt vervangen.

Dit managementplan richt zich op de periode 2015-2020. In het managementplan zijn gegeven deze looptijd ook met name die ontwikkelingen (kans of bedreiging) meegenomen waarvan aannemelijk is dat die zich in de komende 6 jaar manifesteren.

1.6 Reikwijdte en begrenzing

Het managementplan richt zich uitsluitend op de Stelling van Amsterdam, zoals die is opgenomen en begrensd in het dossier Werelderfgoed Stelling van Amsterdam bij UNESCO. Op 10 januari 2014 is ter verduidelijking van de begrenzing de "Clarification of the boundary of the World Heritage Site Defence Line of Amsterdam" aan UNESCO toegestuurd.

2 Werelderfgoed Stelling van Amsterdam

2.1 UNESCO criteria, integriteit en authenticiteit

2.1.1 Locatie en afbakening

Naam	Werelderfgoed Stelling van Amsterdam
Datum inschrijving werelderfgoed	1996
Criteria UNESCO	(ii), (iv) and (v)
Omvang grondgebied	17.572.755 ha (o.b.v. SoOUV)
Siteholders	Provincies Noord-Holland en Utrecht
Referentie	759

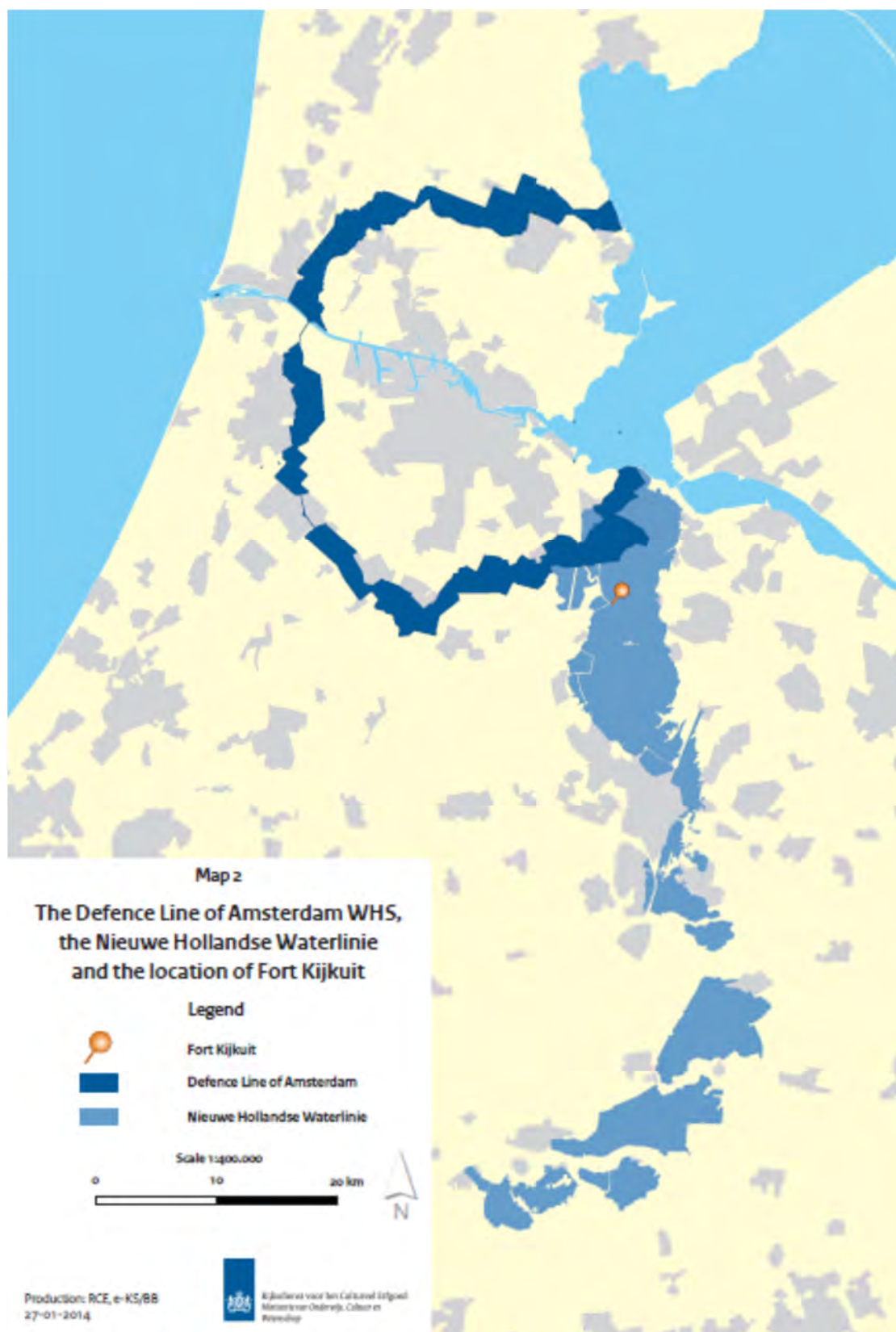
Het managementplan hanteert de begrenzing als opgenomen in het dossier Werelderfgoed Stelling van Amsterdam bij UNESCO en de in aanvulling daarop op 10 januari 2014 aan UNESCO toegestuurde "Clarification of the boundary of the World Heritage Site Defence Line of Amsterdam".

Recent is de begrenzing verduidelijkt. Dit was noodzakelijk omdat enkele stellingobjecten (Batterij bij het Gein) abusievelijk niet waren meegenomen in de oorspronkelijke begrenzing, in combinatie met enkele kleinere correcties van de exacte begrenzing van de werelderfgoedsite. Ook was in de oorspronkelijke begrenzing c.q. in het nominatiedossier abusievelijk het Fort Kijkuit opgenomen dat formeel en functioneel geen onderdeel uitmaakt van de Stelling van Amsterdam.

De bijgestelde begrenzing, inclusief onderstaande kaart, zijn op 10 januari 2014 toegezonden aan UNESCO als "Clarification of the boundary of the World Heritage Site Defence Line of Amsterdam". Er is nog geen formele reactie van UNESCO waarin deze "Clarification of the boundary" wordt aanvaard.

De provincie Noord-Holland blijft ook na met de correctie, zoals opgenomen in de "Clarification of the boundary" in haar beleid op enkele marginale onderdelen afwijken van de formeel bij UNESCO aangegeven begrenzing. Het betreft onder meer enkele objecten die buiten de bij UNESCO aangegeven zone van de Stelling van Amsterdam liggen maar er wel een functionele relatie mee hebben. Ook blijven er enkele in omvang kleinere afwijkingen van de begrenzing bestaan, bijvoorbeeld omdat de provincie in haar ruimtelijk beleid een net iets ruimere functionele afbakening en daarmee begrenzing van de Stelling van Amsterdam hanteert.

De kaart behorende bij de "Clarification of boundary" met daarop de formele begrenzing van de Stelling van Amsterdam staat (bladvullend) op de volgende pagina.

2.1.2 UNESCO criteria en Statement of Outstanding Universal Value

Op 6 december 1996 is door The World Heritage Committee van de UNESCO de Stelling van Amsterdam toegevoegd aan de lijst van werelderfgoederen. Dit is gebeurd op grond van de navolgende internationaal ontwikkelde culturele criteria. Deze criteria vormen ook de basis voor meest recente Engelstalige *draft version* van de 'Retrospective Statement of Outstanding Universal Value' (RSOUV), waarvan wordt beoogd deze in 2015 vast te stellen:

- *Criterion (ii): The Stelling van Amsterdam is an exceptional example of an extensive integrated European defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the late 19th century. It is part of a continuum of defensive measures that both anticipated its construction and were later to influence some portions of it immediately before and after World War II.*
- *Criterion (iv): The forts of the Stelling are outstanding examples of an extensive integrated defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the later 19th century. It illustrates the transition from brick construction in the 19th century to the use of reinforced concrete in the 20th century. This transition, with its experiments in the use of concrete and emphasis on the use of unreinforced concrete, is an episode in the history of European architecture of which material remains are only rarely preserved.*
- *Criterion (v): It is also notable for the unique way in which the Dutch genius for hydraulic engineering has been incorporated into the defences of the nation's capital city.*

2.1.3 Integriteit en authenticiteit van de site

In de (RSOUV) staan de onderstaande passages over integriteit en authenticiteit:

- **Integrity:** *The Stelling van Amsterdam and its individual attributes are a complete, integrated defence system. The defence works have not been used for military purposes for the past four decades. As the surrounding area was a restricted military zone for many decades, its setting has been preserved through planning development control, although it could in the future be vulnerable to development pressures. The ring of forts make up a group of connected buildings and other structures whose homogeneity and position in the landscape have remained unchanged and distinguishable in all its parts. They form the main defence line together with the dikes, line ramparts, hydraulic properties, forts, batteries and other military buildings, and the structure of the landscape.*
- **Authenticity:** *The fortifications have been preserved as they were designed and specified. The materials and building constructions used have also remained unchanged. Repair in arrears applies in some cases. No parts of the Stelling van Amsterdam have been reconstructed. The Outstanding Universal Value is expressed in the authenticity of the design (the typology of forts, sluices, batteries, line ramparts), of the specific use of building materials (brick, unreinforced concrete, reinforced concrete), of the workmanship (meticulous construction apparent in its constructional condition and flawlessness), and of the structure in its setting (as an interconnected military functional system in the man-made landscape of the polders and the urbanised landscape). The Stelling van Amsterdam is a coherent man-made landscape, one in which natural elements such as water and soil have been incorporated by man into a built system of engineering works, creating a clearly defined landscape.*

2.2 De Stelling van Amsterdam; een kwalitatieve beschrijving

In het nominatiedossier van de Stelling van Amsterdam wordt onderscheid gemaakt naar de integrale structuur van de verdedigingslinie, inclusief de ligging en gebruikmaking van het omliggende landschap, en de afzonderlijke objecten (attributen), die gezamenlijk en in samenhang met elkaar de Stelling van Amsterdam vormen.

De Stelling van Amsterdam is een militair verdedigingswerk, aangelegd tussen 1880 en 1920. Het betreft een unieke, uitzonderlijke en monumentale verdedigingsring van 135 kilometer lengte op gemiddeld zo'n 15 kilometer in de omtrek van Amsterdam. Dit werelderfgoed bestaat uit een

complex van objecten, waaronder vele dijken, dammen en sluizen, terreinen die onder water konden worden gezet (inundatievelden), 44 forten met daartussen liggende schootsvelden en vele kleinere waterstaatkundige, aardkundige en (militaire) kunstwerken.

2.2.1 *Schets op hoofdlijnen*

De Stelling van Amsterdam is UNESCO Werelderfgoed vanwege de unieke wijze waarop, met gebruikmaking van de karakteristieken van het omringende landschap en door middel van inundatie, de verdediging van Amsterdam werd vormgegeven. Het vanuit UNESCO toekennen van de werelderfgoed status is een middel om het doel te bereiken dat de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam worden veiliggesteld en behouden blijven voor huidige en toekomstige generaties.

Doordat de schootsvelden en inundatievlakken binnen de begrenzing van de Stelling van Amsterdam vallen kent het werelderfgoed een doorsnede die varieert van 250 tot 5.000 meter. De Stelling van Amsterdam omvat 17.572,755 hectare en ligt op het grondgebied van twintig gemeenten en de twee provincies Noord-Holland en Utrecht en in het werkgebied van drie verschillende Hoogheemraadschappen. De Stelling van Amsterdam telt circa 20 rijksmonumenten (voornamelijk in het Utrechtse deel) en 125 provinciale (Noord-Hollandse) monumenten. Het is een verdedigingsring die optimaal gebruik maakt van het karakteristieke landschap ter verdediging van de hoofdstad Amsterdam tegen invallen van buiten; een ring die is aangelegd met optimale gebruikmaking van de Nederlandse hydrologische expertise en kennis van ingenieurs.

Naast haar cultuurhistorische waarden is de Stelling van Amsterdam uniek door haar landschappelijke openheid en schoonheid midden in een voor overgrote delen sterk verstedelijkte en hoog dynamische omgeving. Op zo'n 15 tot 25 kilometer afstand van het centrum van Amsterdam ligt deze relatief open en stille landschapszone met ingenieuze militaire en waterstaatkundige bouw- en kunstwerken, die zich tevens leent voor recreatief medegebruik.

De Stelling van Amsterdam heeft deels overlap met het UNESCO Werelderfgoed Droogmakerij De Beemster en met de Nieuwe Hollandse Waterlinie (geplaatst op de voorlopige Nederlandse lijst van UNESCO Werelderfgoederen).

2.2.2 *Ontstaan*

De Stelling van Amsterdam is door het voormalige Ministerie van Oorlog aangelegd in een periode van grote militaire onrust in Europa. Door het gebruik van modern geschut (brisantgranaat) in de Frans-Pruisische oorlog (1870-1871) kwam het besef om de verdediging van Nederland anders vorm te geven. Tot dan toe werd vertrouwd op de verdediging met de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In de Vestingwet van 1874 werd de aanleg van de Stelling van Amsterdam vastgelegd. In 1896 werd de Inundatiewet van kracht. Hierin werd het stellen van inundaties (verdediging door middel van onder water zetten van land), de beschadiging van particuliere eigendommen en de schadevergoeding daarvan wettelijk geregeld.

Vooruitlopend op het ontwerp van de gehele linie begon de bouw in 1881 met het Fort bij IJmuiden, ter verdediging van het Noordzeekanaal. In 1886 werd het fort bij Abcoude opgeleverd. Tussen 1886 en 1894 werden de aardwerken van andere forten uitgevoerd en vonden aanpassingen in het ontwerp plaats, zoals de beslissing om in de Haarlemmermeerpolder een Slaperdijk te ontwikkelen. Elders werd gebruik gemaakt van bestaande dijken. De metamorfose van alle aangelegde aardwerken naar verdedigbare aardwerken werd in de periode 1894-1897 uitgevoerd. Tegelijkertijd werden de inundatiemiddelen en andere infrastructuur zoals gemeenschapswegen aangelegd, hetgeen in 1896 grotendeels voltooid was. Van 1902 tot 1908 werden ook diverse betonnen nevenbatterijen gebouwd als aanvulling en vervanging van geplande

aarden batterijen. Deze nevenbatterijen waren tussen de forten aangelegd om het zware geschut te verspreiden over het terrein en daardoor minder kwetsbaar te maken.

2.2.3 Beschrijving van de uitzonderlijke en universele waarden

De Stelling van Amsterdam fungeert als relatief groene en stille ring rondom de hoofdstad door de beleving van rust, ruimte en groen, recreatiemogelijkheden en cultuurhistorie. In de RSoOuv zijn als 'Uitzonderlijke en Universele Waarden' (Uuw's) van de Stelling van Amsterdam benoemd:

1. Het unieke, samenhangende en goed bewaard gebleven, laat negentiende-eeuwse en vroeg twintigste-eeuwse hydrologische en militairlandschappelijke geheel, bestaande uit:
 - Een doorgaand stelsel van liniedijken in een grote ring om Amsterdam;
 - Met de volgende attributen:
 - Sluizen en voor- en achterkanalen;
 - De forten, liggend op regelmatige afstand, voornamelijk langs dijken;
 - Inundatiegebieden;
 - Voormalige schootsvelden (visueel open) en verboden kringen (merendeels onbebouwd gebied);
 - De landschappelijke inpassing en camouflage van de voormalige militaire objecten;
2. Relatief grote openheid;
3. Groene en relatief stille ring rond Amsterdam.

De Stelling van Amsterdam bestaat uit een groot samenhangend gebied en een aantal vrij liggende forten zoals Pampus, Durgerdam, Diemerdam, IJmuiden, Fort Heemstede en de Voorstelling bij Vijfhuizen.

UNESCO gaat er van uit dat rond elk werelderfgoed een bufferzone wordt vastgesteld om de site daarmee te beschermen tegen externe invloeden. Voor de Stelling van Amsterdam is geen bufferzone vastgesteld. De omliggende gebieden bestaande uit schootsvelden en inundatievlakten zijn als integraal onderdeel van het werelderfgoed opgenomen en daarmee is de noodzaak van het aanwijzen van een afzonderlijke bufferzone komen te vervallen.

2.2.4 Cultuurhistorische betekenis

De Stelling van Amsterdam is een voorbeeldige, complete uitwerking van het militair-historisch denken van rond 1900. Uniek vanwege de relatieve gaafheid van deze waterlinie in een hoogdynamische, stedelijke omgeving. In de loop der jaren zijn de meeste forten, de gebouwen en andere onderdelen van de Stelling van Amsterdam grotendeels herkenbaar gebleven en gerestaureerd. Ook de verdedigingswerken zijn grotendeels bewaard gebleven zoals ze oorspronkelijk zijn ontworpen en uitgevoerd. Het waterlinieprincipe was gebaseerd op het tijdelijk onder water zetten van een gebied om het achterliggende land te beschermen tegen een

oprukkende vijand. In Europa zijn weinig van dergelijke, grotendeels intacte, verdedigingslijnes terug te vinden in het huidige landschap.

2.2.5 *Landschappelijke en waterhuishoudkundige betekenis*

Sinds de 16^e eeuw is in Nederland gebruik gemaakt van de expertise op het vlak van waterbeheer om verdedigingssystemen op te zetten. Bij het ontwerpen is daarmee voortgebouwd op het bestaande watersysteem. Er hoefden soms maar kleine aanpassingen aan het watersysteem te worden gedaan om een gebied (tijdelijk) te inunderen en zo een verdedigbare zone te creëren. De forten liggen vaak op die delen die zwaarder verdedigd moesten worden omdat ze door een hogere ligging moeilijk te inunderen waren of ter verdediging van wegen, spoorwegen en/of waterwegen die daar lagen (accessen). Het te inunderen gebied werd opgedeeld in verschillende inundatievlakken. Ieder inundatievlak kende zijn eigen werken, waterlopen, in- en uitlaatsluisjes en dijkjes. Mede dankzij de Kringenwet, een wet die er op was gericht bepaalde vormen van bebouwing in de schootvelden van de Stelling van Amsterdam uit te sluiten, is de stellingzone voor een belangrijk deel onbebouwd gebleven. Landschappelijk gezien heeft de Stelling van Amsterdam in de laatste decennia vooral de betekenis gekregen van een groene rustige zone als een groene buffer rondom de stad Amsterdam.

2.2.6 *Functionele betekenis als verdedigingslinie*

De forten werden gebouwd op strategische locaties waar wegen, spoorwegen of waterwegen de verdedigingslijn doorsneden (accessen). De forten markeren een belangrijk punt in de mondiale ontwikkeling van de militaire bouwkunst. Ze markeren de verschuiving van het gebruik van baksteen (Montalembert traditie) naar een voorkeur voor staal en beton (zoals in de Maginot en Atlantik Wall versterkingen). Ook de combinatie van forten met vaste opstelpunten voor verdediging met de inzet van mobiele artillerie was vooruitstrevend op het moment van de bouw.

2.2.7 *Externe invloeden*

In en om het gebied van de Stelling van Amsterdam spelen diverse voornamelijk economische ontwikkelingen op het terrein van woningbouw, bedrijvigheid, landbouw, recreatie en toerisme, integraal waterbeheer, infrastructuur, natuur en landschap en archeologie. Ontwikkelingen die mogelijk impact op de uitzonderlijke en universele waarden kunnen hebben. Het gaat hier om ontwikkelingen die een bedreiging kunnen vormen voor de uitzonderlijke en universele waarden

van de Stelling van Amsterdam. In hoofdstuk 5 wordt ingegaan op de benodigde maatregelen voor het behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam. In hoofdstuk 7 wordt specifiek op de ontwikkelingen ingevolge externe invloeden ingegaan en de opgaven die daaruit voortvloeien voor de siteholders gericht op het beschermen van de U UW's van de Stelling van Amsterdam.

2.2.8 *Functionele veranderingen in het (duurzaam) gebruik door de jaren*

Waar de Stelling van Amsterdam oorspronkelijk is gebouwd zuiver vanuit militair oogpunt, heeft deze in de loop van de decennia een andere functie en betekenis gekregen. Momenteel kent de Stelling van Amsterdam de betekenis van een combinatie van cultuurhistorie, recreatie en natuur, als aantrekkelijke groene zone rond de metropool Amsterdam. Ook kent de Stelling van Amsterdam een aantal locaties waarbij gebouwen worden ingezet voor economische en maatschappelijke functies, zoals opslag (wijn), kunst, health, leisure (sauna) en horeca. Diverse van deze locaties en gebouwen zijn publiek toegankelijk. Hiermee wordt bijgedragen aan de beleving van het werelderfgoed in een nieuwe functionele context.

2.2.9 *Relatie met Werelderfgoed Droogmakerij De Beemster*

Bijzonder is de geografische overlap van twee Werelderfgoederen Stelling van Amsterdam en Droogmakerij De Beemster. Van de in totaal 44 fortten liggen er 5 in deze droogmakerij, inclusief

hun schootsvelden, zichtlijnen en inundatievlakten en een inundatiesluis. Voor beide werelderfgoederen zijn de unieke en universele waarden en daarmee de (uitgewerkte) kernkwaliteiten op onderdelen verschillend. In een aantal gevallen kan dat tot een verschillende benaderingswijze leiden bij inpassing van

ruimtelijke ontwikkelingen.

2.2.10 *Relatie met Nieuwe Hollandse Waterlinie*

De Stelling van Amsterdam overlapt in het oostelijk deel met onderdelen van de (wat oudere) Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW). De NHW en Stelling van Amsterdam maakten immers gebruik van hetzelfde watersysteem en onderdelen van de NHW zijn aangepast om onderdeel te kunnen uitmaken van de Stelling van Amsterdam. De NHW is sinds 12 november 2010 opgenomen op de voorlopige lijst van werelderfgoederen met als voorstel om als uitbreiding van het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam voorgedragen te worden. Het nominatiedossier voor de NHW moet nog worden opgesteld.

3 Borgen in regelgeving: wettelijke en beleidsmatige kaders

3.1 UNESCO

Met de ondertekening van het UNESCO-verdrag in 1992 heeft de Staat der Nederlanden zichzelf verplicht tot het beschermen en in stand houden van de binnen de begrenzing van het Koninkrijk gelegen werelderfgoederen. Een lidstaat is verplicht ruimtelijke ontwikkelingen die gevolgen kunnen hebben voor (het behoud van) de uitzonderlijke en universele waarden van het werelderfgoed, voor te leggen aan het Werelderfgoed comité van UNESCO (paragraaf 172 van de 'Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention'). Ook gelden er regels voor wanneer en in welke gevallen zogenaamde 'monitoring' door (of in opdracht van) het Werelderfgoed comité plaatsvindt.

De Nederlandse Staat heeft de verantwoordelijkheid voor de bescherming en instandhouding deels neergelegd bij die overheid of instelling die het meest is toegerust op het te beschermen gebied of object. In het geval van de Stelling van Amsterdam zijn dat de provincies Noord-Holland en Utrecht. De beide siteholders hebben het Rijk inmiddels verzocht de Stelling van Amsterdam in het geheel aan te wijzen als rijksmonument. De minister heeft besloten dat verzoek vooralsnog net te honoreren en daarover te besluiten na vaststelling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als werelderfgoed.

3.2 Nederlands stelsel ter bescherming van het Werelderfgoed

Het Nederlandse stelsel gericht op de bescherming van cultuurhistorische waarden is globaal ondergebracht binnen twee beleidsvelden:

- Het stelsel van de ruimtelijke ordening voor planologische bescherming.
- Het stelsel van het monumentenbeleid.

Voor de bescherming en het behoud van de uitzonderlijke en universele waarden van werelderfgoed Stelling van Amsterdam is de planologische bescherming gericht op de bescherming van de Stelling van Amsterdam als geheel, inclusief de zichtlijnen en inundatievelden (zones en gebieden). Het monumentenbeleid is gericht op het behoud, de bescherming en het herstel van de objecten c.q. attributen van dit werelderfgoed.

3.2.1 *Planologische bescherming*

Het Nederlandse stelsel van de ruimtelijke ordening is gedecentraliseerd, waarbij elke overheid een eigen verantwoordelijkheid draagt. Het Rijk stelt de prioriteiten van nationaal belang vast in Rijksnota's. De provincies dienen de rijksprioriteiten vanuit het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) te vertalen in de provinciale structuurvisie, verordening en leidraden, behalve voor die onderdelen die al een rechtstreekse doorwerking hebben. De provincie verlangt van de gemeenten haar specifiek aangewezen belangen door te vertalen in het gemeentelijk beleid zoals gemeentelijke structuurvisie en bestemmingsplannen. De daadwerkelijke planologische borging van rijks- en provinciale belangen vindt uiteindelijk in een gemeentelijk bestemmingsplan plaats. Het bestemmingsplan en gemeentelijke verordeningen vormen het toetsingskader voor aanvragen van initiatiefnemers voor ontwikkelingen, zoals bouwwerken of functionele veranderingen in het grondgebruik.

In alle afzonderlijke planvormen zijn maatschappelijke controlemechanismen ingebouwd, zoals de mogelijkheid tot het inschakelen van adviescommissies (waaronder de gemeentelijke Welstandscommissie of de provinciale Adviescommissie Ruimtelijke Ordening van de provincie

Noord-Holland) en het bieden van de mogelijkheid aan belanghebbenden om in te spreken bij, zienswijzen in te dienen over c.q. bezwaar te maken tegen ruimtelijke visies of plannen.

Schematisch is de verantwoordelijkheid als volgt georganiseerd:

	Rijk	Provincie	Gemeente
Beleid	▪ Structuurvisie ▪ Infrastructuur en Ruimte ▪ Visie Erfgoed en Ruimte	▪ Provinciale ruimtelijke structuurvisie	▪ Gemeentelijke structuurvisie ▪ Bestemmingsplan ▪ (Omgevingsnota/-plan)
Juridisch kader	▪ Barro ▪ Milieueffectrapportage ▪ Inpassingsplannen	▪ Provinciale Ruimtelijke Verordening ▪ Milieueffectrapportages ▪ Inpassingsplannen	▪ Bestemmingsplan ▪ Gemeentelijke verordeningen ▪ Omgevingsvergunningen

Voor grootschalige ruimtelijke ingrepen geldt binnen het planologisch regime de verplichting tot het uitvoeren van een m.e.r.-procedure (milieueffectrapportage), waarin de impact van verschillende voorgenomen besluiten integraal tegenover elkaar dienen te worden afgewogen. De m.e.r.-verplichting geldt voor grootschalige ingrepen op onder meer het vlak van woningbouw en bedrijventerreinen. Bij de aanleg of verbreding van Rijkswegen (en soms ook provinciale wegen), spoorlijnen et cetera dient een Tracébesluit te worden genomen, waarbij ook de m.e.r.-procedure dient te worden doorlopen. Een nieuw instrument dat recent is ingezet bij de beoordeling van een ingreep in het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is de Heritage Impact Assessment. Internationaal is dit instrument al eerder ingezet om de effecten van ingrepen op de Uuw van werelderfgoederen te onderzoeken.

De Stelling van Amsterdam heeft als werelderfgoed actuele betekenis en impact in de ruimtelijke ordening in en rond de hoofdstad. De Stelling van Amsterdam en afzonderlijke onderdelen en objecten zijn nog niet in alle gevallen adequaat planologisch geborgd. Bij ruimtelijke ontwikkelingen in het stellinggebied neemt het werelderfgoed een vooraanstaande plaats in bij de belangenafweging. Dit laat onverlet dat zich rondom de Stelling van Amsterdam met name economische ontwikkelingen manifesteren die een groot maatschappelijk belang kennen. Daar waar mogelijk worden dergelijke ontwikkelingen goed ruimtelijk ingepast en dienen de mogelijkheden daartoe tijdig in de planvorming en exploitatie mee te worden genomen. Dit vraagt om een goede planologische bescherming van de Stelling van Amsterdam in de gemeentelijke bestemmingsplannen.

3.2.2 Erfgoedbeleid

Het Nederlandse regime van het erfgoedbeleid kent een andere verantwoordelijkheidsverdeling dan het planologische stelsel. Zowel Rijk, provincie als gemeente zijn bevoegd om een lijst van beschermde monumenten samen te stellen. De Stelling van Amsterdam kent in het Utrechtse deel rijksmonumenten en in het Noord-Hollandse zowel provinciale als rijksmonumenten, alsmede twee beschermde stads- en dorpsgezichten.

In de Monumentenwet 1988 is de bescherming van rijksmonumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten geregeld. Bij eventuele wijzigingen aan deze monumenten en beschermde gezichten is de gemeente verantwoordelijk voor de vergunningverlening en besluitvorming. De gemeente laat zich hierbij adviseren door de gemeentelijke monumentencommissie en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Voor de provinciale monumenten geldt de Provinciale Monumentenverordening. Ook voor de provinciale monumenten geldt dat de gemeenten verantwoordelijk zijn voor vergunningverlening en besluitvorming. De provincie heeft in het geval van een provinciaal monument een adviesrol.

3.2.3 Gecoördineerde inzet van het instrumentarium

De bescherming van het werelderfgoed op basis van het wettelijk instrumentarium vereist een gecoördineerde inzet. De siteholders zijn niet in alle gevallen zelf het bevoegd gezag en kunnen daardoor niet altijd zelf beschikken over de juridische instrumenten die ter bescherming van de Stelling van Amsterdam zijn aan te wenden. Veel moet door de siteholders worden bereikt op basis van overleg, overtuiging en/of verleiding, door samenwerking en het maken van afspraken met betrokken partijen. Dit vereist afstemming en coördinatie door de siteholders in samenwerking met het Rijk.

Ten aanzien van UNESCO is het Rijk aan zet om aan de verplichtingen die verbonden zijn aan het verkrijgen van de werelderfgoedstatus te voldoen. Het vaststellen van de SoOuv en het opstellen van dit managementplan vormen enkele uitwerkingen daarvan. In onderstaande tabel is een overzicht op hoofdlijnen opgenomen van respectievelijk de instrumenten die op de te onderscheiden overheidsniveaus aanwezig zijn en die kunnen worden ingezet ter bescherming en behoud van de Stelling van Amsterdam. Deze worden in het vervolg van dit hoofdstuk verder uitgewerkt per overheidslaag.

Overheidslaag	Instrumenten Ruimtelijk spoor	Instrumenten Erfgoed spoor
Nationaal / Rijk	■ Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte / Barro / MIRT ■ Visie Erfgoed en Ruimte ■ MER ■ Inpassingsplannen	■ Visie Erfgoed en Ruimte ■ Monumentenwet ■ Rijksmonument ■ HIA ■ Beschermd stads- en dorpsgezicht
Provinciaal	■ (Ruimtelijke) Structuurvisie ■ Provinciale ruimtelijke verordening ■ Leidraad Landschap en Cultuurhistorie ■ Beeldkwaliteitsplan Stelling van Amsterdam ■ Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen – Katern Waterlinies incl. handreiking ■ Ruimtelijk beleidskader overlap Beemster en Stelling van Amsterdam ■ Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam ■ MER ■ Inpassingsplannen	■ Cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS) Utrecht ■ Provinciale cultuurnota ■ Provinciale monumentenverordening ■ Provinciale monumenten ■ Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam ■ HIA
Gemeentelijk	■ Structuurvisies ■ Bestemmingsplannen ■ Omgevingsvergunning	■ Lokaal monumentenbeleid
Waterschappen	■ Waterbeheerplan en gebiedsplannen ■ Keur	■ Erfgoednota's

3.3 Rijk: Visie Erfgoed en Ruimte

In 2011 heeft het Rijk de Visie Erfgoed en Ruimte (titel: Kiezen voor Karakter) vastgesteld. In deze visie wordt onder meer de relatie tussen erfgoedbeleid en ruimtelijke ordening nadrukkelijk gelegd, volgend op een langere ontwikkeling in het kader van de Nota Belvedere en aanpassingen aan het monumentenbeleid (Modernisering Monumentenzorg). De zorg voor de werelderfgoederen

wordt in de Visie Erfgoed en Ruimte als een van de hoofdprioriteiten benoemd. Het Rijk kiest voor het effectief beschermen en het presenteren aan de huidige en behouden voor toekomstige generaties van de uitzonderlijke universele waarden van de werelderfgoederen: *"Dit betekent toepassing van passende instrumenten voor bescherming (afhankelijk van het erfgoed via de aanwijzing als rijksmonument, beschermd stads- of dorpsgezicht of borging via de Amvb infrastructuur en ruimte [red. nu Barro]), voldoende financiële instrumenten voor behoud en meer aandacht voor een duurzame recreatieve en toeristische ontsluiting van de werelderfgoedsites."* Deze uitgangspunten zijn eveneens opgenomen in de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (2011). Hierin wordt het werelderfgoed Stelling van Amsterdam benoemd als nationaal belang.

3.3.1 Rijk: Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro)

Het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu is de uitwerking van de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte naar algemene regels. Deze Barro is in 2012 vastgesteld. In het Barro zijn de kernkwaliteiten van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam vastgesteld. Deze kernkwaliteiten zijn een uitwerking van de uitzonderlijke en universele waarden van UNESCO c.q. de SoOuv. In het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte is voor de Stelling van Amsterdam een Plan van Aanpak voor de periode 2013-2015 opgesteld.

De toelichting van het Barro vermeldt dat de begrenzing van het werelderfgoed expliciet een onderdeel is van de uitzonderlijke universele waarden. Het Rijk benoemt daarbij de kernkwaliteiten van de werelderfgoederen – essentiële landschappelijke en cultuurhistorische kenmerken van een erfgoed van uitzonderlijke universele waarden – zoals aangegeven in paragraaf 2.2.3 (Barro, artikel 2.13.3, bijlage 8).

Met het Barro (artikel 2.13.4) krijgen de provincies Noord-Holland en Utrecht de opdracht om de kernkwaliteiten van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam uit te werken en objectiveerbaar te maken. Ook krijgen zij de opdracht om deze in de provinciale verordeningen van beide provincies te vertalen naar regels met betrekking tot de bestemmingsplannen die de werelderfgoederen in stand houden of versterken. De provincies Noord-Holland en Utrecht worden daarmee geacht de kernkwaliteiten van de Stelling van Amsterdam verder uit te werken en te objectiveren en te vertalen naar regels die in de provinciale verordeningen worden gesteld met betrekking tot de bestemmingsplannen. Het Barro verplicht de provincies om regels over de inhoud van bestemmingsplannen te stellen, waarmee wordt geborgd dat nieuwe bestemmingsplannen altijd bijdragen aan het in stand houden of verbeteren van de kernkwaliteiten van het werelderfgoed.

De gemeenten dienen in de bestemmingsplannen voor het gehele grondgebied van de Stelling van Amsterdam regels op te stellen voor instandhouding en versterking van de kernkwaliteiten conform de provinciale verordening. Wanneer gemeentelijk of provinciaal beleid onevenredig wordt belemmerd door nationaal beleid kan de Minister van Infrastructuur en Milieu in overeenstemming met de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in uitzonderlijke gevallen ontheffing verlenen op (onderdelen van) de verplichting tot het stellen van bovengenoemde regels in bestemmingsplan of provinciale verordening (zie het Besluit algemene regels ruimtelijke Ordening art. 2.13.4).

3.3.2 Rijk: Monumentenwet

In de Monumentenwet 1988 is geregeld hoe monumenten kunnen worden aangewezen als beschermd monument. Enkele forten en onderdelen van de Stelling van Amsterdam zijn aangewezen als rijksmonument. Dit geldt met name het Utrechtse gedeelte, al zijn ook in Noord-Holland enkele onderdelen van de Stelling van Amsterdam rijksmonument. In het Noord-Hollandse deel van de Stelling van Amsterdam worden de forten en overige onderdelen beschermd vanuit de provinciale Monumentenverordening en zijn deze aangewezen als provinciale monumenten.

Een initiatiefnemer heeft een monumentenvergunning nodig bij restauratie, sloop, verbouwing of op een andere manier wijzigen van een beschermd gebouwd rijksmonument. De gemeente is hierin bevoegd gezag.

Maatregelen	■ Het Rijk heeft de Stelling van Amsterdam opgenomen in de Structuurvisie Erfgoed en Ruimte en verankerd in het Barro ■ Het Rijk borgt dat in het Rijksbeleid in onder meer structuurvisies en in de door het Rijk geïnitieerde projecten ((spoor)wegen, havens, luchtvaartterreinen, kV-lijnen en gasleiding) rekening wordt gehouden met de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam ■ Het Rijk borgt dat waar ontwikkelingen een mogelijke impact hebben op de uitzonderlijke en universele waarden de effecten van deze ontwikkeling en de mogelijke maatregelen vroegtijdig in kaart worden gebracht in een m.e.r./tracébesluit of HIA ■ Het Rijk adviseert over de Stelling van Amsterdam vanuit de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de gemeenten bij bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen ■ Het Rijk heeft in de provincie Utrecht diverse onderdelen en objecten uit de Stelling van Amsterdam aangewezen als rijksmonument ■ Het Rijk (Ministerie van OCW) draagt zorg voor het monumenten beleid met een actueel en toegankelijk monumentenregister ■ Het Rijk ziet er op toe dat de status als rijksmonument afdoende wordt beschermd in het beleid van de provincie Utrecht en het beleid en de uitvoering van de omgevingsvergunning door gemeenten
-------------	---

3.4 Provincies: Structuurvisies en cultuurnota

Beide provincies hebben concreet invulling gegeven aan de opdracht vanuit het Barro om de kernkwaliteiten van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam uit te werken en objectiveerbaar te maken en in de provinciale verordeningen van beide provincies te vertalen naar regels met betrekking tot de bestemmingsplannen.

In beide provincies heeft deze uitwerking vorm gekregen in de trits:

- Structuurvisie
- Verordening
- Nadere uitwerking van de regels in respectievelijk:
 - Leidraad Landschap en Cultuurhistorie (Noord-Holland).
 - Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen Katern Waterlinies (Utrecht), inclusief de handreiking die daarvoor voor gemeenten is opgesteld

Daarnaast is het erfgoedbeleid in beide provincies uitgewerkt in de Cultuurnota.

3.4.1 Provincie Noord-Holland: Structuurvisie Noord-Holland 2040 en Cultuurnota

In 2008 heeft de provincie Noord-Holland een Beeldkwaliteitplan en Ruimtelijk Beleidskader opgesteld voor de Stelling van Amsterdam. Het Beeldkwaliteitplan bevat een ruimtelijk en landschappelijk kader vanuit cultuurhistorisch oogpunt. Het plan beoogt de herkenbaarheid en de beleefbaarheid te behouden en te versterken, met als vertrekpunt: "behoud door ontwikkeling". Het plan biedt ruimte en richting voor nieuwe initiatieven en ontwikkelingen en beschrijft en visualiseert de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteiten van de Stelling van Amsterdam.

Het Beeldkwaliteitplan was de bouwsteen voor het planologische beleid voor de Stelling van Amsterdam, zoals in het Ruimtelijk Beleidskader Stelling van Amsterdam is vastgesteld. Het Ruimtelijk Beleidskader geeft regels voor hoe in de ruimtelijke ordening om dient te worden gegaan met de Stelling van Amsterdam als werelderfgoed.

In de Cultuurnota van de provincie Noord-Holland is het erfgoedbeleid voor de Stelling van Amsterdam, zijnde een van de vier in de provincie gelegen werelderfgoederen, benoemd. Het erfgoed beleid richt zich op behoud en beheer. Belangrijk instrument en kader voor de uitvoering van het erfgoedbeleid is het uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam.

3.4.2 Provincie Noord-Holland: Leidraad Landschap en Cultuurhistorie en provinciale verordening

In de Leidraad van de provincie Noord-Holland wordt, met als basis het beeldkwaliteitplan, ingezoomd op drie zones en daarbinnen de afzonderlijke elementen (forten, schootscirkels, zichtlijnen, e.d.). Het Ruimtelijk Beleidskader is vanaf 2010 opgenomen in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie, onderdeel van de provinciale Structuurvisie 2040 (vastgesteld in 2011). De provincie Noord-Holland heeft daarmee de inhoudelijke kernkwaliteiten, zoals die voor de Stelling van Amsterdam waren gesteld in het Barro, uitgewerkt en vastgesteld. De provincie geeft hiermee het kader aan voor (Noord-Hollandse) gemeenten gelegen in het gebied van de Stelling van Amsterdam. Deze gemeenten dienen hun eigen ruimtelijke plannen (structuurvisies en bestemmingsplannen) hierop in te richten.

De doorwerking van het provinciaal beleid vindt plaats op basis van de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie (2010). Artikel 20 benoemt de UNESCO Werelderfgoederen. Artikel 21 van de verordening geeft aan: *"Voor de gronden gelegen binnen de werelderfgoederen genoemd in artikel 20 dienen in het bestemmingsplan regels te worden opgenomen ten behoeve van het behoud of versterking van de Uitzonderlijke Universele Waarden van het betreffende werelderfgoed zoals omschreven in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie"*. Artikel 22 van de verordening regelt vervolgens dat de werelderfgoederen gevrijwaard dienen te blijven van grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen. In de leidraad is per zone het provinciale beleid als volgt uitgewerkt:

1. **Stellingzone:** De gehele Stelling van Amsterdam (begrensd als UNESCO-werelderfgoed) is Stellingzone. De Stellingzone vormt het samenhangend geheel tussen de verdedigingswerken en het landschap. Ook voormalige inundatiegebieden maken deel uit van de Stellingzone. De te beschermen uitzonderlijke universele waarden in deze zone zijn:
 - Behoud van nog bestaande zichtlijnen tussen de forten en doorzichten op de forten;
 - Openhouden van schootscirkels rond de forten in de nog open landschappen;
 - Behoud van bestaande accessen. Dit zijn de plaatsen waar de hoofdverdedigingslijn werd doorsneden door dijken, kanalen, spoorlijnen en wegen.
2. **Kernzone:** De kernzone wordt gevormd door de hoofdverdedigingslijn en de schootscirkels rond de forten. De hoofdverdedigingslijn en de schootscirkels rond de forten zijn belangrijke elementen in het Stellinglandschap. De hoofdverdedigingslijn markeert de grens aanval-verdediging en tevens de grens van de inundaties. De schootscirkel is een cirkel van 1.000 meter rond een fort.
3. **Monumentenzone:** De Monumentenzone vormt het hart van de Stelling van Amsterdam. Binnen de Monumentenzone liggen objecten die via de Monumentenwet of Provinciale Monumentenverordening zijn beschermd, zoals dijken, forten, sluizen en andere objecten. Ruim 20 objecten zijn opgenomen als Rijksmonument ingevolge de Monumentenwet en

ongeveer 125 objecten als Provinciaal Monument. In grote lijnen komt het beschermen van de uitzonderlijke en universele waarden in deze zone neer op geen ontwikkelingen toestaan die het (UNESCO-) monument beschadigen, vernielen of ontsieren.

Aangezien er sprake is van een geografische overlap met het werelderfgoed Droogmakerij De Beemster hebben de siteholders van beide werelderfgoederen gezamenlijk het *Ruimtelijk beleidskader Werelderfgoederen Stelling van Amsterdam – De Beemster* opgesteld. Het document biedt de kaders om mogelijke toekomstige ontwikkelingen in de overlapgebieden gemotiveerd te kunnen afwegen en daarin keuzes te maken, met behoud en respect van elkaars kernwaarden. Het ruimtelijk beleidskader is in 2011 door provincie Noord-Holland en gemeente Beemster onderschreven als leidend kader voor het overlapgebied.

3.4.3 Provincie Noord-Holland: objectgericht monumentenbeleid

In het Noord-Hollandse deel van de Stelling van Amsterdam liggen circa 125 monumenten die zijn geplaatst op de provinciale monumentenlijst, alsmede enkele rijksmonumenten. Daarnaast is een aantal Stellingonderdelen binnen Noord-Holland rijksmonument. Op deze objecten is de Monumentenverordening Noord-Holland 2010 van toepassing c.q. de Monumentenwet 1988. De Monumentenverordening regelt dat het is verboden een beschermd monument te beschadigen of te vernielen. Een omgevingsvergunning (gemeente is bevoegd gezag) is vereist voor alle ingrepen die een mogelijke impact hebben op het monument, zoals sloop, herstel, overige ingrepen aan het gebouw en wijzigingen in het gebruik.

3.4.4 Provincie Utrecht: Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028 en Cultuurnota

In de Utrechtse Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie (PRS), die is vastgesteld in februari 2013, wordt onder meer belang gehecht aan de cultuurhistorische hoofdstructuur. In de provincie Utrecht zijn de militaire linies een belangrijk onderdeel van de cultuurhistorische hoofdstructuur. Paragraaf 4.3.2. van de PRS stelt onder meer: *'voor het militair erfgoed van de voormalige waterlinies ligt de opgave vooral op het via gebiedsontwikkelingen versterken en beleefbaar maken van de linies in het landschap..... De provincie Utrecht kent een aantal grotere gebiedsgerichte ontwikkelingstrajecten rond de voormalige waterlinies: de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Grebbelinie en de Stelling van Amsterdam. De programma's zijn voor een belangrijk deel in uitvoering en de inzet is om deze uitvoering verder te ondersteunen. Het accent ligt op het versterken van de linies in het landschap. Ook liggen er kansen op het gebied van publieksbereik.'* De PRS benoemt voor de Stelling van Amsterdam een realisatiestrategie gericht op het behouden en versterken van de kwaliteit van de cultuurhistorische hoofdstructuur. In de PRS wordt voor het stedelijke programma van de gemeente De Ronde Venen specifiek ingegaan op ontwikkelingen in het plangebied Amstelhoek. Daarbij wordt behoud en vergroten van de zichtbaarheid van de Stelling van Amsterdam en het fort Amstelhoek als een randvoorwaarde benoemd. De provincie ziet voor zichzelf een regulerende rol gericht op het behouden en versterken van de karakteristieke waarden van het militaire erfgoed richting de gemeenten. Dit is uitgewerkt in de Provinciale Ruimtelijke Verordening.

In de Cultuurnota 2012 – 2015 geeft de provincie Utrecht de hoofdlijnen van haar cultuurbeleid aan. De nota brengt focus aan in de ambities en inspanningen en biedt duidelijkheid over de invulling van de provinciale rol en de in te zetten instrumenten. De Stelling van Amsterdam is geplaatst in Ambitie I: Cultuur verrijkt, waarbij de provincie haar beleid richt op het behouden, verbeteren en zichtbaar maken van de cultuurhistorische kwaliteit en maakt onderdeel uit van de categorie "militair erfgoed". De uitwerking van het beleid is verder verankerd in de Cultuurhistorische Hoofdstructuur, de PRS en PRV werken door in het gebiedsgericht beleid en monumentenbeleid van de provincie.

3.4.5 Provincie Utrecht: Provinciale Ruimtelijke Verordening (PRV), Kwaliteitsgids Utrechtse landschappen en Agenda Vitaal Platteland (AVP)

De provincie stelt in de Provinciale Ruimtelijke Verordening beleidsregels en vraagt aan de gemeenten om deze op te nemen in haar ruimtelijke plannen (structuurvisie en bestemmingsplan). Bij planontwikkeling worden vanuit de PRV voorwaarden gesteld gericht op het behouden en waar mogelijk versterken van de karakteristieke waarden van het militair erfgoed (artikel cultuurhistorische hoofdstructuur, CHS). In Artikel 2.10 wordt de cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS) nader beschreven. Bij onderdeel b, Militair erfgoed, is het volgende opgenomen: *'behoud door ontwikkeling is het uitgangspunt. Bij ruimtelijke ontwikkelingen in de nabijheid van de linies is het behouden en versterken van de openheid van de voormalige inundatiegebieden en van de samenhang tussen de elementen van de linie van groot belang. De linies zijn bepalend voor de ontwikkelingsrichting en vorm van verstedelijking en grootschalige infrastructuur. De cultuurhistorische waarde van de linies ligt met name in:*

- *de hoofdweerstandslinje inclusief de daarbij behorende elementen en, indien aanwezig, voorposten en stoplijn;*
- *de inundatiegebieden en bijbehorende elementen;*
- *de accessen en verdedigingswerken.'*

Met deze teksten heeft de provincie Utrecht het Barro verankerd in het provinciaal juridisch kader.

Daarnaast worden in de PRV voor de Stelling van Amsterdam de volgende (landschappelijke) kernkwaliteiten voor behoud en versterking benoemd:

1. samenhangend stelsel van forten, dijken, kanalen en inundatiekommen;
2. groen en overwegend rustig karakter c.q. relatief 'stille' ring rond Amsterdam;
3. relatief grote openheid.

Bij ontwikkelingen in het landschap van de Stelling van Amsterdam stelt de provincie het waarborgen en versterken van de samenhang tussen de elementen van de Stelling van Amsterdam centraal.

Bovengenoemde kernkwaliteiten uit de PRV heeft de provincie Utrecht nader uitgewerkt in de Kwaliteitsgids Utrechtse landschappen, katern Waterlinies, welke is voorzien van een handreiking voor gemeenten over hoe hiermee verder handen en voeten te geven. Deze kwaliteitsgids heeft geen formele juridische status, maar wordt gebruikt om ontwikkelingen in de Utrechtse landschappen verder te begeleiden aan de hand van onder meer verschillende ontwikkelprincipes.

In deze principes zijn de landschappelijke kernkwaliteiten, met name rond de accessen, verder uitgewerkt. De kwaliteitsgids is vooral een instrument om initiatiefnemers en medewerkers bij gemeenten, waterschappen en andere betrokken partijen te stimuleren en te verleiden om plannen zo uit te voeren dat ze de kernkwaliteiten van het landschap van de Stelling van Amsterdam versterken.

De provincie Utrecht heeft de ambitie om vóór eind 2015 met alle gemeenten te beschikken over bestuurlijk ondertekende, ruimtelijke agenda's met daarop gezamenlijk uit te voeren belangrijke en urgente ontwikkelopgaven. Met de enige Utrechtse gemeente, waar de Stelling van Amsterdam ligt (De Ronde Venen), is deze

agenda in voorbereiding en zal naar verwachting begin 2014 worden ondertekend. De Stelling van Amsterdam is onderwerp van één van de concept-ontwikkelopgaven van deze agenda, maar de exacte omschrijving vraagt nog om een nadere verkenning. Meer toegespitste borging in bestemmingsplannen, randvoorwaarden bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen en betere beleefbaarheid vormen hierbij aandachtspunten. In het verlengde van de afspraken in deze agenda stimuleert de provincie i.s.m. de gemeente De Ronde Venen de lokale eigenaren van terreinen, objecten en forten gelegen in de Stelling van Amsterdam om deze goed te beheren. In samenhang met de gebiedsontwikkeling 3.0 waar de agenda onderdeel van uitmaakt vervult de provincie een katalysatorrol. De provincie daagt derden c.q. private partijen uit en verleidt deze om forten langjarig te exploiteren. Randvoorwaarde is dat deze partijen zorgen voor een duurzaam onderhoud en behoud van de Uuw's en bijdragen aan het vergroten van de beleefbaarheid van het werelderfgoed, conform het uitgangspunt "behoud door ontwikkeling".

Voor de uitvoering van het beleid in het landelijk gebied van Utrecht is de Agenda Vitaal Platteland (AVP) van toepassing. Met deze AVP ondersteunt de provincie initiatieven van partijen in de regio en initieert zij projecten voor zover deze binnen de zogenaamde AVP doelen vallen. Het initiatief voor deze ontwikkelingen wil de provincie zoveel mogelijk bij de gebiedspartijen neerleggen. Programmering van de AVP vindt daardoor plaats in de regio door de gebiedscommissie, die wordt ondersteund door een ambtelijke organisatie in het Programmabureau Utrecht West. In eerdere gebiedsprogramma's van Utrecht West waren specifieke activiteiten opgenomen gericht op het behoud van de Stelling van Amsterdam. In het huidige gebiedsprogramma Utrecht West zijn geen activiteiten opgenomen vanuit het perspectief van de Stelling van Amsterdam. Wel wordt bij de uitvoering van projecten rekening gehouden met de Stelling van Amsterdam. Voornemen is in toekomstige uitvoeringsprogramma's van Utrecht West weer activiteiten voor de Stelling van Amsterdam op te gaan nemen.

3.4.6 Provincie Utrecht: objectgericht monumentenbeleid

De provincie Utrecht kent geen provinciale monumenten, maar diverse objecten (alle forten) in de Stelling van Amsterdam zijn in de provincie Utrecht wel beschermd als rijksmonument.

Maatregelen	■ De beide siteholders hebben de rijksprioriteiten vanuit het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) doorvertaald en verankerd in de provinciale structuurvisies, verordening en nader uitgewerkt in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie, inclusief achterliggend Beeldkwaliteitplan (Noord-Holland) en de Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen en bijbehorende handreiking voor gemeenten (Utrecht) ■ De beide siteholders zien er op toe dat het Rijk bij grootschalige ingrepen het belang van het werelderfgoed meeneemt in haar overwegingen en de effecten inzichtelijk maakt in een m.e.r./tracébesluiten/of HIA ■ De beide siteholders borgen dat de gemeenten het vigerende beleid effectief door laten werken in hun bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen en dienen waar nodig zienswijzen in of stellen beroep in, of gaan over tot het opstellen van een inpassingsplan (dit laatste kan ook door het Rijk worden geïnitieerd) ■ De beide siteholders voeren overleg met de gemeenten om tot een effectieve borging van de uitzonderlijke en universele waarden in hun beleid en de uitvoering van omgevingstaken (in het bijzonder omgevingsvergunningen) te komen en maken waar nodig of wenselijk nadere afspraken
-------------	---

- De beide siteholders hebben de uitvoeringsmaatregelen die voortkomen uit hun beleid opgenomen in specifieke uitvoeringsprogramma's. In Noord-Holland is een specifiek uitvoeringsprogramma voor de Stelling van Amsterdam opgesteld. Utrecht is voornemens maatregelen op te nemen in het uitvoeringsprogramma van de gebiedscommissie Utrecht West. Een eerste aanzet voor een actieplan is in de bijlagen bij dit managementplan opgenomen
- De Provincie Noord-Holland kent een provinciale monumentenverordening en heeft diverse objecten van de Stelling van Amsterdam opgenomen op de provinciale monumentenlijst
- De provincie Noord-Holland verlangt van haar gemeenten dat zij bij de invulling van hun beleid en uitvoering van de taken inzake de omgevingswet op afdoende wijze rekening houden met de kaders die gesteld zijn in de monumentenverordening

3.5 Gemeenten: Gemeentelijke Structuurvisies en erfgoedbeleid

De Stelling van Amsterdam is gelegen op het grondgebied van 20 gemeenten. De gemeenten kennen nadrukkelijk een eigen verantwoordelijkheid rond het behoud van uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Alle 20 gemeenten hebben de verplichting hun structuurvisies en bestemmingsplannen zo in te richten dat deze zich verdragen met Structuurvisies en Verordeningen van beide provincies. Hoewel de gemeenten hun bestemmingsplannen recentelijk (voor 1 juli 2013) hebben geactualiseerd betekent dit niet dat gemeenten de planologische bescherming van de Stelling van Amsterdam in alle gevallen adequaat in de bestemmingsplannen hebben geregeld. Dit houdt in dat bij meerdere gemeenten de vanuit de provinciale ruimtelijke verordeningen gevraagde doorwerking en uitwerking van een conserverend regime nog moet plaatsvinden. Bij enkele gemeenten die de Stelling van Amsterdam al wel in hun structuurvisie en met name bestemmingsplannen hebben opgenomen wordt nagedacht over een verdere optimalisatie.

Diverse gemeenten met op hun grondgebied delen van de Stelling van Amsterdam besteden er ook in hun gemeentelijk erfgoedbeleid aandacht aan. Daarnaast hebben gemeenten incidenteel plannen vastgesteld of in voorbereiding specifiek gericht op onderdelen van de Stelling van Amsterdam.

De gemeentelijke bestemmingsplannen worden gezien als het belangrijkste ruimtelijk borgende instrument om de Stelling van Amsterdam te beschermen tegen ongewenste ontwikkelingen in combinatie met het vergunningstelsel uit de Wabo. Deze bestemmingsplannen zijn nog niet in alle 20 betrokken gemeenten adequaat ingericht op het behouden en versterken van de Stelling van Amsterdam en daarmee als kader voor de beoordeling van ontwikkelingen die zich in en rond de Stelling van Amsterdam manifesteren. Dit los van het gegeven dat ook indien de Stelling van Amsterdam adequaat is beschermd in een bestemmingsplan zich incidentele ontwikkelingen van zwaarwegend maatschappelijk belang voor kunnen (gaan) doen die kunnen leiden tot aanpassingen van het bestemmingsplan (grotere ontwikkelingen) of een omgevingsvergunning die afwijkt van de regels die het bestemmingsplan stelt. Gemeenten dienen bij het beoordelen van omgevingsvergunningen (Wabo) rekening te houden met de werelderfgoed status van de Stelling van Amsterdam. Hiertoe is een goede planologische bescherming van de Stelling van Amsterdam in bestemmingsplannen en andere gemeentelijke beleidsstukken, zoals het gemeentelijk monumentenbeleid, een vereiste. Aangezien de meeste forten en grotere werken in de Stelling van Amsterdam een rijks- of provinciale monumentenstatus kennen hebben deze overheden wel een adviesfunctie bij de vergunningverlening voor deze objecten.

Maatregelen	■ De gemeenten dragen zorg voor borging van de kernkwaliteiten van de Stelling van Amsterdam in gemeentelijke structuurvisies, bestemmingsplannen en in de uitvoering van de Wabo (vergunningverlening en toezicht op naleving van gestelde regels) ■ De gemeenten dragen zorg voor het zich tijdig laten adviseren bijvoorbeeld vanuit een monumentencommissie en waar aan de orde de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
-------------	--

3.6 Waterschappen

De werkzaamheden van de drie waterbeheerders Amstel Gooi en Vecht (AGV), Hollands Noorderkwartier en Rijnland zijn gericht op drie kerntaken: veiligheid tegen overstromingen, droge voeten en schoon water. In de waterbeheersplannen (10-jarlijks) geven de waterschappen aan hoe zij deze taken uit willen voeren. De opgaven voor het waterbeheer worden in het Waterbeheersplan zowel kwantitatief (klimaatverandering en daarmee een opgave voor de waterberging in pieksituaties) als kwalitatief (Europese Kaderrichtlijn water, verzilting) uitgewerkt. Per deelgebied worden gebiedsplannen uitgewerkt. De waterbeheerders zijn in het kader van hun maatschappelijke neventaken onder voorwaarden bereid mee te werken en mee te financieren aan behoud, beheer en herstel van cultuurhistorische waarden en recreatief medegebruik. Voorwaarde is dat er een logische verbinding moet zijn met kerntaken van de waterbeheerder. Bovendien moeten projecten er aan bijdragen dat via het erfgoed de kennis over het watersysteem in het gebied breed wordt uitgedragen. Waterbeheerder Amstel Gooi en Vecht kent bijvoorbeeld het meerjarenprogramma landschap en cultuurhistorie dat loopt t/m 2016. In dit programma zitten twee projecten die raken aan de Stelling van Amsterdam, te weten Damsluis en Vuurlinie. Deze laatste is in 2010 geheel gerestaureerd opgeleverd i.s.m. de provincie Noord-Holland.

Maatregelen	■ De beide siteholders treden in overleg met de waterschappen en maken waar nodig nadere aanvullende afspraken om tot een goede borging van de bescherming en het behoud van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam in de waterbeheersplannen van de waterschappen te komen
-------------	--

4 Organisatie

4.1 Eigendom en bezit

Binnen het werelderfgoed is het eigendom versnipperd over diverse partijen met verschillende beheerdoelen. Het eigendom van de 44 forten van de Stelling van Amsterdam is verdeeld over de volgende eigenaren (in bijlage 6 staat het complete beeld van eigendommen, erfpacht en beheerders van de 44 forten, zoals bekend november 2014):

Eigenaar	Aantal forten
Staatsbosbeheer	10
Diverse gemeenten	9
Natuurmonumenten	7
Rijksoverheid (Defensie, Domeinen, Rijkswaterstaat)	6
Diverse private partijen	5
Landschap Noord-Holland	2
Provincie Noord-Holland	3
Recreatieschappen	1
Stadsherstel Amsterdam	1

Een aantal forten en terreinen is in erfpacht uitgegeven aan organisaties als Stadsherstel Amsterdam, Natuurmonumenten, Landschap Noord-Holland, lokale stichtingen of een aparte holding. Het beheer en de exploitatie van de forten is vaak weer (langjarig) uitgegeven aan apart daartoe opgerichte stichtingen die veelal worden bemenst door vrijwilligers of aan bedrijven. De overige objecten, schootsvelden en inundatievlakten zijn eveneens in bezit en beheer bij een groot aantal terreinbeherende partijen, waaronder natuurorganisaties, recreatieschappen, agrariërs en overige particuliere terreineigenaren. Al met al zijn er dus zeer veel partijen direct betrokken bij het (dagelijkse) beheer en onderhoud van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam.

Naast de formele posities die partijen hebben als eigenaar, pachter of beheerder zijn ook zij bezig om op andere manieren bij te dragen aan het behoud, de bescherming, de versterking en het duurzaam beheer van de Stelling van Amsterdam door het:

- **delen van kennis en ervaringen**, uitvoeren van onderzoeken zoals die bij professionele en vrijwilligersorganisaties beschikbaar is (Stichting Menno van Coehoorn, stichting MEGA, Landschap Noord-Holland);
- **signaleren** van ontwikkelingen uit het veld door lokale overheden en organisaties;
- proactief **uitdragen** van het verhaal van de Stelling van Amsterdam;
- **meedenken** vanuit kennis en ervaringen van de diverse organisaties;
- **uitvoering** van projecten, waarbij eigen bijdragen van de partnerorganisaties zeker tot de mogelijkheden behoren.

Het complexe geheel van eigendomsverhoudingen en de diversiteit aan beheerders van delen van de Stelling van Amsterdam leidt tot versnippering en is in zichzelf een aandachtspunt bij het realiseren van sluitende afspraken over behoud, beheer en onderhoud van de Stelling van Amsterdam. Van de siteholders vraagt het extra inspanningen om de afspraken over beheer en onderhoud goed te regelen en daarnaast ook de verschillende beheerders te ondersteunen bij hun werkzaamheden door bijvoorbeeld bijscholing en kennisuitwisseling (zie verder hoofdstuk 6).

Naast de eigenaren en beheerders van forten zijn ook vrijwilligersgroepen, gemeenten en waterschappen, terreinbeheerderende organisaties, Stichting Herstelling en Stichting Landschap

en Erfgoed Utrecht van wezenlijk belang voor het behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam. Het is zaak om met deze partijen continu te blijven werken aan een gezamenlijk beeld van het werelderfgoed en een conceptueel idee over hoe partijen daar mee om dienen te gaan.

4.2 Organisatie van de uitvoering

De beide siteholders hebben zich op verschillende wijze georganiseerd. In de provincie Noord-Holland is een programmabureau Stelling van Amsterdam ingesteld van waaruit de taken die de provincie als siteholder uitvoert zijn ondergebracht. Dit programmabureau voert behalve voor de provincie Noord-Holland ook enkele overkoepelende taken uit voor beide siteholders op het terrein van communicatie, onderzoek en monitoring. In de provincie Utrecht zijn de taken ondergebracht in de reguliere lijnorganisatie. Binnen de provincie Utrecht zijn de taken voor de Stelling van Amsterdam gekoppeld aan de taken van de omgevingsmanager Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Het programmabureau Stelling van Amsterdam is ondergebracht in de ambtelijke organisatie van de provincie Noord-Holland. De provincie Noord-Holland is daarin leidend en financiert de organisatiekosten. Het programmabureau werkt aan de hand van meerjaarlijkse uitvoeringsprogramma's. Op dit moment loopt het Uitvoeringsprogramma 2014-2016. Dit uitvoeringsprogramma is opgenomen in bijlage 9.

Bestuurlijk is er geen structureel overleg tussen de twee siteholders over het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam. In de toekomst gaat een dergelijk bestuurlijk overleg mogelijk tenminste één keer per jaar worden belegd. Waar mogelijk zal dit overleg plaatsvinden in combinatie met overleg over de voorbereidende werkzaamheden in het kader van het nominatiedossier voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Ambtelijk zijn de contacten naar aanleiding van dit managementplan aangehaald en is de intentie om op een structurele basis de samenwerking te organiseren, mede ook met het oog op de nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als werelderfgoed.

4.3 Programmatische aanpak vanuit de siteholders

De uitvoering van de activiteiten van de siteholders gebeurt in samenwerking met vele gebiedspartners en vrijwilligers. De uitvoering van activiteiten gericht op behoud en ontwikkeling is immers sterk afhankelijk van de vele partners die delen van de Stelling van Amsterdam in bezit hebben, onderhouden en beheren.

4.3.1 Provincie Noord-Holland: uitvoeringsprogramma 2014-2016

De achterliggende ambitie van dit uitvoeringsprogramma 2014-2016 is het behouden en ontwikkelen van de Stelling van Amsterdam tot een herkenbaar en samenhangend gebied met een bijzondere belevingswaarde. Daarbij kunnen nieuwe (economische) functies bijdragen aan een adequaat beheer en onderhoud van dit werelderfgoed, zowel in de sfeer van objecten als van het landschap. Het uitvoeringsprogramma 2014-2016 van Noord-Holland is gericht op de volgende onderdelen:

- Goede invulling van de rol van siteholder:
 - Het zorg dragen voor het behoud van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam door het actueel en op orde houden van het ruimtelijk instrumentarium (structuurvisie en verordening) en het op een goede wijze uitdragen van het ruimtelijk en monumentenbeleid.
 - Breed uitdragen en bekend maken van de bijzondere waarden van dit werelderfgoed.
 - Verzorgen van de noodzakelijke rapportages richting rijk en UNESCO.
- Continuering van reeds lopende projecten vanuit het stimuleren/aanjagen en eventueel co-financiering. Reeds gereserveerde middelen (programma 2009-2013) blijven gereserveerd

voor de lopende projecten Fort Benoorden Spaarndam, Fort bij Hoofddorp, Vuurtoreneiland/Fort Durgerdam en het bezoekerscentrum Fort Benoorden Spaarndam.

- Intensivering van de samenwerking met partijen binnen en buiten de Stelling van Amsterdam; zowel met bestaande partners als met nieuwe (zoals Nieuwe Hollandse Waterlinie en andere Nederlandse Werelderfgoederen).
- Faciliterende rol aan de hand van 6 stellingbrede thema's, zodat eigenaren, beheerders en gemeenten hun beheers-, ontwikkel- en handhavingstaken op een goede wijze kunnen uitvoeren:
 - Behoud/beheer
 - Economische herontwikkeling
 - Financieringsstrategieën
 - Uitdragen ruimtelijk beleid
 - Communicatie/marketing
 - Vrijwilligers

Dit doet de siteholder in de rol van kennismakelaar door bijvoorbeeld het organiseren van kennisbijeenkomsten en het laten verrichten van eventuele noodzakelijke onderzoeken.

Daarnaast zet Noord-Holland twee uitvoeringsregelingen in:

- Uitvoeringsregeling 'Restauratie/herstel objecten Stelling van Amsterdam': noodzakelijke restauratie- of herstelwerkzaamheden.
- Uitvoeringsregeling 'Stelling van Amsterdam/Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013': voortzetting huidige regeling voor stimuleren van voorbereidings- of haalbaarheidsonderzoeken ten behoeve van restauratie- en/of herbestemming van onderdelen en cofinanciering stellingbrede communicatieactiviteiten en evenementen.
- Aanjagen en co-financieren van nog minimaal twee herontwikkelingen van forten. In nauwe samenwerking met eigenaar en gemeente mogelijke belemmeringen tot ontwikkeling van een kansrijk fort zo goed mogelijk wegnemen of verminderen. Plus een financiële bijdrage aan de restauratie/herontwikkeling van zo'n fort.
- Continueren van de taak ten aanzien van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in de Vechtstreek-Noord (overlappend gebied) door coördinatie ten aanzien van de uitvoering van projecten en het oppakken van activiteiten in dit deelgebied zoveel mogelijk ten behoeve van zowel de Stelling van Amsterdam als van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De provincie Noord-Holland ziet de instandhoudingsopgave voor de Stelling van Amsterdam, zowel in financiën als inzet van formatie, als een gedeelde verantwoordelijkheid van de diverse eigenaren en beheerders als van de siteholder. Dat is een van de redenen waarom zij voornamelijk op basis van cofinanciering subsidies verstrekt en de nadrukkelijke samenwerking zoekt in projecten.

4.3.2 Siteholder provincie Utrecht

In Utrecht is de programmering voor activiteiten in het landelijk gebied ondergebracht bij het programmabureau Utrecht West. In het uitvoeringsprogramma 2012- 2015 Utrecht West zijn nog geen activiteiten voorzien voor de Stelling van Amsterdam. Het managementplan is aanleiding voor de provincie Utrecht om hier wellicht een vervolg aan te geven in de vorm van een aanvullend uitvoeringsprogramma, dat nog nader ontwikkeld moet worden in 2014. Dat programma zou gekoppeld kunnen worden aan het uitvoeringsprogramma voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Immers, de nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als werelderfgoed hangt in sterke mate samen met de Stelling van Amsterdam en de provincie Utrecht focust zich op samenhangende activiteiten voor beide waterlinies. Als eerste aanzet voor een dergelijk uitvoeringsprogramma is in dit Managementplan in Actieplan opgenomen in bijlage 10.

4.4 Regierol van de siteholders

Dit managementplan focust op de rol die de provincies vervullen als siteholders. Daarin hebben de twee provincies een centrale regierol met als verantwoordelijkheden het zorg dragen voor het beschermen en behouden van de uitzonderlijke en universele waarden (U UW's) en het breed uitdragen en bekend maken van deze uitzonderlijke en universele waarden. Deze regierol uit zich op de volgende wijze:

- **regelen en handhaven:** bewaker van het werelderfgoed door in het planologisch en in het monumentenspoor regels te stellen en de naleving van deze regels te bewaken en te monitoren;
- **coördineren:** de provincie heeft het overzicht van ontwikkelingen in de regio en stemt deze met elkaar af. Dit kan door bijvoorbeeld gemeenten met elkaar in contact te brengen of lokale partijen bij elkaar te brengen;
- **verleiden:** Het verleiden van partijen om de werelderfgoed doelen van de Stelling van Amsterdam te realiseren. Daarbij kan ook gedacht worden aan het ondersteunen van bijvoorbeeld lokale organisaties, eigenaren en beheerders aan de hand van kennis, expertise en procesmanagement. Daarnaast stelt de provincie subsidies beschikbaar voor de restauratie van onderdelen of bijvoorbeeld het realiseren van bezoekerscentra;
- **kennismakelaar:** het programmabureau is het centrale punt waar praktijkervaringen worden verzameld en uitgedragen aan de hand van bijvoorbeeld thema's;
- **uitdragen:** Een centrale rol om over het geheel van de Stelling van Amsterdam communicatie en educatietrajecten op te zetten en uit te (laten) voeren. Daarbij wordt onder meer samenwerking gezocht met de andere werelderfgoederen in Nederland, Noord-Holland en de regio Amsterdam;
- **versnellen:** Het versnellen van ontwikkelingen van onderdelen van de Stelling van Amsterdam, onder andere wanneer derden er onderling niet uitkomen. Dat betekent partijen bij elkaar brengen en optreden als leider van een gebiedsproces. Soms betekent dit ook activiteiten die ervoor zorgen dat geldstromen van rijk, provincie en andere partijen slim bij elkaar worden gebracht.

Maatregelen

- De beide siteholders blijven invulling geven aan en versterken waar nodig de regierol door regelmatig te overleggen met de diverse partijen over de borging van (regelen en handhaven) en de mogelijkheden tot verdere versterking (verleiden en versnellen) van de uitzonderlijke en universele waarden (zie ook maatregelen in hoofdstuk 3)
- De beide siteholders dragen vanuit het overzicht dat ze hebben op de ontwikkelingen in de regio zorg voor een goede coördinatie en afstemming (coördineren) tussen betrokken partijen, de belangen en de kaders die gelden ter bescherming en behoud van de uitzonderlijke en universele waarden
- De beide siteholders beschermen en behouden de uitzonderlijke en universele waarden van het werelderfgoed door in het planologische spoor en in het monumenten spoor regels te stellen en borgen het handhaven van deze regels door en vanuit alle betrokken partijen (regelen en handhaven)
- De beide siteholders zien toe op een effectieve doorvertaling van deze regels in de instrumenten c.q. beleid en uitvoering van de gemeenten en - waar aan de orde - waterschappen (regelen)
- De beide siteholders zien toe op de naleving van deze regels en monitoren dit (handhaven)

- De beide siteholders stemmen de activiteiten bestuurlijk op elkaar af
- De beide siteholders en in het bijzonder het programmabureau treden op als kennismakelaar door praktijkervaringen te verzamelen en actief uit te dragen naar betrokken partijen (kennis makelen)
- De beide siteholders verzorgen de communicatie en zetten educatietrajecten op en laten deze uitvoeren (uitdragen). Daarbij wordt actief samengewerkt met betrokken partijen (coördineren)

5 Behoud en beheer van het werelderfgoed

5.1 Beheercyclus voor behoud en beheer

De beide siteholders richten zich wat betreft het behouden en beschermen van de uitzonderlijke en universele waarden van de site - en met name de fysieke entiteiten van de Stelling van Amsterdam - op twee niveaus:

1. **Integrale structuur:** Maatregelen gericht op het behouden en beschermen van de integrale structuur van de Stelling van Amsterdam. Dit betreft zowel de fysieke structuur van het geheel van forten, dijken, schootsvelden, inundatievelden, sluizen en overige kunstwerken, als het zichtbaar houden en ook in de toekomst uit kunnen blijven dragen van het verhaal van de Stelling van Amsterdam.
2. **Afzonderlijke elementen en objecten (attributen):** Maatregelen gericht op het behouden en beschermen van specifieke elementen en objecten die onderdeel uit maken van de Stelling van Amsterdam.

In dit managementplan is er voor gekozen de activiteiten van de siteholders gericht op het behouden en beschermen van de uitzonderlijke en universele waarden van het werelderfgoed te schetsen aan de hand van de binnen de overheid gangbare beheerscyclus.

Deze beheerscyclus start met het inventariseren van de huidige conditie ofwel het op basis van onderzoeken in kaart brengen van de beheer- en onderhoudstatus van de structuur en objecten. Deze onderzoeken bieden zicht op de opgave c.q. de te treffen beschermings- en herstelmaatregelen waarover met partijen overeenstemming moet worden bereikt en waarvoor financiering moet worden gevonden. Vervolgens dient in samenspraak en afstemming met beherende en exploiterende partijen tot een duurzaam beheer en onderhoud, inclusief (her)gebruik en/of exploitatie van delen van de Stelling van Amsterdam te worden gekomen. Het sluitstuk van de beheercyclus wordt gevormd door het monitoren van de voortgang van de maatregelen en het voldoen aan de kwaliteitseisen die aan beheer en onderhoud en medegebruik en exploitatie worden gesteld. Gegeven het feit dat de siteholders al vanaf het moment dat de Stelling van Amsterdam als werelderfgoed is aangewezen bezig zijn met maatregelen gericht op bescherming, behoud, beheer, onderhoud en exploitatie is het niet zo dat de vier elementen uit de

cyclus een voor een en in volgorde worden doorlopen. In de praktijk zijn de siteholders tegelijkertijd bezig op alle vier de aspecten van de beheercyclus.

5.2 Onderzoek huidige conditie

5.2.1 *Programmabureau Stelling van Amsterdam (provincie Noord-Holland)*

Het programmabureau Stelling van Amsterdam heeft in de afgelopen jaren meerdere onderzoeken uit laten voeren naar behoefte en noodzaak van consolidatie en/of herstel van het geheel of delen ervan en betreffende zowel kleinere als grotere elementen en structuren, zoals de forten.

Gericht op de *kleinere (landschappelijke) elementen en objecten* van de Stelling van Amsterdam is in 2013 een onderzoek uitgevoerd gericht op het inventariseren van de benodigde consolidatie- en conserveringsmaatregelen en de urgentie c.q. prioritering in de noodzaak tot het doorvoeren van deze maatregelen. Ook de kosten van de te treffen maatregelen zijn in kaart gebracht. De uitkomsten van dit onderzoek worden gebruikt om opdrachten uit te zetten voor het consolideren en conserveren van dergelijke kleinere elementen en objecten in de Stelling van Amsterdam. Dit betreft het uitvoeren van consolidatiewerkzaamheden gericht op het langjarig in stand houden en in sommige gevallen ook zichtbaar en beleefbaar houden van deze objecten en elementen. De focus ligt daarbij op het tegengaan van verder verval. Het gaat hierbij om kunstwerken als dijkjes, sluisjes, batterijen, en dergelijke.

Gericht op de *forten* is in 2013 een breder onderzoekstraject gestart dat zich richt op de noodzaak tot consolidatie respectievelijk restauratie van de forten. Daarbij zij opgemerkt dat bij een groot aantal forten in Noord-Holland in het kader van de uitvoeringsprogramma's 2005-2009 en 2009-2013 al maatregelen in de sfeer van behoud, consolidatie en herstel (restauratie en in beperkte mate ook reconstructie) zijn doorgevoerd waarbij ook is ingezet op duurzaam onderhoud en beheer en waar mogelijk hergebruik c.q. exploitatie van de gebouwen.

Het onderzoek van de forten is gekoppeld aan andere onderzoeken zoals onderzoek naar herontwikkeling en hergebruik: de economische potentie van de forten, de mogelijke beperkingen die de omgeving van een fort met zich meebrengt en de wens/wil van een eigenaar om een fort te (laten) herontwikkelen. De stapeling van deze onderzoeken levert een kansenkaart op waarop duidelijk wordt welke forten kansrijk zijn om te (her)ontwikkelen c.q. her te bestemmen. Een dergelijk (her)gebruik genereert middelen die mede ten goede komen aan de restauratie van het fort en een duurzaam beheer en onderhoud. Uit dit onderzoek worden naar verwachting enkele forten geselecteerd om met financiële ondersteuning vanuit de provincie Noord-Holland en mogelijk de provincie Utrecht te worden opgeknapt.

Daarnaast participeert het programmabureau namens beide siteholders in een doorlopend studietraject gericht op het ontwikkelen van voor de Stelling van Amsterdam toepasbare alternatieve financieringsvormen voor herstel (restauratie) en duurzaam beheer en onderhoud.

5.2.2 *Provincie Utrecht*

De provincie Utrecht is bezig met het opstellen van een waardenmeter. Uit dit onderzoek komt een indicatie van de kansrijkheid om de in Utrecht gelegen forten van de Stelling van Amsterdam economisch (her) te ontwikkelen. In het verlengde hiervan treedt de provincie op als katalysator in het kader van haar streven naar een gebiedsontwikkeling 3.0. Concreet houdt dit in dat de provincie derden (met name private partijen) uitdaagt en verleidt om te investeren in een langjarige exploitatie van met name de forten. Deze exploitatie dient conform de gedacht van

“behoud door ontwikkeling” bij te dragen aan het duurzaam onderhoud en behoud van de Uuw's van deze forten en ook het vergroten van de beleefbaarheid van het werelderfgoed.

5.2.3 *Onderzoeken door andere organisaties*

Daarnaast zijn er ook andere organisaties die zelfstandig onderzoeken uitvoeren naar de Stelling van Amsterdam en kennis erover actief uitdragen. Voorbeelden zijn de plannen van terreinbeherende organisaties zoals Landschap Noord-Holland in 'Landschap met Liniedijken' (gericht op het terugbrengen van oorspronkelijke vegetaties op onderdelen van de Stelling van Amsterdam), Recreatie Noord-Holland (in beeld brengen van de consolidatie- en restauratiebehoefte van elementen van de Stelling van Amsterdam) en de 'Fortenvisie' van Natuurmonumenten (gericht op het in stand houden van de forten als monumenten van natuur, landschap en cultuurhistorie in combinatie met een recreatieve functie).

5.2.4 *Kennis benutten die beschikbaar is bij andere partijen*

Belangrijke kennisdragers voor de diverse onderzoeken en het in kaart brengen van de huidige conditie van de Stelling van Amsterdam zijn: Stichting Menno van Coehoorn, Stichting MEGA (Militair Erfgoed Groot Amsterdam), Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Landschap Noord-Holland en particulieren. Ook bij Stadsherstel Amsterdam en Stichting Herstelling is veel informatie beschikbaar over onderhoud, beheer en herstel van gebouwen en afzonderlijke objecten en elementen. In Utrecht vervult de Utrechtse (erfgoed)instelling Landschap en Erfgoed Utrecht (LEU) een kennispositie. In beide provincies vervult ook de Monumentenwacht een kennisfunctie. De Monumentenwacht adviseert bij restauratie en beheer van onderdelen van de Stelling van Amsterdam.

Maatregelen	■ De siteholders initiëren, ontwikkelen en begeleiden diverse onderzoeken met betrekking tot bijvoorbeeld het consolideren en conserveren van dergelijke kleinere elementen en objecten ■ De siteholders onderzoeken de noodzaak tot consolidatie respectievelijk restauratie van de forten. Dit moet leiden tot een zogenaamde 'Kansenkaart' (Noord-Holland) en Waardenmeter (Utrecht). ■ De siteholders ontsluiten kennis over alternatieve financieringsvormen voor herstel (restauratie) en duurzaam beheer en onderhoud ■ De siteholders streven naar het bundelen en ontsluiten van de onderzoeken die door andere organisaties worden uitgevoerd ■ De siteholders bundelen de kennis die bij andere organisaties aanwezig is
-------------	---

5.3 Maatregelen bescherming en behoud

5.3.1 *Toepassen wettelijk instrumentarium*

De siteholders zijn verantwoordelijk voor het op adequate wijze beschermen en behouden van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam op het niveau van zowel de integrale structuur als de afzonderlijke objecten. Eerder is in hoofdstuk 3 al ingegaan op het belang, de rol en het samenspel tussen het ruimtelijk instrumentarium en specifieke instrumenten ter bescherming van het erfgoed vanuit de Monumentenwet. Op rijksniveau wordt de Stelling van Amsterdam beschermd vanuit de Structuurvisie Erfgoed en Ruimte en het Barro. Op provinciaal niveau is de bescherming door de beide siteholders nader verankerd in de structuurvisies en cultuurnota's, de provinciale verordeningen (ruimtelijke verordening en voor Noord-Holland ook de Monumentenverordening) en nader uitgewerkt in leidraden en handreikingen richting primair de

gemeenten. Tevens is daar ingegaan op de belangrijke rol die de gemeenten vervullen waar het gaat om het borgen van de uitzonderlijke en universele waarden in gemeentelijke bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen. De gemeenten vervullen bovendien een cruciale rol waar het gaat om het borgen dat de regels die - ter bescherming en behoud van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam - zijn gesteld in de bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen, ook daadwerkelijk worden nageleefd.

5.3.2 *Beschermen, behouden en herstellen*

De beide siteholders zetten in op het beschermen, behouden en waar nodig herstellen van de structuur of afzonderlijke objecten van de Stelling van Amsterdam. Daarbij heeft de siteholder, in samenspraak met eigenaren, beheerders en andere overheden steeds een afweging te maken, afhankelijk van de context.

Passief beheer

Passief beheer is het treffen van maatregelen gericht op het behouden en beschermen van (delen van) de Stelling van Amsterdam uitsluitend zonder dat actief wordt ingezet op het verbeteren of versterken ervan. Het behouden en beschermen gebeurt hier op basaal niveau. Basaal houdt in dat de bescherming plaatsvindt op basis van het wettelijk instrumentarium maar dat er niet actief wordt ingezet op het behouden of verbeteren van deze onderdelen van de Stelling van Amsterdam. Passief beheer kan van toepassing zijn op de vele landschappelijke elementen die onderdeel uitmaken van de Stelling van Amsterdam, zoals inundatievelden, schootvelden en verboden kringen. Het kan ook van toepassing zijn op afzonderlijke elementen en objecten zoals dijken (die geen functie meer vervullen in het watersysteem) en batterijen en voor enkele forten. Dit laatste betreft vooral forten met primair een natuurfunctie, waarbij enkele van deze forten als nevenfunctie de opslag van goederen hebben. Een voorbeeld van een fort waarbij passief beheer wordt gehanteerd is *Fort Hinderdam*.

Consolideren

Consolideren is het actief ingrijpen door het treffen van maatregelen gericht op het vasthouden van de huidige bestaande staat van onderhoud en het tegengaan van verder verval van de structuur, afzonderlijke objecten en elementen en/of de zichtbaarheid en beleefbaarheid van (delen van) de Stelling van Amsterdam. Een voorbeeld van consolidatie uit het verleden is het geheel aan conserveringsmaatregelen die op *Fort Uitermeer* hebben plaatsgevonden om een verder verval van het fort en andere gebouwen tegen te gaan.

Restaureren

Restaureren is het treffen van maatregelen gericht op het herstel van in verval en soms ook in onbruik geraakte delen van de Stelling van Amsterdam. Het herstellen is gericht op het behouden, beschermen en versterken van de fysieke structuur, afzonderlijke objecten en elementen en/of de zichtbaarheid en beleefbaarheid. Naast restauratie kan het in enkele gevallen ook gaan om gedeeltelijke reconstructie van delen van de Stelling van Amsterdam.

Bij restauratie hanteren beide siteholders het credo 'behoud door ontwikkeling' als een belangrijk uitgangspunt. Behoud door ontwikkeling is voornamelijk gericht op het realiseren van

herontwikkeling, herbestemming en hergebruik. Herontwikkeling, herbestemming en hergebruik is gericht op het realiseren van een langjarige exploitatie van onderdelen van de Stelling van Amsterdam. Exploitatie draagt bij aan het veilig stellen van een duurzaam beheer en onderhoud van delen van de Stelling van Amsterdam en met name de forten. Maar de exploitatie draagt ook bij aan het zichtbaar en beleefbaar houden en maken. Behoud door ontwikkeling kan echter ook risico's met zich brengen bijvoorbeeld wanneer als gevolg van de exploitatie de herkenbaarheid van elementen van de Stelling van Amsterdam in het geding komt, of de openbare toegankelijkheid wordt ingeperkt. De siteholders kunnen hierop invloed uitoefenen door dergelijke zaken op te (doen/laten) nemen in de (pacht)overeenkomsten met de exploitanten.

In de periode 2005 tot heden is een groot aantal onderdelen van de Stelling van Amsterdam gerestaureerd en gedeeltelijk ook gereconstrueerd. Een goed voorbeeld van restauratie is het *Fort Nekkerweg*. In bijlage 7 is een overzicht opgenomen van de in het verleden doorgevoerde restauraties.

5.3.3 Actieve bijdrage siteholders aan beschermen, behoud en herstel van structuur en objecten

Naast het wettelijk instrumentarium hebben de siteholders ook additionele mogelijkheden om bij te dragen aan het beschermen, behouden en herstellen van de structuur als geheel en de objecten die gezamenlijk de Stelling van Amsterdam vormen. Het gaat hier om een verscheidenheid aan maatregelen gericht op het beschermen, behouden en herstellen van de fysieke entiteiten van de Stelling van Amsterdam, alsmede maatregelen gericht op het versterken van de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de structuur en objecten. Deze maatregelen bestaan uit het actief ondersteunen van eigenaren en beheerders door het inbrengen van kennis en expertise, bij elkaar brengen van partijen en belangen, ondersteunen van uitvoeringsorganisaties en/of het zorgen voor cofinanciering van beschermings- en herstelmaatregelen.

De actieve rol die de siteholders op dit terrein vervullen is voor Noord-Holland uitgewerkt in de uitvoeringsprogramma's 2005-2009 en 2009-2013 die het programmabureau voor de Stelling van Amsterdam heeft uitgewerkt. De maatregelen uit deze programma's gericht op beschermen, behouden en herstel worden in de komende jaren gecontinueerd. Dit omvat het stimuleren en aanjagen en eventueel leveren van cofinanciering op in voorgaande periode gestarte en lopende projecten. Zo blijven bijvoorbeeld de middelen uit het programma 2009-2013 gereserveerd voor de lopende projecten gericht op behoud, herstel en deels ook onderhoud en hergebruik voor Fort bij Hoofddorp, Vuurtoreneiland/Fort Durgerdam en Fort Benoorden Spaarndam, inclusief de bijdrage aan het daar te ontwikkelen bezoekerscentrum.

De eerder genoemde onderzoeken naar de consolidatie van kleine objecten en stand van zaken betreffende de forten lopen wat betreft hun uitvoering door in het uitvoeringsprogramma 2014-2016. Hieronder valt bijvoorbeeld het aanjagen en mede financieren van de herontwikkeling van nog minimaal twee forten in nauwe samenwerking met de eigenaar en de gemeente.

Ook bij het uitvoeringsprogramma 2014-2016 blijft het programmabureau een actieve rol vervullen als kennismakelaar. Daarnaast zet Noord-Holland twee uitvoeringsregelingen in voor het ondersteunen van eigenaren, beheerders en exploitanten bij het beschermen, behouden en herstellen, alsmede het duurzaam onderhouden van (delen van) de Stelling van Amsterdam:

- Uitvoeringsregeling 'Subsidie restauratie of herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013': noodzakelijke restauratie- of herstelwerkzaamheden.
- Uitvoeringsregeling 'Subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013': voortzetting huidige regeling voor stimuleren van voorbereidings- of haalbaarheidsonderzoeken ten behoeve van restauratie- en/of herbestemming van onderdelen en cofinanciering stellingbrede communicatieactiviteiten en evenementen.

Utrecht is voornemens om aanvullend op het AVP programma Utrecht West een specifiek op de waterlinies Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam gericht uitvoeringsprogramma op te stellen. Daarnaast heeft Utrecht voor de periode 2014 – 2016 een voorlopig Actieplan opgesteld. Beide siteholders voeren regelmatig overleg met betrokken partijen (gemeenten, eigenaren, beheerders etc.) over de implementatie van de maatregelen uit dit managementplan.

Meer dan in het verleden zijn de provincies Noord-Holland en Utrecht van plan om samen te werken in de programmering van activiteiten in de Stelling van Amsterdam. Streven is om in de loop van 2016 te werken aan een gezamenlijk uitvoeringsprogramma van beide siteholders voor de periode 2017-2020. Vorm en inhoud zijn afhankelijk van de voortgang en inzichten in de koppeling van de Werelderfgoedsite Stelling van Amsterdam aan de beoogde Werelderfgoedsite NHW.

Een belangrijke rol in het restaureren en herstellen van onderdelen van de Stelling van Amsterdam is weggelegd voor de Stichting Herstelling Amsterdam. Deze stichting voert in opdracht van een groot aantal forteigenaren onderhoudswerkzaamheden en eenvoudigere restauraties aan forten en objecten van de Stelling van Amsterdam uit.

Maatregelen	■ Siteholders ondersteunen eigenaren en beheerders door het inbrengen van kennis en expertise, bij elkaar brengen van partijen en belangen, ondersteunen van uitvoeringsorganisaties en/of het zorgen voor cofinanciering van beschermings- en herstelmaatregelen ■ Siteholders vervullen een actieve rol als kennismakelaar door het verzamelen en beschikbaar stellen van informatie en organiseren van bijeenkomsten ■ Siteholders sturen er op dat in (pacht)overeenkomsten zaken worden geregeld over behoud door ontwikkeling ■ Noord-Holland stelt twee uitvoeringsregelingen open: een voor restauratie- en/of herstel en een voor stellingbrede communicatieactiviteiten, evenementen en haalbaarheidsonderzoeken ■ De provincie Utrecht is voornemens om aanvullend op dit programma een specifiek op de waterlinies Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam gericht uitvoeringsprogramma op te stellen
-------------	---

5.4 Onderhoud en exploitatie

5.4.1 *Duurzaam beheer en onderhoud*

De inzet van de beide siteholders is er op gericht om in overleg en samenspraak met de forteigenaren, beheerders en exploitanten te komen tot een langjarig en duurzaam beheer en onderhoud van de forten en andere objecten en elementen van de Stelling van Amsterdam. Meerdere eigenaren werken gericht op het beheer en onderhoud van terreinen, gebouwen en overige onderdelen van de Stelling van Amsterdam vaak met eigen beheer- en onderhoudsplannen. De siteholders faciliteren met het inbrengen van kennis, materiële ondersteuning en financiële middelen het opstellen van degelijke plannen. De siteholders vinden het uitwerken van de plannen door de beheerders van delen van de Stelling van Amsterdam van

belang omdat op deze wijze wordt bijgedragen aan het zodanig beheren en onderhouden van delen van de Stelling Van Amsterdam dat deze delen op duurzame (langjarig) wijze behouden blijven en ook als structuur en/of element zichtbaar en beleefbaar blijven.

5.4.2 *Exploitatie als kostendrager voor duurzaam beheer en onderhoud*

De siteholders zetten in op herontwikkeling, herbestemming en hergebruik na afronding van eventuele herstelwerkzaamheden. Hergebruik wordt daarbij gezien als basis voor een langjarige exploitatie van delen van de Stelling van Amsterdam (veelal forten maar soms ook andere gebouwen). Deze exploitatie kan verschillende vormen. Vanuit deze exploitatie ontstaat er een belang om de gebouwen en andere delen van de Stelling van Amsterdam, waar de exploitant gebruik van maakt, goed en duurzaam (langjarig) te beheren en onderhouden. De exploitatie levert opbrengsten op die kunnen bijdragen aan beheer en onderhoud. Dergelijke vormen van hergebruik zijn vooral toepasbaar op forten en soms ook andere gebouwen als genie- of munitieloodsen, batterijen of magazijnen.

Maatregelen

- De siteholders faciliteren forteigenaren, beheerders en exploitanten door het inbrengen van kennis, materiële ondersteuning en financiële middelen en het opstellen van degelijke plannen
- De siteholders zetten in op herontwikkeling, herbestemming en hergebruik na afronding van eventuele herstelwerkzaamheden

5.5 Monitoring voortgang en kwaliteit

5.5.1 *Monitoring*

Vanuit UNESCO wordt periodiek (iedere zes jaar) een rapportage verwacht van de stand van zaken van de site. Deze periodieke rapportage is verplicht en vraagt van de siteholders een reeks aan informatie die gestructureerd wordt verzameld en opgeslagen. De gehanteerde methodiek van UNESCO volstaat voor de siteholders voor het monitoren van de ontwikkelingen van de Stelling van Amsterdam. In 2013 is de rapportage uitgevoerd. De eerstvolgende periodieke rapportage vindt in 2019 plaats.

Er worden naast de verplichte monitoring aan UNESCO in beperkte mate aanvullende en tussentijdse monitoringactiviteiten uitgevoerd. Dit gebeurt door het laten uitvoeren van onderzoeken die mede in kaart brengen wat de stand van zaken van het behoud en onderhoud van delen van de Stelling van Amsterdam is. Onderzoeken die op basis van het uitvoeringsprogramma 2009-2013 zijn uitgezet naar de consolidatiebehoefte van kleine objecten en naar het behoud en beheer van forten leveren ook op het terrein van monitoring waardevolle informatie. De provincie Noord-Holland is bovendien van plan een monitoringsysteem op te zetten (uitvoeringsprogramma 2014 – 2016) waarbij de bouwkundige staat van alle Stellingobjecten regelmatig wordt gemonitord.

Belangrijke monitoringsinformatie wordt ook verkregen uit de kennisdossiers die in samenwerking met bij de Stelling van Amsterdam betrokken partijen (zoals terreinbeheerders, eigenaren en exploitanten) worden uitgewerkt en waaraan ook in het kader van het uitvoeringsprogramma 2014-2016 verder wordt gewerkt. Belangrijk hierin is het bundelen van de kennis over de beschermings- en herstelmaatregelen die in de komende jaren nog worden doorgevoerd.

Wat betreft de voortgang vindt er voortgangsbewaking plaats op het niveau van de budgetten die ter financiering van de maatregelen ter beschikking zijn gesteld vanuit de begroting van de siteholders. Specifieker worden de resultaten en eisen die gesteld worden aan partijen die gebruik maken van subsidies in casu provinciale cofinanciering bijgehouden in het kader van de subsidieverstrekking en –verantwoording. Daarnaast bevatten de opeenvolgende uitvoeringsprogramma's van het programmabureau van de Stelling van Amsterdam ook steeds een terugblik op de maatregelen die tot dusver zijn doorgevoerd.

Maatregelen	■ De beide siteholders dragen elke zes jaar zorg voor de periodieke rapportage over de stand van zaken betreffende de bescherming en het behoud van de uitzonderlijke en universele waarden van de werelderfgoed site richting UNESCO ■ De provincie Noord-Holland zet een monitoringsystematiek op naar de bouwkundige staat van alle Stellingobjecten
-------------	--

6 Uitdragen van het werelderfgoed

6.1 Communicatie

6.1.1 *Stichting Werelderfgoed.nl en Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed*

Stichting Werelderfgoed.nl en rijk (RCE) maken ieder een eigen communicatiestrategie in onderlinge afstemming. Dit gebeurt omdat de verantwoordelijkheden van beide organisaties overlappen maar niet gelijk zijn. De communicatie van Werelderfgoed.nl en RCE, via de website www.cultureelerfgoed.nl, richten zich op het vergroten van de bekendheid van de gezamenlijke Nederlandse werelderfgoederen vanuit een consequente en voortdurende communicatie via websites en persberichten, maar ook via diverse andere publieksuitingen als artikelen in vakbladen en pers. Een voorzet van deze gezamenlijkheid is gedaan met de opening van werelderfgoed podium in De Bazel in Amsterdam.

De communicatie van Stichting Werelderfgoed.nl is er ook op gericht de eisen die UNESCO stelt aan uitstraling en het gebruik van logo's te verbeteren en de eenduidige uitstraling van bebording en het UNESCO logo te bewaken. Daarnaast wil men het gebruik van het merk vergroten. De communicatie van beide partijen draagt er toe bij dat het recreatief en toeristisch potentieel van de werelderfgoederen in het algemeen en de Stelling van Amsterdam in het bijzonder, verbetert.

6.1.2 *Siteholders*

De provincie Noord-Holland neemt het voortouw in de communicatie over de Stelling van Amsterdam als geheel. Voor de Stelling van Amsterdam is een afzonderlijk communicatie- en marketing plan opgesteld gericht op het realiseren van een aantal communicatiemiddelen. Belangrijk instrument is hierbij de website www.stellingvanamsterdam.nl. Tevens is een mediacampagne uitgewerkt en uitgevoerd. Vanuit de siteholder is ook ingezet op een gemeenschappelijk logo en een gemeenschappelijke huisstijl die wordt gebruikt bij het communiceren en promoten van de Stelling van Amsterdam.

De communicatie is er op gericht de naamsbekendheid van de Stelling van Amsterdam te vergroten en mensen in kennis te stellen van de bijzondere waarden van dit werelderfgoed. Een ander communicatiedoel is het stimuleren van het bezoek aan de Stelling van Amsterdam en omgeving voor wandelen, fietsen en/of varen (beleving). Onderdeel hiervan is ook het realiseren van een uniforme en daarmee algeheel herkenbare bebording en bewegwijzering van de routes en informatiepanelen. Naast de website worden hiertoe uiteenlopende communicatiemiddelen ingezet, zoals folders en Stellingkoerier, maar ook evenementen als de Stellingmaand, het inrichten van bezoekerscentra (Pampus, Krommeniedijk, Fort Benoorden Spaarndam) en houden van presentaties. Bij de communicatie over de Stelling van Amsterdam wordt de provincie Noord-Holland ondersteund door de Stichting Cultuurcompagnie Noord-Holland. Zo organiseert bijvoorbeeld de Stichting CultuurCompagnie Noord-Holland in opdracht van de provincie Noord-Holland cursussen voor het organiseren en rondleiden van groepen en maken van tentoonstellingen over de Stelling van Amsterdam. De Stelling van Amsterdam is ook in diverse nationale en internationale media-uitingen ingebracht.

Belangrijk voor de communicatie over de Stelling van Amsterdam is ook de samenwerking die in het kader van promotie en marketing plaatsvindt met andere werelderfgoederen (inclusief de Nieuwe Hollandse Waterlinie) en de algehele promotie van Noord-Holland. Ook lokaal is de

aansluiting van communicatie over de Stelling van Amsterdam met lokale initiatieven van belang, zoals de ontwikkeling van het concept Fortenland in de Gooi- en Vechtstreek.

Voor de komende jaren staat het continueren en vernieuwen van de bestaande communicatie en marketing centraal.

6.2 Educatie en voorlichting

Voor de siteholders is de belevingswaarde van de Stelling van Amsterdam en het uitdragen van de historische waarde van dit erfgoed naar een breed publiek belangrijk. Dit start met het publiek toegankelijk maken van de Stelling van Amsterdam en bijzondere objecten (met name forten) in de Stelling. Daartoe worden op en rond de Stelling van Amsterdam onderling met elkaar verbonden wandel-, fiets- en vaarroutes ontwikkeld, die de Stelling van Amsterdam beleefbaar maken en waarbij met behulp van onder meer panelen en App's informatie over de Stelling van Amsterdam wordt verstrekt. Bijvoorbeeld in Abcoude draagt de provincie Utrecht als siteholder bij aan het inrichten van een aantrekkelijke recreatieve verbinding tussen station Abcoude en het Fort Abcoude, inclusief de ontwikkeling van een 'Toeristisch Overstap Punt' (TOP) met informatiepanelen, om zo de beleefbaarheid van het erfgoed op deze locatie te vergroten.

Binnen de Stelling van Amsterdam zelf ontwikkelen de siteholders tenminste 3 bezoekerscentra (Pampus, Krommeniedijk en Fort Benoorden Spaarndam) die er mede op zijn gericht de belevingswaarde van de Stelling van Amsterdam te vergroten.

Het uitdragen van de Stelling van Amsterdam gebeurt verder via een uitgebreide communicatie en breed opgezette promotie en marketing. Bij deze promotie en marketing wordt in toenemende mate samengewerkt met andere nabij gelegen en deels overlappende werelderfgoederen (Beemster / Grachtengordel Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie) en met de citymarketing Amsterdam. Vanuit Amsterdam wordt de Stelling van Amsterdam als een verborgen schat in de directe omgeving van de stad gezien. Vanuit de communicatie en promotie en marketing worden omwonenden, recreanten en toeristen naar de Stelling van Amsterdam getrokken die met hun bestedingen bijdragen aan de financiering van een duurzaam beheer en onderhoud. Uitdragen dient op die manier ook een financieel belang.

Educatie en voorlichting wordt vanuit de siteholders breed gepromoot en ondersteund. In achterliggende jaren is hieraan invulling gegeven door onder meer:

- Het aanleggen en verbeteren van een recreatieve infrastructuur met bewegwijzering en informatiepanelen en beschrijvingen en informatieve App's.
- Het (gaan) realiseren van tenminste drie bezoekerscentra.

- Het realiseren van een interactief fortenspel dat tevens educatieve doelen dient.
- Het openstellen van forten en beschikbaar krijgen van een groeiend aantal kleinschalige recreatieve voorzieningen op de forten.
- Het ontwikkelen van lesprogramma's en een leskist over de Stelling van Amsterdam.

Deze ontwikkelingen zijn geïnitieerd en deels mede gefinancierd door de siteholders. Ook diverse andere organisaties dragen een steentje bij aan de educatie en voorlichting waaronder terreinbeheerders als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Landschap Noord-Holland maar ook Stichting Menno van Coehoorn en Stichting MEGA. Ook vanuit de recreatieschappen, ANWB en Wandelnet worden fiets-, wandel- en vaarroutes met uniforme bebording en informatiepanelen ontwikkeld die informatief en educatief zijn en de waarden en het historisch belang van de Stelling van Amsterdam helpen uit te dragen.

6.3 Promotie en marketing

Promotie en marketing is van wezenlijk belang om, in combinatie met communicatie, de naamsbekendheid van de Stelling van Amsterdam te vergroten. Dit leidt ertoe dat meer bezoekers de weg naar de Stelling van Amsterdam weten te vinden en zo de historie en het belang van de Stelling van Amsterdam als erfgoed breed uit te dragen. De vele bezoekers dragen bovendien bij aan het genereren van inkomsten voor de diverse eigenaren, beheerders en/of exploitanten van de Stelling van Amsterdam.

Rond de promotie en marketing van de Stelling van Amsterdam wordt in toenemende mate samenwerking gezocht met andere werelderfgoederen, zoals de Droogmakerij de Beemster en Amsterdamse grachtengordel, maar ook via het Werelderfgoedpodium. Met Utrecht wordt al expliciet de samenwerking gezocht met de promotie en marketing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Nieuw is dat ook de citymarketing van Amsterdam haar pijlen op de omgeving van de hoofdstad richt zodat ook de promotie en marketing van de Stelling van Amsterdam onderdeel wordt van de promotie van ATCB (Amsterdam Toerisme en Congres Bureau).

Maatregelen	■ Siteholders voeren via het programmabureau een actief communicatiebeleid op basis van het communicatie- en marketing plan. Daaronder vallen ook educatieve activiteiten. Daarbij werken ze samen met diverse lokale organisaties. Zij doen dit door onder meer: ○ Publiek breed toegankelijk maken van onderdelen van de Stelling van Amsterdam ○ Ontwikkeling van fiets-, wandel- en vaarroutes ○ Ontwikkeling van informatiepanelen en app's ○ Het ontwikkelen van drie bezoekerscentra ○ Brede communicatie en promotie activiteiten, zo mogelijk in samenwerking met andere Werelderfgoederen in de regio ○ Beheer van de website www.stellingvanamsterdam.nl ○ Gebruik van een gemeenschappelijk logo ○ Folders, Stellingkoerier ○ Evenementen ○ Presentaties ○ Promotie van een interactief fortenspel en gebruik van leskisten ■ Stichting Werelderfgoed.nl verzorgt de promotie van de Nederlandse werelderfgoederen in het algemeen ■ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed draagt via haar website en bijdrage aan het werelderfgoedpodium bij aan de educatieve informatievoorziening over de Stelling van Amsterdam
-------------	--

7 Omgaan met externe invloeden

7.1 Ligging in een drukke en hoogdynamische omgeving

Werelderfgoed Stelling van Amsterdam ligt in een van de meest dynamische, complexe en drukste gebieden van Nederland; een regio waar uiteenlopende maatschappelijke, economische, ruimtelijke, fysieke en ecologische ontwikkelingen plaatsvinden. Ook in de toekomst zullen zich hier steeds nieuwe ontwikkelingen van zeer uiteenlopend karakter blijven aandienen. Vanuit de Rijksstructuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) is de regio aangeduid als prioritair gebied voor duurzame economische groei. Dit houdt in dat er op het gebied diverse ruimtelijke en economische claims en reserveringen rusten vanuit het rijk, de provincies, de gemeenten en de waterschappen. Regelmatig manifesteren zich in het gebied ontwikkelingen met een zwaarwegend maatschappelijk belang die in aanzet een potentiële bedreiging zouden kunnen vormen voor de Stelling van Amsterdam of onderdelen ervan. Het betreft veelal grootschalige en complexe ontwikkelingen.

Voor UNESCO is feitelijk elke aantasting van de uitzonderlijke en universele waarden van een werelderfgoed onacceptabel. Ruimtelijke ontwikkelingen in en om de Stelling van Amsterdam vragen van de siteholders en betrokken overheden om nadere afwegingen waarbij steeds voldoende recht dient te worden gedaan aan het behoud van uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Het combineren van ontwikkelingen van zwaarwegend maatschappelijk belang, met de werelderfgoedstatus van de Stelling van Amsterdam, vraagt om maatwerk.

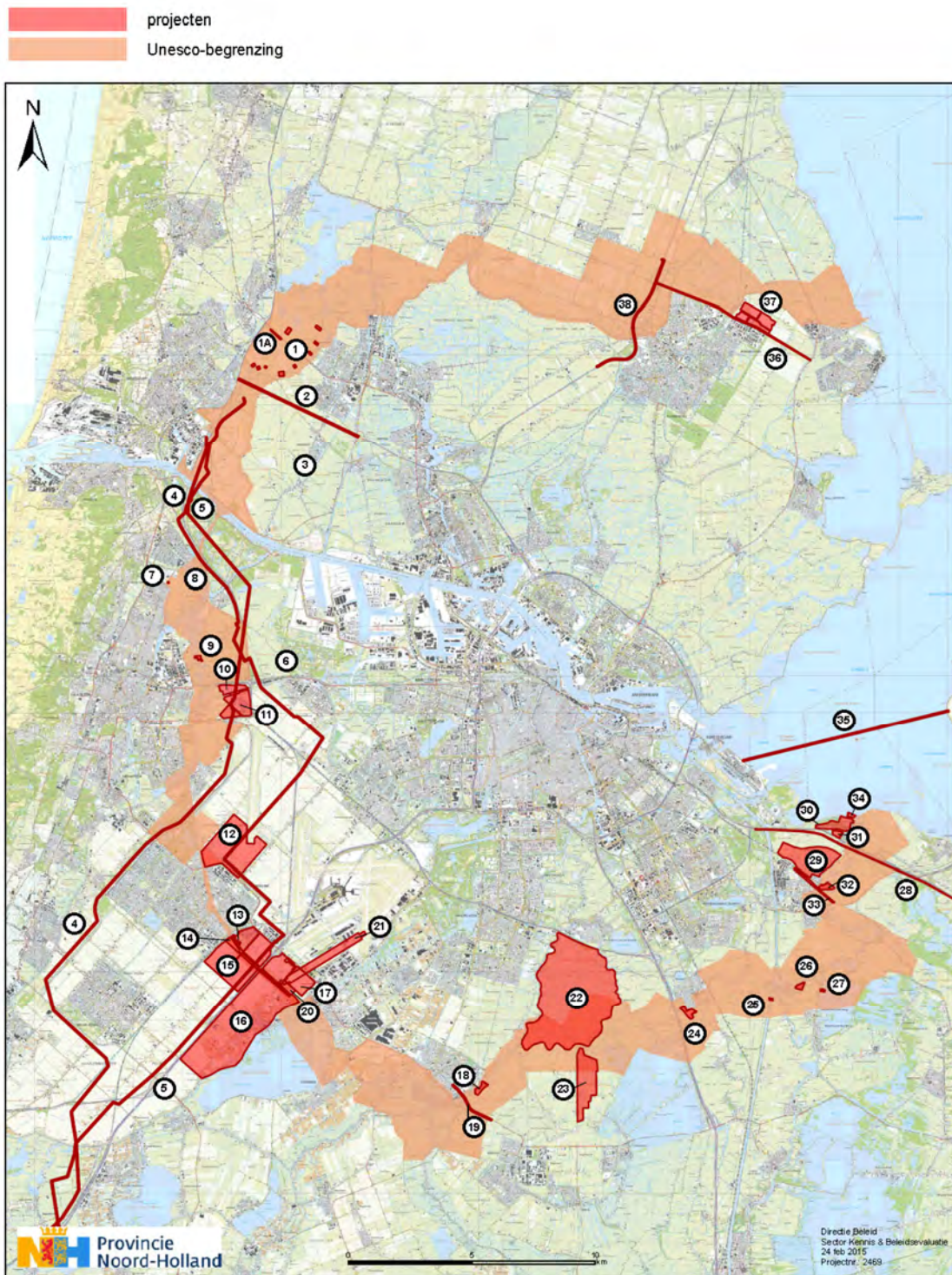
Hoewel er ontwikkelingen zijn die soms ook kansen bieden voor het behoud en versterken van de Stelling van Amsterdam, betreft het veelal ontwikkelingen die een stevige uitdaging en opgave voor de siteholder vormen om goed in te passen of samen te laten gaan met de belangen van de Stelling van Amsterdam. Het is aan de beide siteholders om de diverse ontwikkelingen en claims af te wegen en te beoordelen en vervolgens zodanig in te passen dat ze geen bedreiging voor de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam vormen. Eerder zijn in hoofdstuk 3 de geldende wettelijke en beleidsmatige kaders beschreven die zijn vastgesteld om deze uitzonderlijke en universele waarden langjarig te beschermen. In hoofdstuk 5 is de werking van het instrumentarium rond behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam door de beide siteholders en haar partners beschreven. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de wijze waarop de beide siteholders concreet omgaan met de diverse externe invloeden, de uitgangspunten die zij daarbij hanteren en de concrete maatregelen die zij daartoe treffen. Voor een belangrijk deel wordt bij de maatregelen teruggesproken op en verwezen naar de maatregelen die eerder al zijn beschreven in de hoofdstukken 3 en 5.

7.2 Overzicht mogelijke ontwikkelingen in omgeving

Op onderstaande kaart en bijgesloten tabel zijn alle mogelijke ontwikkelingen opgenomen die op het moment van het opstellen van het managementplan bekend zijn bij de beide siteholders. Tijdens een werkbijeenkomst met de siteholders, andere overheden, terreinbeheerders, eigenaren en andere betrokken maatschappelijke organisaties is deze lijst zover als mogelijk gecompleteerd. Een beschrijving van deze ontwikkelingen is opgenomen in bijlage 8. Het betreft alle ontwikkelingen die thans bekend zijn, dan wel waarvan verwacht wordt dat deze zich in de komende 10 jaar mogelijk gaan manifesteren. Niet alle vermelde ontwikkelingen zijn even concreet. Het betreft zowel ontwikkelingen die nu worden gerealiseerd als ontwikkelingen die nog slechts een voornemen zijn. De weergegeven ontwikkelingen als opgenomen in onderstaande tabel zijn met nummers op onderstaande kaart aangegeven.

Nr	Project / ontwikkeling	Thema
1	Vergroten van de agrarische bouwblokken gemeente Uitgeest	Agrarisch gebruik
	1a Opstel terrein N203 Uitgeest	Infrastructuur
2	Doortrekken A8- A9	Infrastructuur
3	Recreatieve ontwikkeling Buitenlanden, Aagtenpark en Omzoom	Recreatie en toerisme
4	Hoogspanningsleiding 380 kV Randstad Noord	Infrastructuur
5	Nieuwe Gasleiding	Infrastructuur
6	Visie Groengebied Amsterdam-Haarlem, bufferzone in een metropolitaan landschap	Natuur en landschap / Recreatie en toerisme
7	Vogelhospitaal	Bedrijvigheid
8	Ontwikkeling Fort benoorden Spaarndam	Recreatie en toerisme
9	Herontwikkeling Penningsveer	Recreatie en toerisme
10	Polanenpark	Bedrijvigheid
11	Uitbreiding De Liede / 380 kV Station Vijfhuizen	Infrastructuur
12	Landartpark Buitenschot (Ribbels Schiphol)	Infrastructuur
13	Beukenhorst Zuid	Bedrijvigheid
14	Geniepark	Recreatie en toerisme
15	A4-zone west / Schiphol Trade Park	Bedrijvigheid
16	PrimAviera	Bedrijvigheid
17	SLP (Schiphol Logistics Park)	Bedrijvigheid
18	Amstelhoek	Bedrijvigheid
19	Vrije busbaan (HOV)	Infrastructuur
20	OLV, Ongestoord Logistieke Verbinding	Infrastructuur
21	Parallele Kaagbaan Schiphol	Infrastructuur
22	Waterberging Ronde Hoep	Integraal waterbeheer
23	Waterberging Groot Mijdrecht Noord	Integraal waterbeheer
24	Woningbouw Abcoude	Wonen
25	Fietsbrug Nigtevecht	Infrastructuur
26	Nieuwe landgoederen Wijdmeren	Wonen
27	Herinrichting Jachthaven Dammerweg	Recreatie en toerisme
28	Reconstructie A1	Infrastructuur
29	Bloemendalerpolder	Wonen
30	KNSF-terrein	Wonen
31	Brediusgronden	Wonen
32	Transformatie Bedrijventerrein Nijverheidslaan Weesp	Bedrijvigheid
33	OV SAAL Weesp	Infrastructuur
34	Jachthaven Muiden	Recreatie en toerisme
35	IJmeerlijn OV-Verbinding Amsterdam – Almere	Infrastructuur
36	N244 (Waterland)	Infrastructuur
37	Bedrijventerrein Baansteer Noord (Purmerend)	Bedrijvigheid
38	Capaciteitsvergroting A7 –A8	Infrastructuur

Projecten in Stelling van Amsterdam

7.3 Thematische schets van ontwikkelingen en maatregelen

7.3.1 *Ontwikkelingsdruk door wonen*

Schets mogelijke
ontwikkeling

De Stelling van Amsterdam ligt in de Randstad, zijnde een gebied met grote drukte en een hoge dynamiek. De Stelling van Amsterdam is vanwege haar cultuurhistorische en landschappelijke waarden, als groene ring rond de hoofdstad ook van zichzelf een positieve factor van betekenis in het vestigingsklimaat voor nieuwe bewoners en ook bedrijven in combinatie met o.a. de grachtengordel van Amsterdam, Droogmakerij de Beemster en Nieuwe Hollandse Waterlinie. De Stelling van Amsterdam draagt daarmee ook zelf bij aan de dynamiek in het omliggende gebied, maar biedt in combinatie met het omliggende landschap ook kansen en mogelijkheden voor recreatie en ontspanning. In de nabijheid van de Stelling van Amsterdam komen meerdere woningbouwprojecten tot ontwikkeling die eerder al planologisch zijn goedgekeurd en waar nadere eisen zijn gesteld aan een goede ruimtelijke inpassing ten opzichte van de Stelling van Amsterdam. Nieuwe woningbouwprojecten in het gebied waar de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam gelden worden niet toegestaan. Veelal gelden voor woningbouw in de nabije omgeving van de Stelling van Amsterdam nadere eisen.

Opgave

Het voorkomen of zodanig inpassen van woningbouwplannen en woningbouwprojecten dat dit geen inbreuk pleegt op de structuur of afzonderlijke elementen, of op de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de Stelling van Amsterdam.

7.3.2 *Ontwikkelingsdruk door bedrijvigheid*

Schets mogelijke
ontwikkeling

In de omgeving van de Stelling van Amsterdam liggen meerdere voor de Nederlandse economie cruciale functies, zoals de mainport Schiphol, delen van de Greenport Nederland, havens, tal van grote en middelgrote bedrijventerreinen en belangrijke (glas)tuinbouw- en landbouwgebieden. Ondanks de economisch moeilijke tijden van dit moment zal het gebied rond Amsterdam een belangrijke motor blijven voor de Nederlandse economie. Dit brengt met zich dat in de omgeving van de Stelling van Amsterdam uiteenlopende veelal al planologisch vastgelegde bedrijventerreinen tot ontwikkeling komen. In de omgeving van de Stelling van Amsterdam is zowel sprake van herontwikkeling, transformatie en uitbreiding van bestaande bedrijventerreinen als de ontwikkeling van nieuwe terreinen. Naast concrete plannen die gedeeltelijk al in realisatie zijn liggen er in de omgeving van de Stelling van Amsterdam ook enkele grote strategische reserveringen voor toekomstige bedrijventerreinontwikkeling. Doordat de ontwikkeling van bedrijventerreinen in de regel grootschalige bebouwing inhoudt, is verbergen geen reëel alternatief. Voor enkele bedrijventerreinen is schrappen of verplaatsen wanneer het nog geen planologisch vastgestelde terreinen betreft een optie. Ook is het niet ondenkbaar dat de ontwikkeling van sommige bedrijventerreinen langjarig stagneert als gevolg van de economische recessie. Voor de meeste bedrijventerreinen uit de lijst geldt echter dat wordt ingezet op het goed inpassen van deze bedrijventerreinen en het langs die weg voorkomen en beperken van impact op de Stelling van Amsterdam.

Opgave Het voorkomen van het ontwikkelen van nieuwe bedrijventerreinen die in potentie een negatieve impact op de Stelling van Amsterdam kunnen hebben. Het voorkomen van negatieve gevolgen van de herontwikkeling, transformatie of uitbreiding van bestaande en planologisch al goedgekeurde bedrijventerrein door deze ontwikkeling dusdanig te situeren en in te passen dat ze geen effect op de Stelling van Amsterdam hebben.

7.3.3 *Veranderend agrarisch gebruik*

Schets mogelijke ontwikkeling Grote delen van de Stelling van Amsterdam zijn gesitueerd in het landelijk gebied. Het landelijk gebied in de omgeving van de Stelling van Amsterdam bestaat voor het overgrote deel uit landbouwgrond en daarnaast uit natuur en recreatiegebieden en water. Binnen de landbouw manifesteren zich ontwikkelingen gericht op verdere schaalvergroting, teeltverandering en -intensivering en biobased productie (biomassa). In de omgeving van de Stelling van Amsterdam liggen meerdere (glas)tuinbouwgebieden. Ook voor glastuinbouw geldt dat schaalvergroting een trend is. Daarnaast wordt vanuit de overheden en tuinbouwsector ingezet op het saneren van verspreid gelegen glas. Gelieerd aan met name de (glas)tuinbouw als onderdeel van de Greenport Nederland liggen in het gebied ook diverse logistieke centra (zie bedrijventerreinen) die mede gebruik maken van en claims leggen op de omliggende kwaliteit en capaciteit van de omliggende infrastructuur (zie infrastructuur). De schaalvergroting levert wat betreft het landbouwkundig gebruik van de gronden op basis van de nu bekende ontwikkelingen, m.u.v. de glastuinbouw, niet direct conflicten op met de Stelling van Amsterdam, al is dat niet geheel uit te sluiten gegeven de ontwikkeling van megastallen en grote silo's. Ook veranderingen van teelten kunnen van invloed zijn op de openheid van het landschap rond de Stelling van Amsterdam. De bedreiging voor de Stelling van Amsterdam zit bij schaalvergroting met name in de gelijktijdige opschaling van de volumes van bouw kavels en bebouwing.

Opgave Het waar mogelijk benutten van de kansen die vanuit het agrarisch gebruik van het omliggende gebied zich manifesteren voor het versterken van de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de Stelling van Amsterdam (met name openheid). Het door een goede inpassing voorkomen van negatieve effecten als gevolg van schaalvergroting in bouwblokken en bebouwing waaronder de ontwikkeling van grote moderne glastuinbouwcomplexen.

7.3.4 *Recreatie en toerisme*

Schets mogelijke ontwikkeling De gevarieerde landschappelijke omgeving van de Stelling van Amsterdam, de in de nabijheid aanwezige specifieke recreatiegebieden maar ook de Stelling van Amsterdam zelf worden intensief recreatief gebruikt. Bewoners uit de Randstad zoeken er rust en ontspanning. De Stelling van Amsterdam trekt daarnaast ook toeristen die de omgeving van Amsterdam bezoeken en is onderdeel van de citypromotie en -marketing van Amsterdam. Recreatie en toerisme maakt gebruik van de Stelling van Amsterdam en biedt kansen doordat er opbrengsten mee kunnen worden gegenereerd die van cruciaal belang zijn voor een duurzaam beheer en onderhoud. In de omgeving van de Stelling van

Amsterdam komen meerdere recreatiegebieden tot ontwikkeling die kansen bieden tot het versterken van de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de Stelling van Amsterdam. Deze recreatieve gebieden kunnen bijdragen aan het versterken van de openheid en het groene karakter van de omgeving van de Stelling van Amsterdam. Tot dusver is de omvang van recreatie en toerisme op de Stelling van Amsterdam zelf niet van dien omvang dat hier een bedreiging uit voortvloeit, mogelijk met uitzondering van de ontwikkeling van Fort Benoorden Spaarndam, waar het fortterrein en de schootsvelden worden herontwikkeld voor recreatieve verblijfsrecreatie.

Opgave Het benutten van de kansen die recreatieve ontwikkelingen met zich brengen door de realisatie van een meer open en groene inrichting in de omgeving van de Stelling van Amsterdam. Het versterken van de beleefbaarheid van het erfgoed door openstelling van delen van de Stelling. Het informeren van recreanten en toeristen door het inrichten van bezoekerscentra in enkele forten van de Stelling van Amsterdam (bijvoorbeeld Fort Benoorden bij Spaarndam). Het benutten van de opbrengsten uit recreatie en toerisme voor beheer en onderhoud. Mogelijke bedreigingen vanuit recreatie en toerisme zijn te voorkomen door een goede locatiekeuze en inpassing.

7.3.5 *Integraal waterbeheer*

Schets mogelijke ontwikkeling De Stelling van Amsterdam ligt in een complex waterhuishoudkundig gebied. Gesitueerd tussen Noordzee en IJsselmeer maakt de Stelling van Amsterdam gebruik van het tussenliggende landschap van polders en watergangen, om via ingenieuze kunstwerken een verdedigingslinie rond de hoofdstad te vormen. Het water is als het ware de natuurlijke partner van de Stelling van Amsterdam. Maar tegelijkertijd vraagt ook het water in het gebied waar de Stelling van Amsterdam is gelegen om meer ruimte voor onder meer waterberging en zijn er vanuit waterveiligheid ingrepen in de waterkeringen, omvattende dijken en kunstwerken te verwachten. Integraal waterbeheer biedt in relatie tot de Stelling van Amsterdam vooral kansen. De tijdelijke waterberging in verband met calamiteiten maakt het mogelijk de werking van de inundatievelden als onderdeel van de Stelling van Amsterdam weer zichtbaar en beleefbaar te maken. De aanleg van tijdelijke waterberging biedt naast kansen ook een mogelijke bedreiging voor de Stelling van Amsterdam. De bedreiging kan ontstaan door de aanleg van kunstwerken in of nabij het stellinggebied.

Opgave Het benutten van tijdelijke waterberging als mogelijkheid om de werking van de inundatievelden rond de Stelling van Amsterdam zichtbaar en beleefbaar te maken.

7.3.6 *Infrastructuur en verkeer*

Schets mogelijke ontwikkeling De hoogdynamische omgeving waarin de Stelling van Amsterdam ligt wordt gekenmerkt door een uitgebreid netwerk van infrastructuur dat bovendien intensief wordt gebruikt. Het gebied wordt doorsneden door wegen, spoorwegen en vaarwegen, maar ook door diverse hoogspanningslijnen (kV lijnen) en gasleidingen. In het gebied ligt bovendien de internationale luchthaven Schiphol en de tweede zeehaven van Nederland (Amsterdam) die bereikbaar is via het Noordzeekanaal. Deze bestaande infrastructuur raakt en/of doorsnijdt delen van de Stelling

van Amsterdam. Verbreding en uitbreiding van deze bestaande infrastructuur en zeker ook de aanleg van nieuwe infrastructuur heeft in dit gebied al snel implicaties voor de Stelling van Amsterdam. Deze nieuw aan te leggen infrastructuur betreft in de meest gevallen Rijksinfrastructurele projecten die door het Rijk worden aangemerkt als van zwaarwegend maatschappelijk belang. Daarnaast zijn er ook provinciale en gemeentelijke infrastructuurle projecten die impact kunnen hebben op de Stelling van Amsterdam. Bij alle nieuwe of uitbreiding van bestaande infrastructuur wordt expliciet naar de mogelijkheden van verplaatsen, verbergen en inpassen gekeken om de impact als gevolg van de ontwikkelingen in de infrastructuur zoveel mogelijk te beperken. Maar voor diverse infrastructuurle ingrepen geldt dat ze moeilijk zijn te realiseren zonder dat er enig negatief effect voor de Stelling van Amsterdam optreedt. Infrastructuurle werken zijn lijnverbindingen die door de ring heen gaan en het verbergen van deze infrastructuur door deze (gedeeltelijk) ondergronds aan te leggen is niet altijd mogelijk of financieel haalbaar. Bovendien leidt ondergrondse aanleg ook tot ingrepen bovengronds. Een alternatief om de effecten beperkt te houden is het bundelen van nieuwe met al bestaande infrastructuur en zo de ingrepen te beperken tot die plekken waar de Stelling van Amsterdam al door infrastructuur wordt doorsneden. Voor andere infrastructuurle ingrepen (bijvoorbeeld de Rijkswegen A8-A9) geldt voornamelijk het adagium dat ze goed moeten worden ingepast om zo de effecten te beperken.

Opgave Het voorkomen dat infrastructuurle ingrepen negatieve effecten hebben op de uitzonderlijke en universele waarden, dan wel het tot een minimum beperken van dergelijke effecten door een goede inpassing op het moment dat de ingrepen vanuit zwaarwegende maatschappelijke belangen toch dienen te worden gerealiseerd.

7.3.7 *Natuur en Landschap*

Schets mogelijke ontwikkeling Delen van het gebied waarin de Stelling van Amsterdam ligt zijn ook landschappelijk en/of ecologische waardevol en genieten bescherming als onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur, Natura 2000 gebied of Nationaal Landschap (bijvoorbeeld Laag Holland). Ook de Stelling van Amsterdam zelf vervult een belangrijke functie als kwalitatief hoogwaardige groene contramal voor het nabijgelegen stedelijk gebied van de metropoolregio Amsterdam.

Opgave Benutten van de kansen die de beschermde status van delen van omliggende natuurgebieden biedt om de waarden van de Stelling van Amsterdam te beschermen.

7.3.8 *Erfgoed en archeologie*

Schets mogelijke ontwikkeling De Stelling van Amsterdam overlapt met een ander werelderfgoed. In de Beemster overlapt de Stelling van Amsterdam met het werelderfgoed Droogmakerij de Beemster. Aan de oostzijde overlapt de Stelling van Amsterdam met een andere liniestructuur, te weten de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waarvoor een traject loopt om ook voor deze linie de status van werelderfgoed te verkrijgen. De Stelling van Amsterdam ligt op gronden die al lang voordat er onderdelen van de verdedigingsring werden aangelegd in gebruik waren. Dit houdt in dat er in de ondergrond van de Stelling van Amsterdam op diverse plekken archeologische

Opgave	waarden aanwezig zijn die afzonderlijk bescherming genieten. Deze archeologische waarden maken geen onderdeel uit van de maatregelen in dit managementplan. In de overlappende gebieden zorgen voor een goede afstemming tussen de verschillende statussen en maatregelen bij Stelling van Amsterdam met het werelderfgoed Droogmakerij de Beemster, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en andere monumenten die in het Stellinggebied liggen (denk aan bv. boerderijen die monument zijn). Het behoud van de archeologische (maar ook aardkundige) waarden in het gebied.
--------	--

7.3.9 Cumulatie van meerdere (kleinschalige) ingrepen

Schets mogelijke ontwikkeling	Op en rond de Stelling van Amsterdam vinden er permanent grotere en kleinere ingrepen plaats die weliswaar ingrijpen op de structuur, zichtbaarheid en/of beleefbaarheid maar niet in alle gevallen de uitzonderlijke en universele waarden aantasten. Het gaat hier om landbouwkundig gebruik van gronden en hergebruik van gebouwen door exploitanten. Voor veelal kleinschalige ingrepen geldt dat terreineigenaren die doen zonder zich bewust te zijn van een mogelijke impact op delen van de Stelling van Amsterdam.
Opgave	Gevolg van vele kleinere ingrepen in de Stelling van Amsterdam die ieder afzonderlijk geen aantasting van de uitzonderlijke en universele waarden vormen kan zijn dat ze gezamenlijk wel tot een aantasting van die waarden leiden. De cumulatie van kleinere aantastingen en het afknabbelen van delen van de Stelling van Amsterdam voor bijvoorbeeld infrastructurele doorsnijdingen kan alsnog leiden tot een meer fundamentele aantasting van de samenhang in de structuur van de Stelling van Amsterdam of afzonderlijke elementen en objecten, de zichtbaarheid of beleefbaarheid. Het tijdig signaleren en in beeld brengen van mogelijke negatieve effecten als gevolg van de cumulatie van meerdere kleinere ingrepen is een belangrijke opgave voor de siteholders.

Maatregelen	■ Beide siteholders opereren in een netwerk waarin ze regelmatig overleg hebben met betrokken partijen over ontwikkelingen in de omgeving van de Stelling van Amsterdam en ze van daaruit monitoren welke ontwikkelingen, inclusief cumulatie van kleinschalige ingrepen, zich in de omgeving manifesteren. ■ Beide siteholders geven in hun beleidskaders aan hoe wordt omgegaan met nieuwe ontwikkelingen die een inbreuk op de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam met zich kunnen brengen. ○ In Noord-Holland wordt daarbij onderscheid gemaakt naar drie zones waarbij in de monumentenzone geen ontwikkelingen zijn toegestaan en in de Kernzone (nee tenzij) en Stellingzone (ja mits) in beperkte mate ontwikkelingen worden toegelaten. ○ In Utrecht geldt dat ontwikkelingen die impact hebben op de hoofdweerstandslijn, de inundatiegebieden, de schootvelden en bijbehorende elementen en de accessen en verdedigingswerken in aanzet niet worden toegestaan. ■ Beide siteholders hebben de gemeenten gevraagd dit beleid door te vertalen in hun gemeentelijke beleid en plannen. ■ Beide siteholders overleggen met de beheerders van de terreinen over
-------------	--

een dusdanig beheer en onderhoud van omliggende terreinen dat dit bijdraagt aan het duurzaam beschermen van de waarden van de Stelling van Amsterdam.

- Beide siteholders treden vroegtijdig in overleg met betrokken partijen om de negatieve impact van ontwikkelingen te voorkomen dan wel deze goed in te passen in relatie tot de Stelling van Amsterdam.
- Beide siteholders zetten bij nieuwe ontwikkelingen in op het door initiatiefnemer vroegtijdig laten onderzoeken van de mogelijk impact op de Stelling van Amsterdam, mogelijke alternatieven en benodigde maatregelen om deze impact te vermijden. Dit kan onderdeel zijn van de concrete planuitwerking of in zwaarwegende gevallen aanleiding zijn tot het laten uitvoeren van een MER en/of HIA.

7.4 Risicobeheersing / Risk Preparednes

De Stelling van Amsterdam zelf ondervindt behoudens de effecten van natuurlijk verval nauwelijks negatieve effecten van klimaat, natuur of milieu. Op dit vlak vinden er ook geen bijzondere ontwikkelingen plaats. De Stelling van Amsterdam biedt als groene mal rond de hoofdstad wel kansen om een positieve bijdrage te leveren aan de kwaliteit van klimaat, natuur en milieu. Een mogelijke ontwikkeling waarbij ook de vooral groene en landschappelijke delen van de Stelling van Amsterdam worden gebruikt is het idee de Stelling van Amsterdam te ontwikkelen als een klimaatbuffer. Het idee is om de Stelling van Amsterdam te gebruiken voor de afvang van fijnstof, compensatie van CO₂-uitstoot en de productie van biomassa. Deze ontwikkeling kan echter ook een bedreiging voor de Stelling van Amsterdam worden wanneer teelten worden gebruikt die de structuur, zichtbaarheid of beleefbaarheid niet ten goede komen. Het biedt ook kansen doordat het inrichten van een dergelijke klimaatbuffer middelen kan genereren die kunnen worden gebruikt ter financiering van een duurzaam beheer en onderhoud van de Stelling van Amsterdam.

Calamiteiten die een directe bedreiging vormen voor de Stelling van Amsterdam als geheel zijn niet direct in beeld gekomen. Een algemeen risico dat voor heel Nederland geldt is de waterveiligheid. De Stelling van Amsterdam ligt evenals het omliggende gebied onder zeespiegelniveau en wordt beschermd via dijken en kunstwerken tegen het risico van overstromingen. Het Nederlandse beleid inzake waterveiligheid is vooralsnog gericht op het verder beperken van de risico's door strenge normen voor dijken en kunstwerken. De Stelling biedt ook op het terrein van waterveiligheid kansen door bijvoorbeeld inundatievelden in te richten voor piekberging. Hiermee kan tegelijkertijd worden bijgedragen aan het zichtbaar en beleefbaar maken van de defensieve rol van het water in de Stelling van Amsterdam (zie paragraaf 7.3.5).

Maatregelen

- Het zodanig inrichten van een eventuele klimaatzone dat er geen negatieve effecten optreden voor de Stelling van Amsterdam en vanuit de exploitatie van deze zone wordt bijgedragen aan beheer en onderhoud.
- De siteholders volgen de uitkomsten van de besluiten van de Deltacommissie betreffende de waterveiligheid, maar verwachten hier geen impact en daarmee geen specifieke opgave voor de Stelling van Amsterdam.

7.5 Omgaan met alternatieven bij nieuwe ontwikkelingen

Het is aan de beide siteholders om in combinatie met betrokken partijen, gebruikers en belanghebbenden in het gebied te zorgen voor een duurzame instandhouding, beheer en ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam binnen de context van deze hectische, complexe en

hoogdynamische omgeving. Dit vereist van de siteholders dat zij ontwikkelingen vroegtijdig signaleren teneinde te bepalen hoe ze omgaan met, inspelen en anticiperen op de ontwikkelingen die zich rond de Stelling van Amsterdam manifesteren. Dit alles met als uitgangspunt ervoor zorg te dragen dat de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam behouden blijven. Dit krijgt voor een belangrijk deel haar uitwerking doordat de provincies het gebied van de Stelling van Amsterdam ruimtelijk beschermen via de instrumenten die zij daartoe beschikbaar hebben met als uitgangspunt de vanuit de Visie Erfgoed en Ruimte en het Barro gestelde kaders. Eveneens wordt ter bescherming van de Stelling van Amsterdam en de afzonderlijke objecten gebruik gemaakt van het erfgoedinstrumentarium en de kaders die gelden vanuit de monumentenwet. Op de werking van dit instrumentarium en de concrete maatregelen die de provincies in het kader van beide wettelijke regelingen treffen is eerder ingegaan in de voorgaande hoofdstukken 3 en 5.

De beide siteholders spannen zich in om relevante ontwikkelingen zo vroeg mogelijk te signaleren. Deze signalering vindt primair plaats vanuit het netwerk dat beide provincies als siteholders onderhouden met rijk, gemeenten en waterschappen en secundair vanuit het netwerk met terreinbeheerders, eigenaren en belanghebbende organisaties. Ook de initiatiefnemers zelf melden zich in de regel met mogelijk voor de Stelling van Amsterdam relevante ontwikkelingen bij een van beide siteholders. Deze vroegtijdige signalering is er op gericht waar nodig tijdig bij te kunnen sturen op initiatieven met een mogelijke impact op de kernkwaliteiten.

Het tijdig met initiatiefnemers kunnen overleggen over dergelijke ontwikkelingen biedt de mogelijkheid om al in een vroeg stadium na te gaan:

- Of er daadwerkelijk sprake is van een mogelijke impact van de voorgenomen ontwikkeling op de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam;
- Wat de effecten van de voorgenomen ontwikkeling zouden kunnen zijn;
- Hoe mogelijke negatieve effecten zijn te vermijden of te voorkomen of goed zijn in te passen;
- Hoe eventuele kansen ter versterking van de Stelling van Amsterdam kunnen worden benut.

Op het moment dat een ontwikkeling zich aandient met een mogelijke impact op de uitzonderlijke en universele waarden zijn er vaak nog meerdere alternatieven voor de verdere uitwerking en invulling van deze ontwikkeling mogelijk of denkbaar. Deze alternatieven worden veelal in nauw overleg en samenspraak met andere overheden, initiatiefnemers en betrokken partijen verder verkend en uitgewerkt.

Zodra een ontwikkeling in beeld komt bij de siteholders wordt bepaald of en, zo ja, wat de omvang van de potentiële impact is van de voorgenomen ontwikkeling en welke alternatieven er mogelijk zijn. Dit vraagt in de regel om nader onderzoek en nadere uitwerking. Dit is onderdeel van verdere planuitwerking en kan eventueel specifiek worden uitgewerkt in een beeldkwaliteitplan, inrichtingsplan,

milieueffectrapport of een specifieke Heritage Impact Assessment. In Utrecht doet de provincie ervaring op met dit instrument om de impact van ontwikkelingen op erfgoed en mogelijk te treffen maatregelen scherp in beeld te brengen. De verkenning c.q. uitwerking van mogelijke alternatieven is er op gericht te bepalen of mogelijke negatieve effecten kunnen worden voorkomen door de ontwikkeling naar vorm, omvang en/of locatie aan te passen.

De beide siteholders richten zich primair op het voorkomen en conform de eisen van UNESCO op het tegengaan van ontwikkelingen met een mogelijk negatieve impact op de Stelling van Amsterdam. Vanuit de geldende beleidskaders zal steeds moeten worden bepaald of een nieuwe ontwikkeling toelaatbaar is c.q. kan worden ingepast zonder negatieve impact op de uitzonderlijke en universele waarden. Voor een belangrijk deel is de mogelijke negatieve impact van een ontwikkeling gerelateerd aan de locatie en de mogelijke alternatieven voor een ontwikkeling in de omgeving van de Stelling van Amsterdam. Hoewel de Stelling van Amsterdam als integrale zone als werelderfgoed bij UNESCO is vastgelegd maakt het voor de impactbeoordeling en de feitelijke impact op de Stelling van Amsterdam uit waar de ontwikkeling plaatsvindt. Binnen de Stelling van Amsterdam zelf geldt in aanzet dat een ontwikkeling niet mogelijk is tenzij deze dusdanig wordt ingepast dat er geen negatieve effecten voor de uitzonderlijke en universele waarden optreden. In de omgeving van de Stelling van Amsterdam is er meer flexibiliteit en zijn er meer alternatieven voor ontwikkelingen dan bij ontwikkelingen die de Stelling van Amsterdam zelf raken of doorsnijden. In de omgeving zijn ontwikkelingen in aanzet mogelijk mits er afdoende rekening is gehouden met de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Daarbij gelden aan de buitenzijde van de Stelling van Amsterdam veelal eerder beperkingen dan aan de binnenzijde.

Hoewel het provinciale beleid in aanzet nieuwe ontwikkelingen met een mogelijk negatieve impact op de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam uitsluit en ook aan de gemeenten heeft gevraagd deze kaders door te vertalen in hun beleid, laat dit onverlet dat er zich ontwikkelingen manifesteren die om een specifieke nadere afweging van belangen vragen. Met name vanuit het rijk maar soms ook vanuit andere partijen manifesteren zich in het gebied ontwikkelingen met een dusdanig zwaarwegend maatschappelijk belang dat een nadere afweging van de belangen van de betreffende ontwikkeling in relatie tot mogelijke negatieve effecten op de Stelling van Amsterdam noodzakelijk is. Dit betreft met name doorsnijdingen van het Stellinggebied door vitale infrastructurele ingrepen zoals rijkswegen, transportleidingen voor stroom (kV-lijnen) en gas en de uitbreiding van het banenstelsel van de luchthaven Schiphol. Dit vraagt keer op keer om een maatwerkbenadering van alle betrokken partijen om rekening houdende met een goede bescherming van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam tot een passende uitwerking te komen. Ook dan geldt dat expliciet naar mogelijke alternatieven wordt gekeken om de impact als gevolg van de ontwikkeling met een zwaarwegend maatschappelijk belang zoveel mogelijk te vermijden dan wel zoveel mogelijk te beperken. De realiteit bij een dergelijke ontwikkeling met een groot maatschappelijk belang is dat het vaak onmogelijk blijkt om deze te kunnen realiseren zonder enige impact op de Stelling van Amsterdam.

Overigens vormen lang niet alle ontwikkelingen een bedreiging voor de Stelling van Amsterdam. Soms bieden ontwikkelingen ook kansen om de structuur, zichtbaarheid of beleefbaarheid van de Stelling van Amsterdam te versterken. Sommige ontwikkelingen op het terrein van bijvoorbeeld tijdelijke waterberging bij calamiteiten of natuuraanleg kunnen rechtsreeks bijdragen aan het versterken van de kwaliteit van de Stelling van Amsterdam. Andere ontwikkelingen zijn in eerste aanzet mogelijk als een bedreiging aangemerkt maar leveren op het moment dat ze goed worden ingepast alsnog een versterking van de structuur, zichtbaarheid of beleefbaarheid op. Ontwikkelingen bieden vaak ook kansen doordat vanuit de ontwikkelingen financiële middelen

beschikbaar kunnen komen of vrij kunnen worden gemaakt die mede bijdragen aan het behoud van de uitzonderlijke universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Vanuit een ingreep wordt zo financieel bijgedragen aan het behouden, beschermen of versterken van delen van de Stelling van Amsterdam.

Maatregelen	■ Beide siteholders spannen zich in om via onderstaande benaderingswijze de mogelijke negatieve impact van ontwikkelingen in of nabij de Stelling van Amsterdam in goede banen te leiden met behulp van het instrumentarium dat hen ter beschikking staat (zie hoofdstuk 3 en 5): ○ Signaleren: Het vroegtijdig signaleren van relevante ontwikkelingen, zowel bedreigingen als kansen, om zo tijdig zicht te krijgen op de mogelijke impact, alternatieven en te treffen maatregelen ter bescherming en behoud van de Stelling van Amsterdam. ○ Voorkomen: Het voorkomen dat zich ontwikkelingen met een negatieve impact voor de Stelling van Amsterdam of onderdelen ervan manifesteren. In de regel geldt daarbij dat de beide provincies ontwikkelingen die een negatieve impact hebben op de Stelling van Amsterdam uitsluiten c.q. niet toestaan. Een mogelijk alternatief is het verplaatsen van een voorgenomen ontwikkeling naar een plek waar er geen impact op de Stelling van Amsterdam optreedt. ○ Inpassen: Het zodanig inpassen van ontwikkelingen dat er geen of een aanvaardbare impact optreedt in relatie tot de Stelling van Amsterdam. Dit vraagt steeds om maatwerk en kan onder meer inhouden dat de ontwikkelingen anders of beperkter worden uitgevoerd, verdiept of ondergronds worden aangelegd, of dat er extra aandacht is voor de landschappelijke inbedding. ○ Versterken: Het waar ontwikkelingen dit mogelijk maken deze benutten voor het verder versterken (herkenbaar maken) van de uitzonderlijke universele waarden van de Stelling van Amsterdam, dit geldt zowel voor de structuur, als de zichtbaarheid of beleefbaarheid.
-------------	--

8 Financiering

8.1 Geldstromen bij elkaar krijgen

De provincies faciliteren eigenaren bij het bij elkaar te krijgen van geldstromen, financieringsconstructies ontwikkelen of subsidieaanvragen begeleiden. Hoewel gezocht wordt naar duurzame exploitatievormen door derden die op basis van deze exploitatie bijdragen aan het geheel of gedeeltelijk (mede) onderhouden van de Stelling van Amsterdam, dreigt er een financieel tekort. In dit kader wordt gezocht naar mogelijkheden om eveneens gebruik te kunnen maken van rijks- en provinciale middelen voor restauratie en onderhoud van respectievelijk rijks- en provinciale monumenten. Mogelijke fondsen voor cofinanciering zijn:

- Uitvoeringsregeling 'subsidie restauratie en herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013'.
- Subsidies buiten Uitvoeringsregeling voor restauratie bij grote herontwikkelingen van forten.
- Uitvoeringsregeling 'subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013'.
- Onderhoud provinciale monumenten Noord-Holland 2011.
- Uitvoeringsregeling restauratiesubsidie rijksmonumenten Noord-Holland.
- Besluit Rijkssubsidiering Instandhouding Monumenten (BRIM).
- Begrotingsmiddelen Programmabureau Stelling van Amsterdam.

Daarnaast zijn diverse particuliere fondsen (K.F. Heinfonds, Prins Bernhard Cultuurfonds, BankGiro Loterij, Nationaal Groenfonds, et cetera) aan te wenden voor financiering. De provincie zet partijen op het juiste spoor en helpt particulieren op weg.

8.2 Bijdrage van het Rijk: afsprakenkader VER

Vanuit de Visie Erfgoed en Ruimte (VER) is een uitwerking gemaakt voor de werelderfgoederen in een plan van aanpak voor de periode 2013-2015. Zo ook voor de Stelling van Amsterdam. In dit plan van aanpak zijn de volgende projecten opgenomen:

- Naar buiten brengen van gezamenlijk verhaal drie Noord-Hollandse werelderfgoederen.
- Inrichting van bezoekerscentra voor de Stelling van Amsterdam op Fort bij Krommeniedijk en Fort Benoorden Spaarndam.
- Opstellen plan van aanpak hoe rijk en provincie gezamenlijk optrekken bij ruimtelijke ontwikkelingen en intensivering en verbreding samenwerking.
- Opstellen plan van aanpak welke vormen van inpassing mogelijk zijn.
- Onderzoek naar bouwkundige staat Stellingonderdelen en restauratiebehoefte.
- Onderzoek naar mogelijkheden duurzaam beheer en onderhoud van de Stelling van Amsterdam.
- Opstellen plan van aanpak betrekken (lokale) bedrijfsleven bij promotie en behoud werelderfgoederen.
- 'Stellingtour' verbreden naar gehele Stelling van Amsterdam.

De uitvoering van deze activiteiten is de gezamenlijke verantwoordelijkheid van Rijk en provincie Noord-Holland. Het Rijk draagt in totaal 383.750,- euro bij aan een totaal aan kosten van 1.275.000,- euro. De Provincie Noord-Holland draagt in totaal € 781.000 aan de afspraken binnen de VER bij.

8.3 Financiële inzet van de siteholders korte termijn: 2014-2016

In hoofdstuk 4 is aangegeven hoe de siteholders hun activiteiten programmeren. De financiële inzet van de siteholders voor de periode 2014 tot en met 2016 is als volgt:

Siteholder	Activiteit 2014-2016	Financiering siteholders	Dekking
Provincie Noord-Holland	Uitvoeren nog af te ronden activiteiten in het uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2009-2013: - Geniepark Haarlemmermeer (€ 1.160.000) - Fort Benoorden Spaarndam, restauratie (€ 1.500.000) - Fort Benoorden Spaarndam, bezoekerscentrum (€ 600.000) - Vuurtoreneiland Durgerdam (€ 1.500.000); - Fort Hoofddorp (€ 900.000)	€ 5.660.000	EXIN-H en TWIN-H middelen en ILG-reserve
	Uitvoeringsmiddelen voor: • Cofinanciering van projecten uit de VER • Uitvoeringsregeling 'subsidie activiteiten op en rond de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013': voorbereidings- en haalbaarheidsonderszoeken t.b.v. restauratie- en/of herbestemming, cofinanciering stellingbrede communicatie-activiteiten en evenementen • Werkbudget programmabureau	€ 1.261.000,	EXIN-H en TWIN-H middelen
	Uitvoeringsregeling 'subsidie restauratie en herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013': restauratie en herstel aan objecten (maximaal 50% co-financiering)	€1.100.000,00	ILG-reserve
	Activiteiten in het kader van het uitvoeringsprogramma Nieuwe Hollandse Waterlinie / Stelling van Amsterdam in specifiek het deelgebied Vechtstreek Noord 2011-2015, waarvan een deel ten goede komt aan de Stelling van Amsterdam	€2.582.000,00	Groene Uitwegmiddelen
	Cofinanciering van de restauratie van minimaal nog 2 forten (nader te bepalen op basis van de Kansenskaart), welke een nieuwe economische functie krijgen	€ 3.000.000,00	Begrotingsmiddelen 2015 en 2016 (onder voorbehoud van goedkeuring begrotingen van dat jaar)
	Apparaatskosten / bemensing programmabureau Stelling van Amsterdam	Integraal onderdeel reguliere apparaatskosten	Dekking uit algemene middelen voor apparaatskosten provincie
Provincie Utrecht	Apparaatskosten / bemensing t.b.v. inzet Stelling van Amsterdam (programmamanager NHW inclusief proceskosten als opgenomen in Actieplan bijlage 10): • Actueel houden Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen (incl. handreiking) • Met gemeente De Ronde Venen: overleg over borging in structuurvisie, vaststellen Ruimtelijke Agenda, stimuleren goed beheer door lokale eigenaren van terreinen, objecten en forten • Opnemen specifieke activiteiten Stelling van Amsterdam in uitvoeringsprogramma Utrecht West • Overleg Waterschappen over behoud en bescherming UUW in nieuwe waterbeheerplannen • Realiseren goede inbedding Stelling van	Integraal onderdeel reguliere apparaatskosten	Dekking uit algemene middelen voor apparaatskosten provincie Utrecht, gekoppeld aan uitvoeringskosten voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie

	- Amsterdam in nominatiedossier NHW - Opstellen "waardemeter" gericht op de kansrijkheid herontwikkeling / duurzaam beheer forten - Katalysator i.k.v. gebiedsontwikkeling 3.0 (onderhoud, behoud en beleefbaarheid) - Expertise en middelen bijdragen voor ontwikkelen TOP en recreatieve verbinding tussen station en Fort Abcoude - Ontsluiten kennis en informatie Stelling van Amsterdam via provinciale website i.s.m. CHS; via LEU - Aansluiten op monitoringsystematiek bouwkundige staat Noord-Holland		
	Budget specifieke projectkosten uit Actieplan (m.n. recreatieve verbinding en TOP Abcoude)	€ 34.000	Bijdrage provincie i.k.v. subsidieaanvraag

8.4 Middenlange termijn: 2017 - 2020

Voor de periode na 2016 kan op dit moment nog geen voorspelling worden gedaan over de activiteiten die dan opgepakt worden. Streven van de siteholders is om in de loop van 2016 te werken aan een nieuw uitvoeringsprogramma voor de periode 2017-2020. Vorm en inhoud zijn mede afhankelijk van de voortgang en inzichten in de koppeling van de Werelderfgoedsite Stelling van Amsterdam aan de beoogde Werelderfgoedsite Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Op deze middenlange termijn voorziet dit managementplan niet in concrete activiteiten maar is het streven wel om t.z.t. in de lijn van dit managementplan nieuwe activiteiten op te pakken. Voor Utrecht zijn de middenlange termijn doelen nog niet bepaald, in afwachting van de UNESCO-nominatie en tijdstipbepaling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Voor 2020 gelden de volgende concrete beoogde resultaten:

- De Stelling van Amsterdam is in de beleving van Nederlanders en buitenlanders een herkenbaar, samenhangend gebied met een bijzondere belevingswaarde. Het gebied is wezenlijk versterkt door het toevoegen van nieuwe blauwgroene functies aan de westzijde;
- In elke regio is de publieke toegankelijkheid van één of meerdere forten gegarandeerd. Tussenliggende forten dienen als kleinschalig recreatieknooppunt voor wandelaars en fietsers;
- De economische benutting van de Stelling van Amsterdam is versterkt. Er zijn nieuwe economische en maatschappelijke activiteiten toegevoegd, die samen met de vergrote publieke toegankelijkheid, een aantoonbare economische impuls aan de Stelling van Amsterdam geven;
- Minimaal drie bezoekerscentra zijn geopend, waardoor de belevingswaarde van de Stelling van Amsterdam is vergroot;
- Het merendeel van de kenmerkende onderdelen van de Stelling van Amsterdam – forten, hoofdverdedigingslijn, kringenwet boerderijen, inundatiewerken en inundatiegebieden – is onderling verbonden door recreatieve routes;
- De Stelling van Amsterdam heeft als Werelderfgoed actuele betekenis in de ruimtelijke ordening rond de hoofdstad. De kenmerkende onderdelen zijn door het ruimtegebruik duurzaam gegarandeerd en planologisch geborgd.

Bijlagen

1. SoOuv
2. Lijst interviews
3. Lijst deelnemers werkbijeenkomsten
4. Lijst gebruikte documenten
5. Lijst veelgebruikte afkortingen
6. Overzicht fortten in Stelling van Amsterdam met eigenaren, erfpacht en beheerders
7. Illustratief overzicht van de in het verleden doorgevoerde restauraties (niet limitatief)
8. Overzicht mogelijke ontwikkelingen in de omgeving van de Stelling van Amsterdam
9. Uitvoeringsprogramma 2014-2016 Stelling van Amsterdam, provincie Noord-Holland
10. Actieplan Stelling van Amsterdam, provincie Utrecht

Bijlage 1: (Retrospective) Statement of Outstanding Universal Value

(RETROSPECTIVE) STATEMENT OF OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE**DEFENCE LINE OF AMSTERDAM, THE NETHERLANDS**

Date of inscription	1996
Criteria	(ii), (iv), (v)
Property	14.953,3 ha ²
	Provinces of Noord-Holland (NH) and Utrecht (UT) N52 22 28 E4 53 35
Ref	759

Brief synthesis

The Stelling van Amsterdam (Defence Line of Amsterdam) is a complete ring of fortifications extending more than 135 km around the city of Amsterdam. Built between 1883 and 1920, the ring consists of an ingenious network of 45 forts, acting in concert with an intricate system of dikes, sluices, canals and inundation polders, and is a major example of a fortification based on the principle of temporary flooding of the land.

Since the 16th century, the people of the Netherlands have used their special knowledge of hydraulic engineering for defence purposes. The area around the fortifications is divided into polders, each at a different level and surrounded by dikes. Each polder has its own flooding facilities. The depth of flooding was a critical factor in the Stelling's success; the water had to be too deep to wade and too shallow for boats to sail over. Water levels were maintained by means of inlet sluices and barrage sluices. Forts were built at strategic locations where roads or railroads cut through the defence line (accesses). They were carefully situated at intervals of no more than 3500 m, the spacing being determined by the range of the artillery in the forts. The earlier ones were built of brick, the later of massed concrete.

The land forts have an important place in the development of military engineering worldwide. They mark the shift from the conspicuous brick/stone casemated forts of the Montalembert tradition, in favour of the steel and concrete structures that were to be brought to their highest level of sophistication in the Maginot and Atlantic Wall fortifications. The combination of fixed positions with the deployment of mobile artillery to the intervals between the forts was also advanced in its application.

Criteria

Criterion (ii): The Stelling van Amsterdam is an exceptional example of an extensive integrated European defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the late 19th century. It is part of a continuum of defensive measures that both anticipated its construction and were later to influence some portions of it immediately before and after World War II.

Criterion (iv): The forts of the Stelling are outstanding examples of an extensive integrated defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the later 19th century. It illustrates the transition from brick construction in the 19th

²A boundary clarification will be provided later this year.

century to the use of reinforced concrete in the 20th century. This transition, with its experiments in the use of concrete and emphasis on the use of unreinforced concrete, is an episode in the history of European architecture of which material remains are only rarely preserved.

Criterion (v): It is also notable for the unique way in which the Dutch genius for hydraulic engineering has been incorporated into the defences of the nation's capital city.

Integrity

The Stelling van Amsterdam and its individual attributes are a complete, integrated defence system. The defence works have not been used for military purposes for the past four decades. As the surrounding area was a restricted military zone for many decades, its setting has been preserved through planning development control, although it could in the future be vulnerable to development pressures.

The ring of forts make up a group of connected buildings and other structures whose homogeneity and position in the landscape have remained unchanged and distinguishable in all its parts. They form the main defence line together with the dikes, line ramparts, hydraulic properties, forts, batteries and other military buildings, and the structure of the landscape.

Authenticity

The fortifications have been preserved as they were designed and specified. The materials and building constructions used have also remained unchanged. Repair in arrears applies in some cases. No parts of the Stelling have been reconstructed. The Outstanding Universal Value is expressed in the authenticity of the design (the typology of forts, sluices, batteries, line ramparts), of the specific use of building materials (brick, unreinforced concrete, reinforced concrete), of the workmanship (meticulous construction apparent in its constructional condition and flawlessness), and of the structure in its setting (as an interconnected military functional system in the man-made landscape of the polders and the urbanised landscape).

The Stelling van Amsterdam is a coherent man-made landscape, one in which natural elements such as water and soil have been incorporated by man into a built system of engineering works, creating a clearly defined landscape.

Management and protection requirements

The Province of Noord-Holland is the site-holder. Responsibility for the conservation is also in the hands of the national government, the Province of Utrecht, 23 municipal authorities and three water boards. In addition, the many management bodies and owners of sections of the Stelling van Amsterdam (e.g. nature conservation organisations and private parties) play a role. The north side of the Stelling van Amsterdam overlaps with the Beemster Polder, another World Heritage property. The Stelling van Amsterdam has no buffer zone.

Protection of the sites is multi-level and comprehensive. The Stelling is protected by the Provincial By-law governing Monuments and Historic Buildings [*Provinciale Monumenten-verordening*] (more than 125 elements of the Stelling are provincial heritage sites) and the national 1988 Monuments and Historic Buildings Act [*Monumentenwet 1988*] (more than 25 elements are state monuments). In 2005, the Stelling van Amsterdam was designated as a National Landscape. Spatial planning policy in such areas emphasises the "preservation, management and reinforcement of landscape-related, cultural, historical and recreational features" and deterrence of large-scale property development, for example housing, industrial estates, greenhouse horticulture and infrastructure. The necessary protection and ongoing development of these areas must be set out in and achieved in accordance with the strategic structure agendas and zoning plans drawn up at provincial and municipal level. In order to ensure the necessary protection, the national government laid down rules governing the content of zoning plans and provincial by-laws in a General Order in Council on Spatial Planning [*Algemene Maatregel van Bestuur Ruimte*].

In 2005, the Province of Noord-Holland set up a programme office for the Stelling van Amsterdam in order to manage the site (preservation and development). The programme office is in charge of carrying out the Stelling van Amsterdam Implementation Plan [*Uitvoeringsprogramma*] 2009-2013, adopted by the Provincial Council of Noord-Holland in 2009. The planning framework for the Stelling has been set out in the Policy Framework for Spatial Planning [*Ruimtelijk Beleidskader*] (2008); quality assurance is regulated in the Visual Quality Plan [*Beeldkwaliteitsplan*] for the Stelling van Amsterdam (2009).

The Stelling van Amsterdam is subjected to the new provincial Strategic Structure Agenda for 2040 [*Structuurvisie 2040*] since 2010. The relevant provincial By-law lists the key attributes and OUV of the Stelling van Amsterdam and sets out rules for dealing with spatial aspects of the Stelling van Amsterdam as a World Heritage property and National Landscape. The relevant municipal authorities will incorporate these policy rules into their zoning plans. The section of the Stelling van Amsterdam located in the Province of Utrecht is covered by the 2005-2015 Regional Plan for Utrecht [*Streekplan Utrecht*]. This will be superseded by the Strategic Structure Agenda for Utrecht in the beginning of 2013. [*Structuurvisie provincie Utrecht*].

In the longer term, the Stelling van Amsterdam programme office intends to develop three visitor centres: one on the southeast side of the Stelling (Fort Pampus), which already opens in 2011. One on the west side (Fort Benoorden Spaarndam) and one at the northwest side (Fort bij Krommeniedijk) are planned. Because the Stelling van Amsterdam is located in a spatially and economically dynamic area, it may be affected in the years ahead by spatial developments that could have influence on its Outstanding Universal Value and the original open nature of its landscape setting.

A new Management Plan will be drawn up in 2013.

Bijlage 2: Lijst interviews

Naam respondent	Organisatie
Ton Belderok	Gemeente Aalsmeer
Luc Berris	Natuurmonumenten
Eric ten Brummelhuis	Provincie Noord-Holland
Caroline Bugter	Provincie Utrecht
Mireille Dosker	Landschap Noord-Holland
Vera Driessen	Gemeente De Ronde Venen
Lidia Ferrari	Gemeente Haarlemmermeer
Nanette van Goor	Provincie Noord-Holland
Saskia de Jonge	Staatsbosbeheer
Hans Kentie	Provincie Utrecht
Dré van Marrewijk	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Carine Nieman	Provincie Utrecht
Martin Overbeek	Provincie Utrecht
Jan Roelse	Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht
AlexRohof	Recreatie Midden Nederland
Lodewijk van Roij	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Arthur Schaafsma	Landschap Noord-Holland
Pieter Scholten	Gemeente De Ronde Venen
Peter Schut	Militair Erfgoed Groot Amsterdam (MEGA)
Marcel van Uitert	Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht
Paul Veldhuis	Provincie Noord-Holland
Bert Verhoef	Stichting Menno van Coehorn
Christiaan van Zanten	Gemeente Muiden
Mariëtte ZivkovicLaurenta	Regio Gooi- en Vechtstreek

Bijlage 3: Lijst deelnemers werkbijeenkomsten

Eerste werksessie: Fort Vijfhuizen

Naam deelnemer	Organisatie
Eric ten Brummelhuis	Provincie Noord-Holland
Lidia Ferrari	Gemeente Haarlemmermeer
Nanette van Goor	Provincie Noord-Holland
Christine Meeusen	Staatsbosbeheer
Lodewijk van Roij	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Harry Roenhorst	Stichting Werelderfgoed.nl / Gemeente Beemster
Joram Snijders	Provincie Noord-Holland
Menno Sybrandy	Gemeente De Ronde Venen
Bert Verhoef	Stichting Menno van Coehorn

Tweede werksessie: Provinciehuis Noord-Holland

Naam deelnemer	Organisatie
Ton Belderok	Gemeente Aalsmeer
Vera Driessen	Gemeente De Ronde Venen
Michel Driessen	Gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude
Lidia Ferrari	Gemeente Haarlemmermeer
Jan Stuijfborgen	Gemeente Uitgeest
Anna Ankoné	Gemeente Weesp
Arja van Veldhuizen	Landschap Erfgoed Utrecht (LEU)
Mireille Dosker	Landschap Noord-Holland
Kees de Wildt	MEGA
Peter Stolk	Nieuw-Hollandse Waterlinie
Nanette van Goor	Provincie Noord-Holland
Roland Blijdenstijn	Provincie Utrecht
Martin Overbeek	Provincie Utrecht
AlexRohof	Recreatie Noord-Holland (RNH)
Stella van Heezik	Stadsherstel
Joep Naber	Stichting LAW
Dorien Wolthuis	Stichting LAW

Bijlage 4: Lijst gebruikte documenten

- ir. J.N. Beets, Kleine landschapselementen op de Stelling van Amsterdam, Inventarisatiegegevens van de Stelling van Amsterdam
- Prof. dr. Guus J. Borger & drs. Adriaan Haartsen, Tien vensters op de ontwikkeling van het Noord-Hollandse landschap
- ICOMOS, World Heritage list, Amsterdam Defences, No 759
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Besluit algemene regels ruimtelijke ordening
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Structuurvisie infrastructuur en ruimte
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur i.s.m. Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Kiezen voor karakter; Visie Erfgoed en Ruimte
- Provincie Noord-Holland, Beeldkwaliteitsplan Stelling van Amsterdam
- Provincie Noord-Holland, Ruimtelijk beleidskader De Beemster & Stelling van Amsterdam
- Provincie Noord-Holland, Cultuurnota 2013
- Provincie Noord-Holland, Gebiedsdocument Werelderfgoed Stelling van Amsterdam 2007 - 2013
- Provincie Noord-Holland, Handboek ontwikkelen met ruimtelijke kwaliteit, voorbeelden voor het ontwerpen met landschap en cultuurhistorie
- Provincie Noord-Holland, Het aardkundig-militair complex Stelling van Amsterdam. Het aardkundig landschap als militair bouwwerk; de aardkundige waarden van de bouwstenen; suggesties voor beheer en inrichting
- Provincie Noord-Holland, Leidraad landschap en cultuurhistorie, ontwikkelen met ruimtelijke kwaliteit
- Provincie Noord-Holland, Midterm Review op het Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2009-2013
- Provincie Noord-Holland, Monumentenverordening Noord-Holland 2010
- Provincie Noord-Holland, Overzichtslijst van forten en gebruiksfuncties
- Provincie Noord-Holland, Periodieke rapportage Stelling van Amsterdam
- Provincie Noord-Holland, Ruimtelijke Verordening Structuurvisie
- Provincie Noord-Holland, Structuurvisie Noord-Holland 2040, inclusief partiële herziening
- Provincie Noord-Holland, Toelichting wijziging Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie 2012
- Provincie Noord-Holland, Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2005-2008
- Provincie Noord-Holland, Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2009-2013
- Provincie Noord-Holland, Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2014-2016
- Provincie Noord-Holland, Waterplan 2010-2015 Beschermen, Benutten, Beleven en Beheren
- Provincie Noord-Holland, Werkboek Bouwstenen Structuurvisie Noord-Holland 1 t/m 3
- Provincie Utrecht, Agenda vitaal platteland
- Provincie Utrecht, Cultuurhistorische Hoofdstructuur CHS
- Provincie Utrecht, Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028
- Provincie Utrecht, Provinciale Ruimtelijke Verordening 2013
- Provincie Utrecht, Cultuurnota 2012-2015, Cultuur van U
- Provincie Utrecht, Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen, Katern Waterlinies
- Rene Ros, Verdedigingswerken van Amsterdam door de eeuwen heen
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Visie Erfgoed en Ruimte Werelderfgoed, Plan van Aanpak 2013-2015, Stelling van Amsterdam, September 2012 t.b.v. stuurgroep VER
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, State of Conservation of the World Heritage site of the Defence Line of Amsterdam, The Netherlands
- UNESCO, Management Plans for World Heritage Sites, A practical guide by Birgitta Ringbeck

- UNSECO, State of Conservation of World Heritage Properties in Europe SECTION II, Defence line of Amsterdam, The Netherlands
- UNESCO, Nominationdocumentation, Defence line of Amsterdam, no. 759
- UNESCO, OperationalGuidelinesfor the implementation of the World Heritage Convention
- UNESCO, Retrospective statement of oustandinguniversalvalue, defense line of Amsterdam, The Netherlands
- UNESCO, World Heritage Resource Manual, Managing culturalworldheritage 2012
- Vereniging Natuurmonumenten, Fortenvisie Noord-Holland en Utrecht 2006 – 2024, Een nieuwe rol voor de forten van Vereniging Natuurmonumenten
- Stichting Landschap Noord Holland, Verscholen in het groen, Een onderzoek naar de geschiedenis van de beplanting op de Stelling van Amsterdam

Bijlage 5: Veelgebruikte afkortingen

AGV	Amstel Gooi en Vecht
Amvb ruimte	Algemene maatregel van bestuur met betrekking tot de ruimtelijke ordening, rijkskader dat is overgenomen door het Barro (zie onder)
ANWB	Algemene Nederlandse Wielrijders Bond
ATCB	Amsterdam Toerisme en Congres Bureau
AVP	Agenda Vitaal Platteland
Barro	Besluit algemene regels ruimtelijke ordening
CHS	Cultuurhistorische Hoofdstructuur
HIA	Heritage impact assessment
HOV	Hoogwaardig Openbaar Vervoer
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
kV	kilovolt
LEU	Landschap en Erfgoed Utrecht
MEGA	Militair Erfgoed Groot Amsterdam
MER/m.e.r.	milieueffectrapportage
MIRT	Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport
NHW	Nieuwe Hollandse Waterlinie
PRS	Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie
PRV	Provinciale Ruimtelijke Verordening
OCW	Het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap
OLV	Ongebonden Logistieke Verbinding
OUV	Outstanding Universal Values, in de Nederlandse vertaling: uitzonderlijke universele waarden
OV	Openbaar Vervoer
OV SAAL	Openbaar Vervoer Schiphol-Amsterdam-Alemere-Lelystad
OWHC	Organization of World Heritage Cities
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, onderdeel van het ministerie van OCW
RSOOUV	Retrospective Statement of Outstanding Universal Values, in de Nederlandse vertaling: uitzonderlijke universele waarde
SLP	Schiphol Logistic Park
SvA	Stelling van Amsterdam, Nationaal landschap en tegelijkertijd Werelderfgoed onder verantwoordelijkheid van de siteholder provincie Noord-Holland
SVIR	Structuurvisie infrastructuur en ruimte
SoOUV	Statement of Outstanding Universal Values, in de Nederlandse vertaling: uitzonderlijke universele waarde
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Uuw	Uitzonderlijke Universele Waarden
VER	Visie Erfgoed en Ruimte
Wabo	Wet algemene bepalingen omgevingsrecht

Bijlage 6: Overzicht forten in Stelling van Amsterdam met eigenaren, erfpacht en beheerders

Naam Fort	Eigenaar	Erfpacht	Fortbeheerder/ gebruiker	functie
Fort bij Edam	Staatsbosbeheer		Stichting Fort bij Edam	rondleidingen
Fort bij Kwadijk	Privé		privé	dumpstore
Fort Benoorden Purmerend	Bart B.V.		Wijnimport J. Bart	Wijnimportgroothandel
Fort aan de Nekkerweg	Landschap Waterland	Erfgoed Holding BV	Fort Resort Beemster	wellness resort (sauna/hotel)
Fort aan de Middenweg	Natuurmonumenten			naturgebied
Fort aan de Jisperweg	Natuurmonumenten			naturgebied
Fort bij Spijkerboor	Staatsbosbeheer	Natuurmonumenten	Vrijwilligersgroep	museaal/rondleidingen
Fort bij Markenbinnen	Staatsbosbeheer		RBOC Fort Markenbinnen	oefencentrum Brandweer
Fort bij Krommeniedijk	Landschap NH	Stadsherstel Amsterdam	Vrijwilligerswerkgroep Fort bij Krommeniedijk	museaal/t.z.t. dagopvang autistische jongeren en bezoekerscentrum
Fort aan den Ham	Defensie	Stadsherstel Amsterdam	Stichting Fort aan den Ham	museaal
Fort bij Veldhuis	Staatsbosbeheer	Landschap NH	Stichting ARG 40-45	museaal/rondleidingen
Fort aan de St. Aagtendijk	Staatsbosbeheer	Stadsherstel Amsterdam	Stichting Fortpop	oefenruimte muziek
Fort bij Velsen	Firma Kruk		Firma Kruk	opslag
Fort bij Ijmuiden	Rijkswaterstaat		PBN, Vrienden van Fortelland Ijmuiden	evenementen en museaal
Fort Benoorden Spaarndam	Staatsbosbeheer	Recreatieschap Spaarnwoude		mogelijk ontwikkeling tot vakantiepark en Bezoekerscentrum
Fort Bezuiden Spaarndam	Staatsbosbeheer	Recreatieschap Spaarnwoude	Café terras Fort Zuid/Kinderopvang	café, kanovereniging, kinderopvang
Fort a/d Liede	Rijkswaterstaat			opslag
Fort Zuidwijkermeer	Landschap NH		Film Instituut Nederland	opslag
Fort bij Penningerveer	Domeinen		St. fort bij Penningerveer	Verhuur ruimten
Fort bij Vijfhuizen	Provincie NH	St. Kunstfort Vijfhuizen	St. Kunstfort Vijfhuizen	kunst en horeca
Voorstelling bij Vijfhuizen	Provincie NH		n.v.t.	n.v.t.

Naam Fort	Eigenaar	Erfpacht	Fortbeheerder/gebruiker	functie
Fort bij de Liebrug	Staatsbosbeheer	Recreatieschap Spaarnwoude	Les chienblanc, DS Ruitersport	wijnimport, zadelmakerij
Fort bij Heemstede	Haarlemmermeer		n.v.t.	groen
Batterij aan de IJweg	Haarlemmermeer		n.v.t.	n.v.t.
Fort bij Hoofddorp	Haarlemmermeer		staat leeg	mogelijk ontwikkeling tot horeca
Fort bij Aalsmeer	Haarlemmermeer		Stichting Crash	museaal
Fort bij Kudelstaart	Defensie		VAFAMIL	jachthaven
Fort bij de Kwakel	particulier		Bart Fort	horeca
Fort a/d Drecht	Uithoorn		Amstelfort/creatieve stichtingen	horeca, expositieruimten
Batterij aan de sloterweg	Haarlemmermeer		n.v.t.	n.v.t.
Fort bij Uithoorn	Staatsbosbeheer	Fort Amstelhoek	Fort Amstelhoek/Brandweergames	
Fort bij Hinderdam	Natuurmonumenten		n.v.t.	natuur
Fort Waver-Amstel	Natuurmonumenten		Krimpenfort wijnen	bedrijfsruimte
Fort in de Botshol	Natuurmonumenten		n.v.t.	natuur
Fort a/d Winkel	Defensie		VAFAMIL	camping
Fort Abcoude	Natuurmonumenten		Stichting Fort Abcoude	viscentrum gehandicapten
Fort bij Nigtevecht	Natuurmonumenten		n.v.t.	natuur
Fort Uitermeer	Provincie NH	St. Uiteraard Uitermeer	Restaurant Uit&Meer	restaurant
Vesting Weesp	Weesp e.a.		divers	divers
Vesting Muiden	Muiden e.a.		divers	divers
Westbatterij Muiden	Muiden e.a.		n.v.t.	
Kustbatterij bij Diemerdam	Stadsherstel Amsterdam		Paviljoen Puur	horeca
Fort aan het Pampus	Stichting Pampus		Stichting Pampus	bezoekerscentrum Stelling van Amsterdam
Kustbatterij bij Durgerdam (Vuurtooreiland)	Staatsbosbeheer		n.v.t.	ondernemer gezocht

* In het nominatiedossier (1996) is Fort Kijkuit abusievelijk als onderdeel van de Stelling van Amsterdam opgenomen. Het Fort maakt wel deel uit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dit is in 2013 door het Ministerie van OCW bij UNESCO aangegeven.

Bijlage 7: Illustratief overzicht van de in het verleden doorgevoerde restauraties (niet limitatief)

Restauratie met herbestemming forten	Restauratie waterstaatkundige werken	Restauratie overige objecten
■ Fort bij Vijfhuizen ■ Fort bij Spijkerboor ■ Muizenfort in Muiden ■ Fort aan de Nekkerweg ■ Fort bij Krommeniedijk ■ Kustbatterij Diemerdam ■ Kazerne in Muiden ■ Bastion 8/ Gebouw E Muiden ■ Fort bij Penningsveer	■ Sluis bij Kudelstaart ■ Inundatiesluis Zuiddijk Beemster ■ Damsluis Vuurlijn bij De Kwakel ■ Sluis bij Fort Uitermeer ■ Damsluis in Hoofddorp	■ Herbouw genieloods Fort bij Marken-Binnen ■ Aanleg trappen en vernieuwen hekwerk Bakkerschans ■ Stalen luiken Fort Ossenmarkt ■ Munitieloods Bastion Bakkerschans ■ Munitiemagazijn Bastion 8 /Gebouw E ■ Glazen vloer waterbassin Pampus

Bijlage 8: Overzicht mogelijke ontwikkelingen in de omgeving van de Stelling van Amsterdam

Nr	Project / ontwikkeling	Korte beschrijving
1	Vergroting agrarische bouwblokken gemeente Uitgeest	Gemeente Uitgeest heeft een bestemmingsplan in voorbereiding dat vergroting van agrarische bouwblokken tot maximaal 1,5 ha inhoudt. Dit <u>kan</u> leiden tot meer bebouwing.
1a	Opstelsterrein N203	In het kader van het Programma Hoogfrequent Spoor doen ProRail en het Ministerie van Infrastructuur en Milieu onderzoek naar locaties voor een opstelsterrein voor sprinters. Locatie N203 is de voorkeurslocatie van I&M en de regiogemeenten. Er wordt een Heritage Impact Assessment (HIA) uitgevoerd.
2	Doortrekken A8- A9	Provincie Noord-Holland onderzoekt verschillende tracés voor de verbinding A8-A9. Er is sprake van een Heemskerk variant, een golfbaan variant en de zogeheten Walhoutvariant. De mogelijke tracé's kruisen de hoofdverdedigingslijn, de inundatievelden en bevinden zich binnen de schootsirkel van Fort Veldhuis. Het onderzoek omvat o.a. een MER en een Heritage Impact Assessment (HIA).
3	Recreatieve ontwikkelingen in het gebied tussen Beverwijk, Heemskerk en Zaanstad: Buitenlanden, Aagtenpark en Omzoom. Voorheen het plan "Tussen IJ tot Z".	Het gaat om de aanleg van fiets- en wandelpaden, de aanleg van kleinschalige recreatieve voorzieningen en de aanleg van een sportpark de Omzoom bij Saendelft. Inzet op verbreding van de landbouw.
4	Hoogspanningsleiding 380 kVRanstad-Noord	Door middel van een RIP legt het Rijk deze hoogspanningsleiding aan. De huidige hoogspanningslijn van 150 kV verdwijnt op het trajectdeel Beverwijk – Vijfhuizen. De Geniedijk wordt parallel aan de N205 bovengronds gekruist.
5	Nieuwe Gasleiding	Deze volgt deels de 380 kV leiding. Ten noorden van Hoofddorp buigt hij naar het oosten en gaat vervolgens via bedrijventerrein De Hoek richting zuiden. De Geniedijk wordt aan de oostzijde ondergronds gepasseerd.
6	Visie Groengebied Amsterdam-Haarlem, bufferzone in een metropolitaan landschap	Deze visie is primair gericht op versterking van de groene en recreatieve waarden van de voormalige Rijksbufferzone Spaarnwoude.
7	Vogelhospitaal	Een kleine ontwikkeling op de rand van de Stelling van Amsterdam in Haarlem-Noord.
8	Ontwikkeling Fort benoorden Spaarndam	Het terrein van het fort wordt getransformeerd in een vakantiepark (Landal). Het fort wordt hersteld en krijgt een passende functie.
9	Herontwikkeling Penningsveer	Het project beoogt de herinrichting van de Jachthaven Penningsveer en de verplaatsing van een bedrijf bij Fort Penningsveer. Op dit moment ligt het project stil.
10	Polanenpark	Dit is een bedrijventerrein in ontwikkeling. Het is een voormalige vuilstort. In het ruimtelijk ontwerp zal aan de westzijde aandacht besteed worden aan de

Nr	Project / ontwikkeling	Korte beschrijving
		samenhang met de Stelling van Amsterdam, i.h.b. de strook tussen Fort aan de Liede en Fort aan de Liebrug.
11	Uitbreiding De Liede / 380 kV Station Vijfhuizen	In het kader van het Streekplan NHZ 2007 is een uitbreiding van dit bedrijventerrein voorzien. Op dit terrein verrijst ook het 380 kV-station.
12	Landartpark Buitenschot (Ribbels Schiphol)	Om het grondgeluid van de Vijfde baan tegen te gaan, worden ten zuiden van deze baan zogeheten ribbels aangelegd. De agrarische functie verdwijnt daardoor grotendeels. Het terrein kan wel recreatief gebruikt worden.
13	Beukenhorst Zuid	Bedrijventerrein in ontwikkeling.
14	Geniepark	Voor de Geniedijk tussen Hoofddorp en Aalsmeer is een landschapsplan ontwikkeld. Het doel is de Geniedijk duidelijk te positioneren in relatie tot de voorziene stedelijke ontwikkelingen aan noord- en zuidzijde. De kwaliteiten van de Geniedijk worden versterkt door het herstel van de artefacten en het zodanig in te richten dat recreatief medegebruik mogelijk is. Daartoe is medio 2013 de fietsbrug over de A4 in gebruik genomen.
15	A4-zone west / Schiphol Trade Park	A4- zone west is een geprojecteerd logistiek bedrijventerrein behorend tot het programma Amsterdam Connecting Trade, ACT. Gezien de huidige economische situatie is de ontwikkeling vertraagd. De Ongestoord Logistieke Verbinding (OLV), maakt hiervan onderdeel uit. Het traject loopt parallel aan de A4.
16	PrimAviera	PrimAviera is een geprojecteerd hoogwaardig kassengebied. Het gaat plaats bieden aan kassen uit herstructureringsgebieden. Vooralsnog is er geen uitbreidingsbehoefte voor nieuw glas. De aanleg hiervan is eveneens vertraagd.
17	SLP (Schiphol Logistics Park)	SLP (Schiphol Logistics Park) is eveneens vertraagd, maar de uitgifte komt nu langzaam op gang.
18	Amstelhoek	In de Structuurvisie van de gemeente De Ronde Venen is in de overhoek tussen Amstel en nieuwe N201 een bedrijventerrein voorzien.
19	Vrije busbaan (HOV)	Betreft de westtak van de Zuid-Tangent van Hoofddorp, via Aalsmeer en Uithoorn naar de A4. De busbaan is deels aanwezig als één rijstrook in één richting.
20	OLV, Ongestoord Logistieke Verbinding	De OLV verbindt Schiphol Trade Park, SLP met het vrachtstation van Schiphol. Vooralsnog is het tracé parallel aan de westzijde van de A4 gedacht. Er is geen nieuwe doorsnijding van de Geniedijk voorzien. Mogelijk dat ook het HOV hiervan gebruik gaat maken.
21	Parallele Kaagbaan Schiphol	Het betreft een reservering voor een nieuwe start- en landingsbaan. De eventueel aan te leggen baan ligt op afstand van de Geniedijk. Bij ingebruikname zal door laag overvliegende vliegtuigen de beleving van

Nr	Project / ontwikkeling	Korte beschrijving
		het Geniepark beïnvloeden.
22	Waterberging Ronde Hoep	Deze polder is in de Structuurvisie Noord-Holland aangewezen als waterberging bij calamiteiten. Er zijn enkele inlaatsuizen voorzien. De MER is in voorbereiding.
23	Waterberging Groot Mijdrecht Noord	Calamiteiten waterberging in voor natuurontwikkeling gereserveerd gebied Groot Mijdrecht Noord. Betrokken hebben gekozen voor de 'Versoerde Veenribbenvariant'. Het westelijk deel blijft agrarisch in gebruik.
24	Woningbouw Abcoude	Het bestemmingsplan Winkelbuurt voorziet in de bouw van circa 200 woningen.
25	Fietsbrug Nigtevecht	De nieuwe fietsbrug is ten zuiden van Nigtevecht over het Amsterdam-Rijnkanaal geprojecteerd.
26	Nieuwe landgoederen Wijdmeren	In de gemeentelijke structuurvisie zijn enkele nieuwe landgoederen voorzien. Doel is niet alleen de bouw van een woonhuis van allure maar ook herstel van landschappelijke ruimtelijke kwaliteit.
27	Herinrichting Jachthaven Dammerweg	De huidige jachthaven wordt gemoderniseerd. Vervallen gebouwen worden gesloopt. De bouw van een aantal woningen vormen mede de financieringsgrondslag voor dit project.
28	Reconstructie A1	De huidige A1 ter hoogte van Muiden wordt enigszins in zuidelijke richting verlegd. De weg krijgt 2x7 rijstroken. Het zicht op Muiden wordt hersteld, omdat de Vecht ondergronds wordt gekruist. De landschappelijke inpassing van de A1 zal waarschijnlijk op basis van het DLG rapport "Ruimtelijke Visie Muiden – A1" plaats vinden.
29	Bloemendalerpolder	De ontwikkeling van de polder vindt plaats op basis van het SUOK en het Ruimtelijk Kader.
30	KNSF-terrein	Voor de herinrichting van het voormalige bedrijventerrein KNSF is een bestemmingsplan in voorbereiding. De basis is een overeenkomst voor de bouw van ca. 1.400 woningen.
31	Brediusgronden	Dit terrein ligt zuidelijk van het KNSF-terrein. Gedacht wordt aan een invulling met sportvelden (o.a. afkomstig van KNSF-terrein), een hotel en ongeveer 50 woningen.
32	Transformatie Bedrijventerrein Nijverheidslaen Weesp	Op wat langere termijn zal dit verouderde bedrijventerrein getransformeerd worden tot een gebied voor wonen, kleinschalige bedrijvigheid en watergerelateerde activiteiten.
33	OV SAAL Weesp	Intensivering spoorgebruik met aanpassing spoorinfra, o.a. of verbreding spoorbrug of ondergronds.
34	Jachthaven Muiden	Betreft de realisering van een buitenhaven met 600 ligplaatsen. De jachthaven ligt binnen de schootscirkel. Het project verkeert in fase van planvorming. B&W van Muiden moeten nog tot besluitvorming overgaan. Er is een vergunning nodig in kader van Natura

Nr	Project / ontwikkeling	Korte beschrijving
		2000 (aanleg op locatie en vaarbewegingen).
35	IJmeerlijn OV-Verbinding Amsterdam - Almere	Deze verbinding (ondergronds / brug) is in de ontwerp-Rijksstructuurvisie Amsterdam-Almere-Markerwaard opgevoerd als een 'stip op de horizon'. De verbinding loopt langs het forteiland Pampus. Het "go-nogo"- besluit ligt bij het moment als de woningbouw op Almere Pampus 25.000 woningen heeft bereikt.
36	N244 (Waterland)	In uitvoering. In het bijzonder de kruising N244 (inclusief nieuwe afslag) met de Purmerdijk wordt landschappelijke ingepast.
37	Bedrijventerrein Baanstee Noord (Purmerend)	In uitvoering. Ligt weliswaar aan de binnenzijde maar heeft visuele consequenties. Ook is hier een zonnepark voorzien.
38	Capaciteitsuitbreiding A7-A8	Het ministerie van Infrastructuur en Milieu onderzoekt in het kader van de verbetering van de bereikbaarheid in het noordelijk deel van de Randstad de mogelijkheden van capaciteitsuitbreiding van de A7 – A8.

Bijlage 9: Uitvoeringsprogramma 2014-2016 Stelling van Amsterdam,
provincie Noord-Holland

Bijlage 10: Actieplan Stelling van Amsterdam, provincie Utrecht

Actieplan Utrecht Stelling van Amsterdam (Activiteiten)	Jaar	Financiering	Dekking
1. Actueel houden Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen en bijbehorende handreiking voor gemeenten op onderdeel SvA	2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
2. Overleg tussen provincie Utrecht en De Ronde Venen over borging Uuw SvA in nieuwe gemeentelijke structuurvisie	2014	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere Apparaatskosten
3. Vaststellen Ruimtelijke Agenda met borging SvA in relatie ruimtelijke ontwikkelopgave (afpraak provincie met De Ronde Venen)	2014-2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
4. I.s.m. gemeente De Ronde Venen stimuleren goed beheer van het werelderfgoed door lokale eigenaren van terreinen, objecten en forten	continue	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
5. Opnemen specifieke activiteiten SvA in uitvoeringsprogramma Utrecht West. Eventueel koppelen aan uitvoeringsprogramma NHW.	2014	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
6. Effectieve borging op goede bescherming Uuw van de SvA in gemeentelijke bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen	continue	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
7. Overleg tussen provincie Utrecht en Waterschappen over behoud en bescherming Uuw in nieuwe waterbeheerplannen	2014-2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
8. Realiseren goede inbedding SvA in nominatiedossier NHW	2014-2017+	Geen additionele kosten	Dekking via financiering programmabureau NHW
9. Opstellen "waardemeter" gericht op de kansrijkheid de Utrechtse forten SvA her te ontwikkelen c.q. duurzaam te exploiteren i.c.m. behoud van Uuw	2014-2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
10. Als katalysator optreden i.k.v. gebiedsontwikkeling 3.0 rond initiëren van ontwikkelingen gericht op langjarige exploitatie forten (onderhoud, behoud en beleefbaarheid)	2014-2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
11. Bijdragen met expertise en middelen aan ontwikkelen TOP en recreatieve verbinding tussen station en Fort Abcoude	2014-2015	€ 34.000	Subsidieaanvraag bij Provincie Utrecht
12. Ontsluiten kennis en informatie SvA via provinciale website i.s.m. CHS en via LEU	continue	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten en reguliere bijdrage LEU
13. Instellen bestuurlijk overleg tussen beide siteholders van de Stelling van Amsterdam	continue	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
14. Utrecht sluit aan op de monitoringsystematiek naar de bouwkundige staat van de stellingobjecten die Noord-Holland ontwikkeld (wordt doorontwikkeld bij Nieuwe Hollandse Waterlinie)	2015	Niet bekend	Dekking via financiering programmabureau NHW

